

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

XVII. YÜZYIL KLASİK TÜRK ŞİİRİ'NDE DEĞERLİ
TAŞLAR

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Meryem YILMAZ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Nevin GÜMÜŞ

2008-NİĞDE

Yrd. Doç. Dr. Nevin GÜMÜŞ danışmanlığında Meryem YILMAZ tarafından hazırlanan “**XVII. YÜZYIL KLASİK TÜRK ŞİİRİ’NDE DEĞERLİ TAŞLAR**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

05.09.2008

JÜRİ:

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Nevin GÜMÜŞ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hikmet KORAŞ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Bekir ÇINAR

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Tarih

.....
Enstitü Müdürü

ÖZET

Yapmış olduğumuz çalışmada, XVII. yüzyıl Klasik Türk Şiiri'nde kullanılan değerli taşlar incelenmiş ve araştırmacılar için derlenmiş bir kaynak olması amaçlanmıştır. Divanların şekil ve muhteva bakımından zengin olması ve konunun oldukça fazla malzeme içermesi sebebiyle çalışmamız sadece bir yüzyıla sınırlanmıştır. Çalışmamızda, taşların oluşumları, çeşitleri, renkleri, farklı coğrafyalarda değişik şekillerde adlandırılışı üzerine görüşler değerlendirilmiştir. Ayrıca, değerli taşların sağlık üzerindeki etkileriyle de insanlara şifa verdikleri tespit edilmiştir.

Giriş kısmında, taşın geçmiş toplumlarda ifade ettiği anlamlar ve insanların yaşamlarında büyük rol oynayan kutsal dinlerdeki kullanımlar ele alınmıştır.

Birinci bölümde değerli taşlar hakkında tek tek ve ayrıntılı şekilde bilgi verilerek, değerli taşların Klasik Türk Şiiri metinlerindeki önemi, şairlerimizin bu bilgilere sahip oldukları ve birikimlerine şiirlerinde yer verdikleri gösterilmiştir. Çalışmamızda genel olarak cevher, inci, la'l yakut yasb, talk, benefşe, becâdf, 'aynü'l-hirr, cez', senbâzec, dehne, şebe, cümşüt, hamâhân gibi taşlar ve bu taşların XVII. yüzyıldaki kullanım şekilleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Klasik Türk Edebiyatı'nda önemli yere sahip olan tarikatların giyim kuşamlarında taşların ne şekilde ele alındığı ve onlara nasıl anlamlar yüklendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde sur-namelerde değerli taşlar ve kullanıldıkları yerler hakkında genel hatlarıyla bilgi verilmiştir.

SUMMARY

In works of we to be had, value stones which was used in seventeenth century, have been examined and have been intended to be collected source for researchers. To be rich with regard to form and content of dewans and for include rather materials of subject, our works just have been delimited with a century. In our works, creation of stones, their foms, their colours and visions over calling different shapes in different geographies have been appreciated. Furthermore; with effects on health of value stones also have been occured curativing to people.

Introductory, importing means of stones in standing societies and usage in holy religions which is act a part the important role in people's life have been under debated.

In first part, about value stones have been given direction particularly and detailed. Important in Classical Turkish Poem Text of value stones, our poets have enough knowledge about this subject and show gived to in their poets to their accumulations have been occured. In our works, generally; value stones like pearl, la'l, ruby, smaragd, yasb, talk, benefşe, becâdî, 'aynü'l-hirr, cez', senbazec, dehne, şebe, çümşüt, etc... and about usage forms in seventeenth century of this stones have been given direction.

In second part, in figs of religious order which are the important place in Classical Turkish Literature, stones have been studied fixing how are made of them and what shape are under debated them. Furthermore; in again this part, about value stones in sur-nâmes and useabled places have been given direction the most general lines.

Key words: Classical Turkish Poem, seventeenth century, value stones,

ÖNSÖZ

XVII. yüzyıl Osmanlı tarihinde sosyal, siyasî, askerî ve ekonomik açıdan büyük çalkantıların yaşandığı, sıkıntılı bir dönemdir. İç isyanlar, ekonomik yetersizlikler, devlet yönetimindeki istikrarsızlıklar, imparatorluğu “Duraklama Devri”ne sürüklemiştir. Fakat bütün olumsuzluklara rağmen edebiyat gelişimini sürdürmüş ve ortaya konan eserlerle zirveye ulaşmıştır. Bu yüzyılda, İran etkisinin şairler üzerinde azaldığı, şairlerin gömlek değiştirdiği, yerli unsurların ve farklı mazmun arayışlarının yoğunluk kazandığı görülür.

XVII. yüzyıl Klasik Türk Şiiri’nde değerli taşların kullanımını incelenmiş ve bir tasnif yoluna gidilerek bu konu çalışmamızın problem alanı olarak seçilmiştir. Divanların şekil ve muhteva bakımından zengin olması ve konunun oldukça fazla malzeme içermesi sebebiyle çalışmamız sadece bir yüzyılla sınırlandırılmıştır. Taşların tespitinde XV. yüzyılda kaleme alınan, Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî’nin “*Tuhfe-i Murâdî*” adlı eserinden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Yine bu yüzyılı takiben yazılmış Za’îfi’nin “*Risâle-i Cevâhir-nâme*”sinden de istifade edilmiştir.

Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, taşın geçmiş toplumlarda ifade ettiği anlamlar ve kutsal dinlerdeki kullanımları ele alınmıştır. Birinci bölümde, değerli taşlar hakkında ayrıntılı şekilde bilgi verilerek, değerli taşların Klasik Türk Şiiri metinlerindeki önemi, şairlerimizin bu bilgilere sahip oldukları ve birikimlerine şiirlerinde yer verdikleri gösterilmiştir. İkinci bölümde ise “Türk Kültür Hayatı”nın izlerini bulabileceğimiz sûr-nâmelerden örnekler verilmiştir. Ayrıca Klasik Türk Edebiyatı’nda önemli yere sahip olan tarikatların, giyim kuşamlarında taşların ne şekilde ele alındığı ve onlara nasıl anlamlar yüklendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Yeni çalışmalara kaynaklık edebilmesini kolaylaştırmak bakımından kapsamlı bir Dizin oluşturulmuştur. Sonuç ve Kaynakça bölümleri ile çalışmamız sonlandırılmıştır.

Bu çalışma esnasında karşılaştığım bütün zorluklarda yanımda olan ve emeğini esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Nevin GÜMÜŞ’e, beni böyle bir çalışmaya teşvik eden ve vefa borçlu olduğum sevgili hocam Prof. Dr. Ahmet KARTAL’a, öğrencisi olmaktan gurur duyduğum Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT’a ve kaynak konusunda bana kütüphanelerini açan sayın Prof. Dr. Ahmet MERMER’e ve Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR’a teşekkür ederim.

MeryemYILMAZ
Ağustos 2008

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
SUMMARY.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
Taşın Tarihçesi.....	1
1. BÖLÜM.....	11
1.1. CEVHER (GEVHER, GÜHER, CEVÂHİR, MÜCEVHER).....	11
1.2. İNCİ (İNCÛ, DÜR, LÜ'LÜ, MÜR VÂRÎD)	25
1.2.1. İncinin Oluşumu.....	32
1.2.2. İncinin Elde Edildiği Yerler.....	34
1.2.3. İncinin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	36
1.2.3.a. Rengi Yönünden İnci Çeşitleri.....	36
1.2.3.b. Suyu Yönünden İnci Çeşitleri.....	37
1.2.3.c. Görünüş ve Şekil Yönünden İnci Çeşitleri.....	38
1.2.3.d. Büyüklüğü ve Küçüklüğü Yönünden İnci Çeşitleri.....	39
1.2.4. İncinin Tabiatı.....	40
1.2.5. İncinin Faydaları.....	41
1.2.6. İncinin Kıymeti.....	42
1.2.7. İncinin Rengini ve Şeklini Bozan Nesnelere	42
1.2.8. Tasavvufta İnci.....	43
1.3. YAKUT.....	46
1.3.1. Yakutun Oluşumu.....	52
1.3.2. Yakutun Elde Edildiği Yerler.....	53

1.3.3. Yakutun Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	55
1.3.4. Yakutun Tabiatı.....	58
1.3.5. Yakutun Faydaları	60
1.3.6. Yakutun Kıymeti.....	61
1.3.7. Tasavvufta Yakut.....	64
1.4. ZÜMRÜT (ZÜMÜRRÜD)	65
1.4.1. Zümrüdün Oluşumu.....	67
1.4.2. Zümrüdün Elde Edildiği Yerler.....	68
1.4.3. Zümrüdün Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri	69
1.4.4. Zümrüdün Tabiatı.....	70
1.4.5. Zümrüdün Faydaları.....	71
1.4.6. Zümrüdün Kıymeti.....	73
1.4.7. Tasavvufta Zümrüt.....	73
1.5. LA'L (BALHAŞ, SEYLAN TAŞI)	74
1.5.1. La'lin Oluşumu.....	81
1.5.2. La'lin Elde Edildiği Yerler.....	82
1.5.3. La'lin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	83
1.5.4. La'lin Faydaları	84
1.5.5. La'lin Kıymeti	85
1.5.6. Tasavvufta La'l.....	85
1.6. ELMAS.....	86
1.6.1. Elmasın Oluşumu.....	90
1.6.2. Elmasın Elde Edildiği Yerler.....	90
1.6.3. Elmasın Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	91
1.6.4. Elmasın Tabiatı.....	92
1.6.5. Elmasın Faydaları.....	93
1.6.6. Elmasın Kıymeti.....	95

1.7. FİRÜZE (FÎRÛZE, PÎRÛZE)	96
1.7.1. Firuzenin Oluşumu.....	97
1.7.2. Firuzenin Elde Edildiği Yerler.....	98
1.7.3. Firuzenin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	98
1.7.4. Firuzenin Faydaları.....	99
1.7.5. Firuzenin Kıymeti.....	100
1.8. AKİK.....	101
1.8.1. Akikin Oluşumu.....	103
1.8.2. Akikin Elde Edildiği Yerler.....	103
1.8.3. Akikin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	103
1.8.4. Akikin Faydaları	104
1.8.5. Akikin Kıymeti.....	105
1.9. LACİVERD.....	106
1.9.1. Laciverdin Oluşumu.....	107
1.9.2. Laciverdin Elde Edildiği Yerler.....	107
1.9.3. Laciverdin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	108
1.9.4. Laciverdin Tabiatı	108
1.9.5. Laciverdin Faydaları.....	109
1.9.6. Laciverdin Kıymeti.....	109
1.10. MERCAN.....	111
1.10.1. Mercanın Oluşumu.....	116
1.10.2. Mercanın Elde Edildiği Yerler.....	117
1.10.3. Mercanın Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	117
1.10.4. Mercanın Tabiatı.....	117
1.10.5. Mercanın Faydaları.....	118
1.10.6. Mercanın Kıymeti.....	119
1.11. YEŞİM (YEŞM).....	120

1.11.1. Yeşimin Oluşumu.....	121
1.11.2. Yeşimin Elde Edildiği Yerler.....	122
1.11.3. Yeşimin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	122
1.11.4. Yeşimin Faydaları.....	123
1.11.5. Yeşimin Kıymeti.....	124
1.12. YASB.....	125
1.12.1. Yasbın Elde Edildiği Yerler.....	125
1.12.2. Yasbın Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	125
1.12.3. Yasbın Faydaları.....	125
1.12.4. Yasbın Kıymeti.....	125
1.13. BİLLUR.....	126
1.13.1. Billurun Oluşumu.....	129
1.13.2. Billurun Elde Edildiği Yerler	129
1.13.3. Billurun Faydaları.....	130
1.13.4. Billurun Kıymeti.....	130
1.14. MÎNÂ.....	131
1.15. KEHRİBAR (KEHLİBAR, KEH-RÜBÂ, KÂH-RÜBÂ)	135
1.15.1. Kehribarın Elde Edildiği Yerler.....	137
1.15.2. Kehribarın Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	137
1.15.3. Kehribarın Faydaları.....	138
1.16. ZEBERCED.....	140
1.16.1 Zebercedin Oluşumu.....	140
1.16.2. Zebercedin Elde Edildiği Yerler.....	141
1.16.3. Zeberced Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	141
1.16.4. Zebercedin Tabiatı.....	141
1.16.5. Zebercedin Faydaları.....	141
1.17. TALK.....	142

1.17.1. Talkın Oluşumu.....	142
1.17.2. Talkın Elde Edildiği Yerler.....	142
1.17.3. Talkın Tabiatı.....	143
1.17.4. Talkın Faydaları.....	143
1.18. BENEŞE.....	144
1.18.1. Benefşenin Oluşumu.....	144
1.18.2. Benefşenin Elde Edildiği Yerler.....	144
1.18.3. Benefşenin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	144
1.18.4. Benefşenin Faydaları	145
1.19. BECÂDÎ (BÎCÂD, BÎCÂDE)	146
1.19.1. Becâdînin Oluşumu.....	146
1.19.2. Becâdînin Elde Edildiği Yerler.....	146
1.19.3. Becâdînin Faydaları	146
1.19.4. Becâdînin Kıymeti	147
1.20. 'AYNÜ'L-HİRR.....	148
1.20.1. 'Aynü'l-Hirrin Oluşumu.....	148
1.20.2. 'Aynü'l-Hirrin Faydaları.....	148
1.20.3. 'Aynü'l-Hirrin Kıymeti.....	149
1.21. CEZ'	150
1.21.1. Cez'in Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	150
1.21.2. Cez'in Faydaları.....	150
1.21.3. Cez'in Kıymeti.....	151
1.22. SENBÂZEC.....	152
1.22.1. Senbâzecin Tabiatı.....	152
1.22.2. Senbâzecin Faydaları.....	152
1.22.3. Senbâzecin Kıymeti.....	152
1.23. DEHNE.....	153

1.23.1. Dehnenin Oluşumu.....	153
1.23.2. Dehnenin Elde Edildiği Yerler.....	153
1.23.3. Dehnenin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	154
1.23.4. Dehnenin Tabiatı.....	154
1.23.5. Dehnenin Faydaları.....	155
1.23.6. Dehnenin Kıymeti.....	155
1.24. ŞEBE.....	156
1.24.1. Şebenin Elde Edildiği Yerler.....	156
1.24.2. Şebenin Faydaları.....	156
1.24.3. Şebenin Kıymeti.....	156
1.25. CÜMŞÜT.....	157
1.25.1. Cümşütün Oluşumu	157
1.25.2. Cümşütün Elde Edildiği Yerler.....	157
1.25.3. Cümşütün Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	157
1.25.4. Cümşütün Faydaları.....	157
1.25.5. Cümşütün Kıymeti.....	158
1.26. HAMÂHÂN.....	159
1.26.1. Hamâhânın Elde Edildiği Yerler.....	159
1.26.2. Hamâhânın Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri.....	159
1.26.3. Hamâhânın Tabiatı.....	159
1.26.4. Hamâhânın Faydaları.....	159
1.26.5. Hamâhânın Kıymeti.....	160
2. BÖLÜM.....	161
2.1. XVII. Yüzyıl Sûrnâmelerinde, Sûriyye Kasîdelerinde ve Sûriyye Târihlerinde Değerli Taşlar.....	161
2.2. Tarikatların Giyim Kuşamlarında Taşlar.....	167
SONUÇ.....	172

KAYNAKLAR.....	174
DİZİN.....	179

KISALTMALAR

a.g.an.m.	: Adı Geçen Ansiklopedi Maddesi
age	: Adı Geçen Eser
Ağı.	: Ağıtlar
AKM	: Atatürk Kùltür Merkezi
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Çık.	: Çıkış
Dan.	: Daniel
Est.	: Ester
H.	: Hicrî
Hez.	: Hezekiel
Hzl.	: Hazırlayan(lar)
İbr.	: İbraniler
M.	: Miladî
Mat.	: Matta
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Özd.	: Özdeyişler
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ti.	: Timoteos
ty.	: Tarih yok
Va.	: Vahiy
Yay.	: Yayın(lar)
Yer.	: Yeremya
Yşa.	: Yeşaya
Yu.	: Yuhanna
yy.	: Yüzyıl
Zek.	: Zekeriya

GİRİŞ

Taşın Tarihçesi

Sert bir cisim olarak bilinen “taş”, insanlığın başlangıcından bugüne kadar kendisine farklı kullanım alanları bulmuştur. Taşın, insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak gibi vasıflarının yanı sıra “büyü yapma, fala bakma, adak adama, dilek tutma, hastalığa şifa bulma, talih ve saadet temini, bolluk ve bereket getirme, yağmur ve kar yağdırma, düşmanları yenme tapınma”¹ gibi özellikleri de görülür.

İlk kim ya da kimler tarafından, ne zaman kullanıldığı kesin olarak bilinmeyen taşın, Hz. Âdem zamanında toprakla birlikte var olduğuna ve taşı bina yapımında Hz. Âdem’in kullandığına inanılır².

Geçmiş toplumlarda insanların taşa yükledikleri anlamlara baktığımızda hemen hemen ortak inançların, onların yaşamlarında yer edindiğini görürüz. Tanyu’nun “Türklerde Taşla İlgili İnançlar” adlı kitabı, taşların toplumların (Mısır, Babil, Asur, Roma)³ hayatında hangi işlevlere sahip olduğu hakkında bilgi verir. Genel olarak taş inancı; anıt taşlarına önem verme, taşları fal, büyü ve büyücülükte kullanma, hastalığa karşı ve talih, saadet temini için muska gibi boyunda taşıma, uğur getirme şeklindedir.

Mezopotamya’da, Sümer ve Akatlarda, bazılarının üzeri yazılı, dişi ve erkek diye nitelendirilen, ipe dizilip boyuna veya mabede asılan ufak taşlar mevcuttur. Hititlerin fetiş mahiyetinde kullandığı kutsal Huvaşi Taşı, Friglerin ana tanrıçası Kybele’nin Karataş’ı, Greklerin bereket ve verimlilik tanrısı saydığı, insanlara yol gösteren, onları koruyucu bir role sahip Hermes’i taşa farklı bir mana kazandırır. Yine Romalılarda kutsal çakmaktaşı inancı, bir kutsal taşın (yağmur taşı) yardımıyla yağmur bekleme, kutsal güneş taşının yüksek bir mevkie sahip olması⁴ Romalıların yaygın inançlarından. Ayrıca kitapta, Almanlarda, taşla ilgili inançların çok daha fazla olmasına dikkat çekilir. Türklerde ise İslamiyet öncesi devirde, gökten inen nur sütünün “yeşim”den meydana getirdiği Kutlu Kaya inancı vardır. Bu kayanın küçük bir parçası dahi Dokuz Oğuzların ülkesinden gitse, o ülkenin felaketi olacağına inanılır.

¹ Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987, s. 1-37.

² Rehber Ansiklopedisi, “Taş ve Taş Ocağı”, C. 16, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 148-149.

³ Tanyu, age, s. 6-25.

⁴ Tanyu, age, s. 6-25.

İslamiyet'in kabulüyle de yağmur taşı (yâda, yâd) dinî bir boyut kazanmıştır⁵. Dolayısıyla “taş inancının bütün önceki çağlarda ve günümüzdeki toplumlar arasında çok benzerlikleri”⁶ olduğu görülür.

“Sertliği, güzelliği, parlaklığı, ender oluşu ile özel bir değer kazanan, eşya ya da mücevher yapımında kullanılan”⁷ değerli taşlar, kutsal taşlar kadar insanoğlu için önem arz etmektedir. Bu önem kimi zaman süs eşyası ve sosyal statünün bir göstergesi, kimi zaman benzetme unsuru, kimi zamansa çeşitli hastalıkları tedavi edici yönde karşımıza çıkar⁸.

Dört kutsal kitap incelendiğinde, değerli taşların kökeninin oldukça eskiye dayandığı anlaşılır. Zebur'da bilinen herhangi bir cevhere rastlanmazken, Tevrat, İncil ve Kur'an, bu anlamda oldukça zengindir. Kutsal metinler mukayese edildiğinde ise, elmas, firuze, laciverd, aytaşı, agat, oniks sadece Tevrat'ta; beril ve akik taşı İncil'de görülür.

Tevrat⁹, taşların en çok geçtiği kutsal kitaptır. Burada değerli taşlar, tasvirî anlatımlarda, benzetmelerde ve maddî unsur olarak karşımıza çıkar.

MISIRDAN ÇIKIŞ: Çık. 24: 10 İsrail'in Tanrısı'nı gördüler. Tanrı'nın ayakları altında **lacivert taşı**nı andıran bir döşeme vardı, gök gibi duruydu.

MISIRDAN ÇIKIŞ: Çık. 28: 17-Çık. 39: 10 Üzerine dört sıra taş yuvası kaktılar. Birinci sırada **yakut, topaz, zümrüt**;

MISIRDAN ÇIKIŞ: Çık. 28: 18-Çık. 39: 11 ikinci sırada **firuze, lacivert taşı, aytaşı**;

MISIRDAN ÇIKIŞ: Çık. 28: 19- Çık. 39: 12 üçüncü sırada **gökyakut, agat, ametist**;

MISIRDAN ÇIKIŞ: Çık. 28: 20- Çık. 39: 13 dördüncü sırada **sarı yakut, oniks** ve **yeşim** olacak. Taşlar altın yuvalara kakılacak.

ESTER: Est. 1: 6 Mermer sütunlar üzerindeki gümüş çemberlere mor ve beyaz renkli iplikten yapılmış sicimlerle bağlanmış beyaz ve lacivert kumaşlar asılmıştı. Somaki, mermer, **sedef** ve pahalı taşlar döşenmiş avluya altın ve gümüş sedirler yerleştirilmişti

EYÜP: Eyüp. 28: 6 Kayalarından **lacivert taşı** çıkar, yüzeyi altın tozunu andırır.

⁵ Tanyu, age, s. 38-45.

⁶ Tanyu, age, s. 199.

⁷ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Taş”, C. 22, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 11281.

⁸ Taşların farklı bir kullanımı da bazı çiçeklere ad olmasıdır. Sümbül ve laleye adını veren taşlar şunlardır: “Oniki taş (eflâtun, yeşil gölgeli sümbül), yâkût veya gök yâkût (pembe yalınkat sümbül), lâciverdî taş (yalınkat veya koyu gölgeli mor sümbül), elmâs (açık pembe sümbül), yeşim (açık mor sümbül), dürr-i şehvâr (Pembe sümbül) somâkî taş (eflâtun, az katmerli sümbül)” (Kutlar, 2005: 1); “la'l-i Bedahşî, lâle-i mercân, sâgar-ı la'lîn (kırmızı lale)” (Kartal, 1998: 18, 20).

⁹ Dört Kutsal Kitap, (sohbeticanan.com/programlar.asp, 09.04.2007).

EYÜP: Eyüp. 28: 16 Ona **ofir altını**yla, değerli **oniksle**, **lacivert taşı**yla değer biçilmez.

EYÜP: Eyüp. 28: 18 Yanında **mercanla billurun** sözü edilmez, bilgeliğin değeri **mücevherden** üstündür.

ÖZDEYİŞLER: Özd. 3: 15 Daha değerlidir **mücevherden**, dileyeceğin hiçbir şey onunla kıyaslanamaz.

ÖZDEYİŞLER: Özd. 8: 11 Çünkü bilgelik **mücevherden** değerlidir, dilediğin hiçbir şey onunla kıyaslanamaz.

ÖZDEYİŞLER: Özd. 20: 15 Bol bol altının, **mücevherin** olabilir, ama bilgi akıtan dudaklar daha değerlidir.

ÖZDEYİŞLER: Özd. 31: 10 Erdemli kadını kim bulabilir? Onun değeri **mücevherden** çok üstündür.

YEŞAYA: Yşa. 54: 11 "Ey kasırgaya tutulmuş, avuntu bulmamış ezik kent! Taşlarını koyu harçla yerine koyacak, temellerini **lacivert taşı**yla atacağım.

YEŞAYA: Yşa. 54: 12 Kale burçlarını yakuttan, kapılarını **mücevherden**, surlarını değerli taşlardan yapacağım.

YEREMYA: Yer. 17: 1 "Yahuda'nın günahı demir kalemle yazıldı; Yüreklerinin levhaları, sunaklarının boynuzları üzerine **elmas** uçlu aletle oyuldu.

AĞITLAR: Ağı. 4: 7 Beyleri kardan temiz, süttten aktılar, bedence mercandan kızıl, **lacivert taşı** kadar biçimliydiler.

HEZEKİEL: Hez. 1: 16 Tekerleklerin görünüşü ve yapısı şöyleydi: **Sarı yakut** gibi parlıyorlardı ve dördü de birbirine benliyordu. Görünüşleri ve yapıları iç içe girmiş bir tekerlek gibiydi.

HEZEKİEL: Hez. 1: 22 Kubbeye benzer, **billur** gibi parlak ve korkunç bir şey canlı yaratıkların başları üzerine yayılmıştı.

HEZEKİEL: Hez. 1: 26 Başları üzerindeki kubbenin üstünde **lacivert taşından** yapılmış tahta benzer bir nesne vardı. Yüksekte, tahtı andıran nesnede insana benzer biri oturuyordu.

HEZEKİEL: Hez. 7: 20 **Mücevherlerinin** güzelliğiyle gururlanırlardı. İğrenç, tiksindirici putlarını bunlardan yaptılar. Bu yüzden mücevherlerini kirli bir nesneye çevireceğim.

HEZEKİEL: Hez. 10: 1 Baktım, Keruvlar'ın başı üzerindeki kubbenin üzerinde **lacivert taşından** tahta benzer bir nesne gördüm.

HEZEKİEL: Hez. 16: 39 Seni oynaşlarının eline teslim edeceğim. Fuhuş yuvalarını yıkacak, yüksek tapınma yerlerini bozacaklar. Üzerindeki giysileri soyacak, güzel **mücevherlerini** alıp seni çıplak bırakacaklar.

HEZEKİEL: Hez. 23: 26 Üzerindeki giysiyi soyacak, güzel **mücevherlerini** alacaklar.

HEZEKİEL: Hez. 23: 40 "Siz iki kız kardeş uzaklarda yaşayan adamların gelmesi için ulaklar gönderdiniz. Adamlar gelince, onlar için yıkanıp gözlerinize sürme çektiniz, **mücevherlerinizi** taktınız.

HEZEKİEL: Hez. 27: 16 Sende çok çeşit ürün olduğundan, Edom seninle ticaret yaptı. Mallarına karşılık sana **firuze**, mor kumaş, işlemeli giysiler, ince keten, **mercan**, **yakut** verdiler.

HEZEKİEL: Hez. 28: 13 Sen Tanrı'nın bahçesi Aden'deydin. **Yakut**, **topaz**, **aytaşı**, **sarı yakut**, **oniks**, **yeşim**, **lacivert taşı**, **firuze**, **zümrütle**, çeşit çeşit değerli taşla bezenmiştin. Kakma ve oyma işlerin hep altındandı. Bunlar yaratıldığın gün hazırlanmışlardı.

DANİEL: Dan. 10: 6 Bedeni **sarı yakut** gibiydi. Yüzü şimşek gibi parlıyordu. Gözleri alevli meşalelere benziyordu. Kollarıyla bacakları cilalı tunç gibi parlıyor, sesi büyük bir kalabalığın çıkardığı gürültüyü andırıyordu.

ZEKERİYA: Zek. 9: 16 O gün Tanrıları Rab sürüsü olan halkını kurtaracak. O'nun ülkesinde taç **mücevherleri** gibi parlayacaklar.

İncil¹⁰, taşların kullanımında ikinci sırada gelir.

MATTA: Mat. 13: 45 "Yine Göklerin Egemenliği, güzel **inciler** arayan bir tüccara benzer.

MATTA: Mat. 13: 46 Tüccar, çok değerli bir **inci** bulunca gitti, varını yoğunu satın o inciyi satın aldı."

YUHANNA: Yu. 19: 29 Orada ekşi şarap dolu bir kap vardı. Şaraba batırılmış bir süngeri **mercanköşk** dalına takarak O'nun ağızına uzattılar.

Pavlus'tan TİMOTEOS'A BİRİNCİ MEKTUP: 1. Ti. 2: 9-10 Kadınların da saç örgüleriyle, altınlarla, **incilerle** ya da pahalı giysilerle değil, sade giyimle, edepli ve ölçülü tutumla, Tanrı yolunda yürüdüklerini ileri süren kadınlara yaraşır biçimde, iyi işlerle süslenmelerini isterim.

İBRANİLER'E MEKTUP: İbr. 9: 19 Musa, Kutsal Yasa'nın her buyruğunu bütün halka bildirdikten sonra su, al yapağı, **mercanköşk** otu ile danaların ve tekelerin kanını alıp hem kitabın hem de bütün halkın üzerine serpti.

VAHİY: Va. 4: 3 Tahtta oturanın, **yeşim** ve **kırmızı akik** taşına benzer bir görünüşü vardı. Zümrüdü andıran bir gökkuşağı tahtı çevreliyordu.

VAHİY: Va. 4: 6 Tahtın önünde **billur** gibi, sanki camdan bir deniz vardı. Tahtın ortasında ve çevresinde, önu ve arkası gözlerle kaplı dört yaratık duruyordu.

VAHİY: Va. 9: 17 Görümümde atları ve binicilerini gördüm. Ateş, **gökyakut** ve kükürt renginde göğüs zırhları kuşanmışlardı. Atların başları aslan başına benziyordu. Ağızlarından ateş, duman, kükürt fişkınyordu.

VAHİY: Va. 17: 4 Kadın, mor ve kırmızı giysilere bürünmüş, altınlar, değerli taşlar, **incilerle** süslenmişti. Elinde iğrenç şeylerle, fuhşunun çirkeflikleriyle dolu altın bir kâse vardı.

VAHİY: Va. 18: 12-13 Altını, gümüşü, değerli taşları, **incileri**, ince keteni, ipeği, mor ve kırmızı kumaşları, her çeşit kokulu ağacı, fildişinden yapılmış her çeşit eşyayı, en pahalı ağaçlardan, tunç, demir ve mermerden yapılmış her çeşit malı, tarçın ve kakule, buhur, güzel kokulu yağ, günnük, şarap, zeytinyağı, ince un ve buğdayı, sığırları, koyunları, atları, arabaları ve köleleri, insanların canını satın alacak kimse yok artık.

VAHİY: Va. 18: 16 'Vay başına, vay!' diyecekler. 'İnce keten, mor ve kırmızı kumaş kuşanmış, altın, değerli taş ve **incilerle** süslenmiş koca kent!'

VAHİY: Va. 21: 10-11 Sonra melek beni Ruh'un yönetiminde büyük, yüksek bir dağa götürdü. Oradan bana gökten, Tanrı'nın yanından inen ve O'nun görkemiyle ışıldayan kutsal kenti, Yeruşalim'i gösterdi. Kentin ışıltısı çok değerli bir taşın, **billur** gibi parıldayan **yeşim** taşının ışıltısına benziyordu.

¹⁰ Dört Kutsal Kitap, (sohbeticanan.com/programlar.asp, 09.04.2007).

VAHİY: Va. 21: 18 Surlar **yeşim**den yapılmıştı. Kent ise, cam duruluğunda saf altındandı.

VAHİY: Va. 21: 19-20 Kent surlarının temelleri her tür değerli taşla bezenmişti. Birinci temel taşı **yeşim**, ikincisi **lacivert taşı**, üçüncüsü **akik**, dördüncüsü **zümrüt**, beşincisi **damarlı akik**, altıncısı **kırmızı akik**, yedincisi **sarı yakut**, sekizincisi **beril**, dokuzuncusu **topaz**, onuncusu **sarıca zümrüt**, on birincisi **gök yakut**, on ikincisi **ametist**ti.

VAHİY: Va. 21: 21 On iki kapı on iki **inci**ydi; kapıların her biri birer **inciden** yapılmıştı. Kentin anayolu cam saydamlığında saf altındandı.

VAHİY: Va. 22: 1 Melek bana Tanrı'nın ve Kuzu'nun tahtından çıkan **billur** gibi berrak yaşam suyu ırmağını gösterdi.

Kur'an-ı Kerim¹¹,de değerli taşlar, özellikle cennet, huri ve gilman tasvirlerinde kullanılır.

HAC 23. Muhakkak ki Allah, iman edip iyi davranışlarda bulunanları, zemininden ırmaklar akan cennetlere kabul eder. Bunlar orada altın bileziklerle ve **incilerle** bezenirler. Orada giyecekleri ise ipektir.

NÛR 35. Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki **inciye** benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.

FÂTİR 33. (Onların mükâfatı), içine girecekleri Adn cennetleridir. Orada altın bilezikler ve **incilerle** süslenirler. Orada giyecekleri elbiseleri de ipektir.

TÛR 24. Çevrelerinde, kendilerine özgülenmiş genç uşaklar dolaşır; sanki **sedeflerinde saklı inciler**.

VÂKIA 11-12, 15-16. İşte bunlar, Na'im cennetlerinde (Allah'a) en yakın olanlardır ... **Cevherlerle** işlenmiş tahtlar üzerindedir, karşılıklı olarak oturup yaslanırlar.

VÂKIA 22. İri gözlü hûriler, 23. **Saklı inciler** gibi.

İNSÂN 15-16, 19. Yanlarında, gümüş kaplar ve **billur** kaselerle, gümüş beyazlığında (**billur** gibi) şeffaf kupalarla dolaşılır ki sakiler bunu (cennet şarabını) ölçüsünce tayin ve takdir ederler ... O insanların etrafında öyle ölümsüz genç nedimler dolaşır ki, onları gördüğünde, etrafa saçılıp dağılmış **inciler** sanırsın.

RAHMÂN 22. İki (denizden) sinden de **inci** ve **mercan** çıkar.

RAHMÂN 56, 58. Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş güzeller var ki bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur... Sanki onlar **yakut** ve **mercan**dırlar.

Nâbî, Allah'ın birliğini anlattığı kasîdesinde "Rahmân Sûresi"nin 22. ayetine telmihte bulunarak O'nun kudretine delil gösterir. O ne şaşılacak bir "Güç Sahibi"dir ki

¹¹ Dört Kutsal Kitap, (sohbeticanan.com/programlar.asp, 09.04.2007).

bulanık tabi'atlı topraktan, beyaz ve sarı renkli (gümüş ve altın gibi) madenler, yeşil ve kırmızı renkli (zümrüt, yakut, mercan gibi) gösterişli cevherler icad eder:

Zihî Kadir ki hâk-i tîre-tıynet'den eder îcâd
Sefîd ü zerd ma'den sebz ü sürhîn **cevher-i garrâ** (Nâbî/Diriöz, 1994: 477)

İnsanların, taşları incelemeye başlamasıyla birlikte, elde edilen bilgiler yazıya dökülmüş ve böylece bu konuyu ihtiva eden pek çok eser kaleme alınmıştır. VIII. yy.'da Yunan, İran ve Hintlilerle ilişkiler kurulması ve bunun ardından IX. yy.'ın başlarında ortaya çıkan, Farsça, Süryanice ve Yunanca eserlerden yapılan derlemeler¹², Osmanlı'da cevâhir-nâme denilen türe zemin hazırlamıştır.

Cevher-nâmeler/Cevâhir-nâmeler, değerli taşlar hakkında çeşitli bilgilerin ve inanışların yer aldığı kitaplardır. Bu kitaplar “bâb, makâl, makâle, fasl, mahzen” gibi adlarla bölümlere ayrılır¹³. Kutlar, Osmanlı döneminde cevâhir-nâmelerin, Türkçe'ye, çeviri veya derleme yoluyla girdiğini ve Türkçe cevâhir-nâmelerin hemen hemen tamamının mensur olduğunu belirtir¹⁴.

Bugün bilinen ilk Türkçe cevâhir-nâme, Muhammed bin Mahmûd-ı Şîrvânî'nin H.831/M.1427'de kaleme aldığı, Timurtaş Bey oğlu Umur Bey'e hediye ettiği “*Cevher-nâme*”sidir. Bu eser bir giriş ve yirmi beş bâbdan oluşmaktadır. Daha sonra Şîrvânî, bu eseri genişleterek otuz iki bâba çıkarır ve H.833/M.1429'da “*Tuhfe-i Murâdî*” adıyla Sultan II. Murad'a sunar. Şîrvânî bu iki eserin ilk yirmi beş bâbının düzenlenmesinde, Tigâşî (Tifâşî)'nin “*Ezhârü'l-Efkâr*” adlı eserinden yararlanmışır¹⁵.

Bu yüzyılda tespit edilen bir diğer cevâhir-nâme, Mustafa bin Seydî'nin H.842/M.1438'de tamamladığı sanılan ve II. Murad'a ithaf ettiği “*Cevâhir-nâme-i Sultan Murâdî*”dir. Bu eser, Nasıreddîn-i Tûsî'nin “*Tensûk-nâme-i İlhânî*” adlı eserinden tercüme edilmiş olup, yedi makâle ayrılır¹⁶.

¹² Kutlar, age, s. 43-52.

¹³ Fatma Sabiha Kutlar, “*Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*”, Ankara, 2005, s. 43-52.

¹⁴ Kutlar, age, s. 43-52.

¹⁵ Kutlar, age, s. 43-52.

¹⁶ Kutlar, age, s. 43-52.

Türkçe manzum cevâhir-nâmelerin tek örneği ise XV. yy.'da yaşamış olan Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân'a ait "*Cevâhir-nâme*"dir. Otuz sekiz beyit olan eser, mesnevî nazım biçimiyle yazılmıştır. Fakat yazılış tarihi ve kime hediye edildiği bilinmemektedir. Ayrıca bu eserdeki bilgilerin bir kısmı, yine Yazıcıoğlu'nun "*Dürr-i Mekkûn*" ve "*Acâyibü'l-Mahlûkât*" adlı kitaplarında nazma çekilmiştir¹⁷.

XVI. yy.'da Za'îfi'nin "*Risâle-i Cevâhir-nâme*"si, XVII. yy.'da Zeynelâbidîn ibni Halîl'in "*Risâletü'l-Cevâhir*"i ve Ayaşlı Şâban Şifâ'î Efendi'nin "*Şifâ'iyye*" adlı eseri bu türün örneklerindedir. Kutlar, XVIII. ve XIX. yy'lara ait, değerli taşlara ilişkin müstakil bir kitap belirlenemediğini, ancak bazı kitaplarda bir bölüm olarak cevherlerden bahsedildiğini aktarır¹⁸.

Klasik Türk Edebiyatı'nda edebî eserlere, derin manalar, zengin hayaller kazandırmak, anlatımı etkili kılmak, duygu ve düşünceleri teşbih, istiare, mecaz, telmih gibi edebî sanatlarla ortaya koymak amacıyla değerli taşlardan yararlanılmıştır. Bilindiği gibi edebiyatımızın kaynağı Kur'an-ı Kerîm ve hadislere, İslâm Tarihi'ne, İran Mitolojisi'ne, Türk Kültür Hayatı'na dayanır. Özellikle dinî metinlerde "Akıl, Kalem, Arş, Levh ve Kürsî"nin yaratılması bahsinde, "cennet, huri, vildan, gılman, Mi'rac" tasvirlerinde değerli taşlar kullanılmıştır. 15. yy.'da yaşamış olan Yazıcıoğlu kardeşlerin eserleri bize bu hususta kaynaklık eder.

Allah önce bir **cevher** yaratmıştır. Bu ilk cevherin "Akıl, Levh, Kalem, Arş" olma ihtimali üzerine farklı görüşler öne sürülmüştür. İbni Abbas'dan nakledildiğine göre Allah Levh'i **ak inciden**, etrafını **kızıl yakuttan** yaratır¹⁹. Ayrıca Allah'ın Cebraîl'den Hz. Musa için Adn Cenneti'nde bulunan ve **yeşil zebcedden** veya **kızıl yakuttan** bir taht üzerine yazılmış Levh'i getirmesini istediği de rivayetler arasında yer alır²⁰. Arş'ı **yeşil** bir **cevherden** yaratan Allah, Arş'ın kendi azametine ucûb etmesi sonucunda, başı **ak inciden**, cismi **kızıl altından**, gözleri **yakuttan** bir yılanı can verir²¹. Sonra çeşitli

¹⁷ Kutlar, age, s. 43-52.

¹⁸ Kutlar, age, s. 43-52.

¹⁹ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, **Envârü'l-Âşıkîn**, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), Merve Yay., İstanbul, ty., s. 16-24; Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, **Dürr-i Mekkûn**, (Hzl. Necdet Sakaoglu), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999, 23-35.

²⁰ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 119.

²¹ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 16-24; Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl.

cevherlerden yapılmış, altı yüz kanadı olan Cebrâil'i, **zebercedden** ve iki **cevherden** iki kanadı bulunan Mîkâil'i var eder²².

Değerli taşların çok kullanıldığı tasvirlerden biri de cennet bahsinde geçer. “*Dürr-i Mekkûn*”dan aktarılan bilgiye göre Ebû Hüreyre'nin “Hak te'alâ uçağı neden yarattı?” sorusuna Hz Muhammed: “Sudan amma **altun** ve **gümüş** ve **inciden** ve **yakuttan** ve **kıymetli taşlardan** yarattı.” cevabını verir²³. Keşşâf cennetin sekiz kapısı olduğunu söyler. Dârü'l-celâl **ak inciden**, Dârü's-selâm **kızıl yakuttan**, Cennetü'l-me'va **yeşil zebercedden**, Dârü'l-huld **sarı mercandan**, Cennetü'n-na'im **ak gümüştten**, Cennetü'l-firdevs **kızıl altundan**, Dârü'l-karar **miskten**, Adn latif **incidendir**²⁴.

Cennetin bir kerpici **altın**, bir kerpici **gümüş**, taşları **inci** ve **yakuttan**, harcı **miskten**, toprağı **za'ferandandır**²⁵. O cennette bahçeler vardır. Bu bahçedeki ağaçlardan biri Şeceretü'l-huld (buğday ağacı)'dur. Yaprakları **yeşil yakuttan**, **zebercedden**, ağacı **altından**, çiçeğı **ak gümüştendir**. Diğeri Tuba ağacıdır. Dalları **yakuttan**, yaprakları **zebercedden**, dibi **incidendir**. Bahçenin içindeki saraylar **inciden**, **altından**, **yakuttan**, **zebercedden** yapılmıştır. Sarayda direkleri **yeşil yakuttan**, **gümüştten** bir kubbe bulunur²⁶. **Beyaz gümüşe**, dağılmış **incilere** benzeyen gilmanlar, **beyaz inci**, **yakut** ve **mercana** benzeyen huriler cennet halkına hizmet eder. Yine **altından**, **gümüştten**, **ak inciden**, **zümürütten**, **kızıl yakuttan**, **yeşil zebercedden** şehirler, evler, odalar, çadırlar, avlular, tahtlar, minberler ve kürsüler cenneti süsler²⁷.

Arş, Levh, Kalem, Kürsî, cennet ve melekler yaratıldıktan sonra yeryüzü ve gökyüzü yaratılmıştır. Birinci gök **zebercedden**, ikinci gök **sarı yakuttan**, üçüncü gök **kızıl yakuttan**, dördüncü gök **ak gümüştten**, beşinci gök **kızıl altından**, altıncı gök **beyaz inciden**, yedinci gök **açık nurdandır**²⁸.

Necdet Sakaoğlu), s. 23-35.

²² Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 16-24; Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Necdet Sakaoğlu), s. 23-35.

²³ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Necdet Sakaoğlu), s. 23-35.

²⁴ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Necdet Sakaoğlu), s. 23-35.

²⁵ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 29.

²⁶ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 381, 526; Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Necdet Sakaoğlu), s. 23-35.

²⁷ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 53, 419, 475, 536, 537, 538, 546, 552.

²⁸ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 24-31; Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Necdet Sakaoğlu), s. 23-35.

Peygamber kıssaları incelendiğinde cevherlerin kullanıldığı pek çok mucizeye rastlanır. Örneğin, Allah Hz. Âdem'i yarattıktan sonra, onu **inci** ve **mercandan** kanadı olan bir ata bindirir ve gökleri tavaf ettirir. Hz. Havva yaratıldığında cennet halkı onların üzerine **inciler** saçar. Hz. Âdem yasak meyveyi yediği için cennetten kovulur. Bunun üzerine pişman olan Hz. Âdem, uzun süre ağlar. Sonunda tövbesi kabul olur. Melekler bunu Hz. Âdem'e müjdeleyip, üzerine **altın** ve **cevâhir** serperler. Hz. Havva'nın, Âdem'e olan hasretinden döktüğü yaşlar **inci** ve **mercana** dönüşür. Bu taşlardan biri Kâ'be'nin yerine konur²⁹. Rivayete göre Hacerü'l- Esved, Âdem'in yasak meyveyi yemesinden önce bir melekmış. Âdem meyveyi yiyip, cennetten uzaklaştırıldığında, melek onu bulamamış. Allah bu meleği **ak yakuttan** bir taşa çevirmiş. Fakat hayızlı kadınlar ve kafirler ziyaret ede ede taş siyahlaşmış³⁰.

Değerli taşların yer aldığı diğer bir mucize Salih Peygamber ve Hz. Muhammed ile ilgilidir. Allah, Semûd kavmine Salih Peygamber'i gönderir. Salih peygamber onları imana davet eder. Fakat onlar Salih'in Hak Peygamberi olduğuna inanmazlar. Ona taştan bir deve çıkarmasını, bu devenin gövdesinin **altın**, ayaklarının **gümüş**, başının **zeberced**, gözlerinin **yakut**, kuyruğunun **mercandan**, hörgücünün **inciden** kubbeli ve dörder köşeli **yakut**larla süslenmiş olmasını isterler³¹. Benzeri bir hadise Hz. Muhammed'in mucizesi olarak kaynaklarda yer alır. Bir gün Ebu Cehil imana gelmek için Hz. Muhammed'den bir mucize ister. Şeybe kapısında bulunan taştan, burnu **yakuttan**, ayağı **zümrütten** bir tavus çıkarmasını ve tavusun O'nun peygamberliğini tasdik etmesini söyler³². Allah'ın yardımıyla iki mucize de gerçekleşir.

Hz. Süleyman'ın ihtişamlı tahtının tasvirleri de oldukça dikkat çekicidir. Rivayete göre rüzgar bu tahtı her gün bir aylık mesafeye getirip götürür. Tahtın dört yanında ikisi **altından**, ikisi **gümüştan** dört ağaç vardır. Üzerinde **yakuttan** iki tavus bulunur. Her tarafından misk ve anber saçılır. İki akbaba kanat kanada verip gölge yapar. Tahtın kenarlarında gözleri **cevherden**, burnu **la'**lden, başı **zebercedden**, tacları **zümrütten** iki arslan heykeli dikilidir. Yetmiş ayağı olan tahtın her bir sütununda **som altından**

²⁹ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 37-51; Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Necdet Sakaoğlu), s. 47-48.

³⁰ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 52, 77.

³¹ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 68-69.

³² Kutlar, age, s. 9.

arslanlar oturur. Bunlar birbirlerine **cevher** gönderirler. Belkıs'ın tahtı da **gümüş, la'l, yakut, zeberced** ve **kıymetli taşlar**la süslüdür³³.

Değerli taşlar, Hz. Muhammed'in Mi'rac'ını konu edinen eserlerin vazgeçilmez ögesidir. Hz. Peygamber'in Mi'rac gecesi bindiği Burak'ın “dudağı **la'lden**, dışı **mercandan**, kulağı **yakut, yeşil zümrüt** veya **zebercedden**, yüzü **yakuttan**, boynu **müşkten**, önlüğü **gümüşten**, kanatları **kızıl yakuttan**, başı **la'lden**, alını **kırmızı yakuttan** ayağı **zümrüitten**, tırnağı **inciden**, arkası **lü'lü-i musaffâdan**”³⁴ merdiveninse **altın, inci** ve **gümüşten** olduğu rivayet edilir. Atasoy'un Şeyh Yahya Agâh'tan naklettiği bilgiye göre Allah, Hz. Muhammed'i Mi'râc'a davet ettiğinde, Cebrail O'nun belini **kızıl yakuttan** bir kemerle kuşatır, eline **yeşil zümrüitten** bir asa verir, ayaklarına **yeşil zümrüitten** na'lin (binek) giydirir. Beytü'l-Harem (Kâ'be)'de **zümrüt** kuyusundan abdest aldırır³⁵.

Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye Mi'rac Gecesi'ni şöyle anlatır: “...Ya Ali Mi'rac gecesi cennete girdim. Orta yerde bir köşk gördüm, **yakuttan**. Cebrail kapısını açtı. İçeri girdim. Bir hacet gördüm, bir tane **ak inciden**...”³⁶

Yazıcıoğlu Muhammed, Hz. Muhammed ve Hatice'nin evliliğini konu edindiği bölümde, Hz. Hatice'yi “Yemen'den gelme **akîk**” şeklinde tanımlar. Öztürk bunu Hz. Hatice'nin aslen Yemenli olmasına ve akikin iyisinin Yemen'den çıkmasına bağlar. Ayrıca Hz. Hatice **sadefe**, ondan dünyaya gelecek çocuklar da **inciye** benzetilmiştir³⁷.

³³ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 170; Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Necdet Sakaoglu), s. 82-88.

³⁴ Kutlar, age, s. 3.

³⁵ Nurhan Atasoy, **Derviş Çeyizi, (Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2005, s. 220.

³⁶ Atasoy, age, s. 235.

³⁷ Yazıcıoğlu Muhammed, **Muhammediye**, (Hzl. Abdülvehap Öztürk), Çelik Yay., İstanbul, ty., s. 263.

1. BÖLÜM

1.1. CEVHER (GEVHER, GÜHER, CEVÂHİR, MÜCEVHER)

Değerli taşların genel adı olarak karşımıza çıkan cevher³⁸, Arapça bir isim olup, cem’i cevâhirdir³⁹. Farsçada gevher olarak kullanılır⁴⁰. “Bir şeyin özü, esası; öz, maya, üstünlük, nitelik, yetenek, değerli taş, mücevher, kılıcın üzerindeki meneviş ve halka biçimindeki dalgalar, ebced hesabında dalgalı harf”⁴¹ gibi farklı manalara sahiptir. Hz. Peygamber’in ravzasındaki tozlara ve Kızılbaşlarda Hacı Bektaş Çelebisi’nin bastığı toprağa da cevher denir⁴².

Değişikliğe uğrayan cevher araz adını alır. Cevher kalıcı; araz geçicidir. Cevher tek, araz ise çeşitlidir. Bu yüzden tasavvufta Allah, cevher olarak geçer. O’nun varlığından

³⁸ Cevherler (saf olanlar haricinde) şu şekilde sınıflandırılır: 1. Alçak tenörlü (tenör, cevherin içindeki kıymetli madde yüzdesi): Verimi az olan, 2. Yüksek tenörlü: Verimli olan, 3. Ham cevher: Ocaktan çıktığı halde 4. som cevher: Muamele görmeden satılabilen veya ergitilmeye gönderilebilen, 5. Elle ayıklanabilen, 6. Konsantrasyon yolu ile zenginleştirilmeye lüzum gösteren cevher, 7. Konsantre cevher: Meselâ manyetik yolla veya flotasyonla (Yağla kaplı cevheri çalkalama ile gangdan ayırıp yüzdürme işlemi. Cevher içindeki kıymetsiz kısım gang diye adlandırılır) tenörü yükseltilmiş cevher, 8. Ergitilecek cevher: Metalin, cevherden ergitilme yoluyla çıkarılması gereken cevher. Rehber Ansiklopedisi, “Cevher”, C.3, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 217-218.

³⁹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006, s. 137.

⁴⁰ Devellioğlu, age, s. 287.

⁴¹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Cevher”, C. 5, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 2290.

⁴² Hacı Bektaş Çelebisi’nin bastığı toprak çeşitli hastalıklara şifa olması niyetiyle içilirmiş. Bk. Ahmet Talat Onay, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, (Hızl. Cemal Kurnaz), Birleşik Yay., Ankara, 2007, s. 86.

başka her şey geçicidir, arazdır. Örneğin taş ve toprak oluşumunda kendisinden başka bir cisme ihtiyaç duymaz. Bunlar başlı başına bir cevherdir. Ancak taşın, toprağın rengi var olmak için başka bir cevhere muhtaçtır. Dolayısıyla arazdır. Kırmızı taş dendiğinde taşın kendisi cevher, rengi ise araz olur⁴³:

Bulmuş âmîziş zemîn ile zaman ol gûne kim
Çeşm-i gerdûn farkdan kaldı ‘arazla cevheri (Nâbî/Diriöz, 1994: 551)

Bî-‘araz bir cevher-i sâfîdir amma muttasıl
Ehl-i tab’ın zîver-i tûğ u sinânıdır sözüm (Nef’î/Akkuş, 1993: 45)

Cevher-i zâtınla kaim bir ‘arazdır lâmekân
Mümteni’dir hayyiz-i ilm-i Alîm olmak bana (Fehîm/Üzgör, 1991: 310)

Mahz-ı cevherdür kelâmum anlama anı ‘araz
Âb-ı kevserden içe gör kalmasın sende maraz (Sun’ullah-ı Gaybî/Kemikli, 2000: 359)

“İslam Ortaçağ’ında değerli taşlar yanında madenler ve minareleri ifade etmek için kullanılan”⁴⁴ cevher, felsefeye ve tasavvufa konu olmuş, çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Ünlü filozof Aristo cevheri “mantık” ve “metafizik” boyutlarında ele alır. Varlığı “duyulur maddî cevherler ve duyular üstü mânevî cevherler” şeklinde sınıflandırır. Gazalî cevheri cisim, madde, suret, nefis ve akıl olmak üzere beş gruba ayırır. Kindî cevherin zaman ve mekan kavramlarına bağlı kalması ve çeşitli türlere ayrılması sebebiyle Tanrı olarak yorumlanamayacağını vurgularken “Cevheriyyûn”⁴⁵ dan olan Farabî ise cevheri Tanrı olarak tanımlamaktadır.

“Allah cevheri ve zatıyla ezelf olandır ve ezelf oluşunda başka bir varlığa muhtaç değildir. O’nun cevheri varlığının devamı ve bekası için yeterlidir. Onun cevherinde bölünme yoktur. Kendine mahsus bir cevheri olması bakımından da tektir. Ayrıca Allah cevheri itibariyle bil-fiil akıldır...”⁴⁶.

Tasavvufî bağlamda da ele alabileceğimiz cevheri tasavvuf ilmi “heyûla, sûret, cisim, nefis, akıl” olmak üzere beşe ayırır. Çünkü cevher, mücerred olan ve olmayan şeklinde sınıflandırılır. Cevâhirü’l-enbâ (haberlerin cevherleri), Cevâhirü’l-ulum (ilimlerin

⁴³ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul, 2007, s. 89; Agah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun, İstanbul, 1980, s. 86-87.

⁴⁴ İlhan Kutluer, “Cevher”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul, 1993, s. 450-454.

⁴⁵ Cevheriyyûn, “Allah’a bir cevher nazariyle bakan mu’tezile fırkası”dır (Develioğlu, 2006: 138).

⁴⁶ Kutluer, a.g.an.m., C. 7, s. 450-454.

cevherleri), Cevâhirü avâri'î-meârif (marifetlerin cevherleri) birer hakikat ilimleridir. İlimden daha kıymetli ve daha üstün bir şey olmadığı için hakikat ilimleri, ilimlerin cevheridir⁴⁷. Kâşânî, cevheri şu şekilde tanımlar:

“Cevher ilk kullanımı itibariyle, bir şeyin duyuya güçlü bir şekilde gözüktüğünde denilen cehere (şey ortaya çıktı) kelimesinden türetilmiştir. Cevr denilen hastalık da buradan gelir. Cevr gündüzün aydınlığında hiçbir şey görmeyecek şekilde gözün ışığının kaybolması demektir. Arazın taşıyıcısına da cevher denilmiştir. Bunun nedeni onun taşıdığı şeyden üstün ve arazın varlığının kendisine bağlı olmasıdır”⁴⁸.

Edebiyatımızda pek çok şair ilimin önemine değinir. İlim bir cevher, âleme saçılmış incidir:

Der-i ‘ilminde müsta’mel-suhan mâhiyyet-i ‘âlem
Reh-i fazlında **pâşîde-güher** hâsiyyet-i eşyâ (Nâbî/Diriöz, 1994: 479)

Bahrinün katresidür kimde ki var **cevher-i ‘ilm**
Mihrinün zerresidür kim de var nûr-ı reşâd (Nâbî/Diriöz, 1994: 503)

Nâbî, dîvânında Muhiddin İbni Arabî’ye bir medhiyye yazar. Ona göre ilim öncüsü olan Arabî’nin söylediği sözler, Allah’ın, Hz. Muhammed’in ve Hızır’ın sözleridir. Arabî, ezeli ilmin yansıtıcısıdır ve onun Fütûhât-ı Mekkiye ve Füsûsü’l-Hikem adlı eserleri Kur’an âyetlerinin içidir. Bu kitaplar irfân denizinin incileridir⁴⁹:

Bâtın-ı âyât-ı Kur’ân’dur Fütûhât u Fusûs
Gevher-i deryâ-yı ‘irfândur Fütûhât u Fusûs (Nâbî/Diriöz, 1994: 299)

Cevher-i evvel (ilk cevher) tamlaması Allah’ın nurundan olan ve diğer şeylerin ondan ortaya çıktığı ilk nesnedir. Böylece cevher-i evvel bu anlamıyla Hz. Muhammed’e işaret eder. Hakikat-ı Muhammediye, Nûr-ı Muhammedî, nûr-ı izâfî, cevher-i ahzar⁵⁰, cevher-i ebyâz, akl-ı küll, cevher-i evvel yerine kullanılır⁵¹:

⁴⁷ Abdürrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, İz Yay., İstanbul, 2004, s. 194.

⁴⁸ Kâşânî, age, s. 194.

⁴⁹ Meserret Diriöz, **Nâbî Dîvânı**, Fey Vakfı, İstanbul, 1994, 295-300.

⁵⁰ Cevher-i ahzar’ın çıktığı yer Ketm-i Adem’dur. Kenz-i Mahfî, Alem-i Kitmân da denir (Pala, 2007: 268).

⁵¹ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay., İstanbul, 2005, s. 127; Pala, age, s. 90.

Bir vücûdun bătınıdır **cevher-i evvel** dinen
Seyr ider ‘arazını ol nitekim seyr-i nevâ (Sun’ullah-ı Gaybî/Kemikli, 2000: 242)

Cevher-i ebyâz, beyaz cevher anlamındadır. Cevher-i evvelden yaratılan cevherdir. Bu cevher Allah’ın tecellîsiyle ikiye ayrılmış, ilki eriyerek su olmuş, ikincisi on parçaya bölünmüştür. Bunlar da Arş, Kürsî, Levh, Kalem, Cennet, Ay, Yıldız, Melekler, Hurîler ve Güneştir⁵².

Cevher-i yegâne manasında da kullanılan cevher-i ferd ise, Arapça tek cevher demektir. Bölümlere ayrılmaz. Çoğu zaman asıl manasına iham yoluyla kullanılır. Agah Sırrı Levend cevher-i ferdi Samî’nin bir beyitiyle açıklar ve âlemdeki bütün varlıkların Hz. Muhammed’in cevher-i ferd-i vücudundan meydana geldiğini, bu varlıkların, O’nun cevher-i vücuduna nazaran birer araz olduğunu belirtir⁵³:

Zuhur-ı **cevher-i ferd-i** vücududur bizzat
Bedâyi-i **araz-ı** mümkinattan maksûd (Samî/Onay, 2007: 86-87)

Ayrıca sevgili, onun dudağı, kelâm da “cevher-i ferd”dir:

Cevher-i ferd-i kelâmı gûş-vâr-ı iftihâr
Reşha-i kilik-i beyânı dürr-i nâb-ı rûzgâr (Sâbit/Karacan, 1991: 222)

Ey Mezâkî n’ola reşk eylerse erbâb-ı hayâl
Cevher-i ferd-i dehân-ı yârdur endîşemüz (Mezâkî/Mermer 1991: 412)

Nısf -ı kutr üzre komış tâkına nûrânı bütün
Cevher-i ferd-i dehenden merkez-i nâ-yâb ana (Nehcî/Koç, 2003: 114)

Tasavvufta çok tesbih eden cevher (cevher-i subbûhî) insanın melekûtî ruhunu temsil eder. Felekler, rûh, ateş, cevher-i ulvî; Nefes-i Rahmânî cevher-i vücud’dur⁵⁴.

Klasik Türk Edebiyatı’nda cevher kelimesi, güher, gevher, cevâhir, mücevher olarak da geçer. Değerli oluşuyla sevgilinin güzellik unsurlarına teşbih edilir. Akîk, la’l, yakut, inci, zümrüt, meşhur cevherlerdir. Bu nedenle renkleri, şekilleri ve önem arz etmeleriyle

⁵² Cebecioğlu, age, s. 127.

⁵³ Cebecioğlu, age, s. 127; Levend, age, s. 86-87; Pala, age, s. 89.

⁵⁴ Cebecioğlu, age, s. 128.

sevgilinin ağzı, dudağı, dişleri, teri, ziyneti, aşığın gözyaşı ve kanlı gözü birer cevherdir⁵⁵:

Giryân isek ey dil n'ola **cânâne** bizümdür
Bahr-i gamuz ol **gevher-i yek-dâne** bizümdür (Nâbî/Diriöz, 1994: 563)

Dehâm dürc-i gevher-dâne-i esrâr-ı kuddûsî
Zebânı tûtî-i mu'ciz-beyân-ı râz-ı evhayna (Sâbit/Karacan, 1991: 153)

Âşinâlık etmez ol dendânı dürr hergiz bana
Sen gerekse **eşk-i çeşmin** şimdi **bahr-ı gevher** et (Remzî/Güven, 2005: 43)

Hergiz ey dişleri dürr **la'li güher** âlemde
Gözümüz yaşına öykünmeye ummân umarız (Remzî/Güven, 2005: 117)

Seyr-i dendânını ey **la'li güher** eylemişim
Eylemem bahr-ı cihânda **dürr-i şeh-vâra** heves (Remzî/Güven, 2005: 125)

Gubâr-ı pâye ey serv-i hevâ-bahşım sehâb-âsâ
Gözümden **gevher-i eşki** nisâr etmek bana mahsûs (Remzî/Güven, 2005: 149)

Görüpdür galibâ dîdâr-ı yârı **çeşm-i gevher-pâş**
Ki her sûya revân eyler su gibi ey gönül ol yaş (Remzî/Güven, 2005: 303)

Tîg-i müjgânına bak **gamzelerin** seyr eyle
Güher-i nâzdur ol cevher-i şemşîr degül (Mezâkî/Mermer, 1991: 455)

Söze gelse **leb-i gevher-feşânı**
Virür câna hayât-ı câvidânı (Mezâkî/Mermer, 1991: 270)

'Adûya hande-i dendân-nümâ-yı nâz itme
O **dürc-i gevheri** her nâ-be-kâra gösterme (Mezâkî/Mermer, 1991: 527)

Biz ganîmet bilürüz pây-ı hayâl-i yârı
Güher-i eşkini bu dîde-i pür-nem ne tutar (Mezâkî/Mermer, 1991: 322)

Îm'ân-ı nazarla **dehenin** eyle temâşâ
Dürc-i güher ü hokka-i lü'lü'-i teri gör (Mezâkî/Mermer, 1991: 347)

Güzâr itdükçe dilden vakt-i rû-mâl-i kef ü pâyı
Güher-rîz-i sirişk-i çeşm-i giryân olduğum yirdür (Mezâkî/Mermer, 1991: 353)

Gördükçe lebin dîde döker hâke **sirişkin**
Her katresi pür-**gevher-i nâ-yâb** da olsa (Nâilî/İpekten, 1990: 288)

⁵⁵ Pala, age, s. 90.

Merdüm-i çeşmüm ider şâh-ı hayâlün i'zâz
Her gülüşde **güher-i eşkin** ider pây-endâz (Râmî/Hamami, 2001: 420)

Agız açma lebün emmek umana
Gevher-i la'lüni nâ-yâb eyle (Yahyâ/Ertem, 1995: 212)

Hat degül **ruhsâr**da tasvîr-i bend-i âb u gül
Cevherün âyîne de nakş u nigârın gösterür (Sükkerî/Erol, 1994: 173)

Görünmez hayli demdür **gevher-i peykân-ı gam** dilde
O murg-i nâme-ber mülk-i dile âyâ neden gelmez (Sükkerî/Erol, 1994: 186)

Atarsın **gevher-i peykân-ı tîr-i gamze-i nâzı**
Karâr ider gönülde yer ider memnûn olur çıkmaz (Sükkerî/Erol, 1994: 187)

Mühre-i dendân-ı gevherdür diyü ol âfete
Zîb-i mengüş-ı binâ-güş itmek ister gönlümüz (Sükkerî/Erol, 1994: 191)

Fitne nigâhında mevc ursa 'aceb mi kazâ
Gamzesini cevher-i hançer-i nâz eylemiş (Fehîm/Üzgör, 1991: 492)

Ey **gamzeleri cevher-i şemşîr-i tegafül**
Dünyâyı helâk eyledi te'sîr-i tegafül (Fehîm/Üzgör, 1991: 560)

Gözün güzelliğini ortaya çıkararak sürme (kuhl), cevherle ilişkilendirilir. Çünkü ezilip çeşitli macunlarla göze çekilen sürmenin, gözün görme yetisini kuvvetlendirdiğine inanılır:

Ter-dîde-i ehl-i nazara **kuhl-ı cevâhir**
Çeşm-i tama'-ı câhil-i hod-bîne gubâr ol (Mezâkî/Mermer, 1991: 465)

Kilk-i siyâh-ı mâşitakâr elde Nâ'ilî
Kuhl-ı cevâhir-i suhene mîldânlanır (Nâilî/İpekten, 1990: 174)

Ben o deryâ-yı musaffâ-**güherem** kim hurşîd
Kuhl eder dîdesine sûde-i hâşâkünden (Fehîm/Üzgör, 1991: 616)

Hâk-i pâyidür anun **kuhl-ı cevâhir** kim felek
Eylemiş mâh-ı nevi ana murassa' **sürme-dân** (Râmî/Hamami, 2001: 106)

Âşıklar, bir hazine olan gönüllerinde aşk cevherini saklarlar:

Nâhun-ı sîne-hırâş u ârzû-yı vasl imiş
Tîşe-i kân-ı mahabbet **gevher-i nâ-yâb-ı 'ışk** (Mezâkî/Mermer, 1991: 434)

Gencîne-i sînemde bulup **gevher-i 'ışkı**
Ol tuhfeyi bir dil-ber-i meh-rûya getürdüm (Mezâkî/Mermer, 1991: 467)

Maksûd eger **cevher-i aşk** ise mücerred
Yâ fark-ı mecâzî vü hakîkî ne revâdır (Nef'î/Akkuş, 1993: 158)

Sînemiz mahzen edip **cevher-i râz-ı aşka**
Şâhid-i hüsnüne bir âyine-i pak oluruz (Nâilî/İpekten, 1990: 216)

Can gibi eder **gevher-i aşkın** yine pinhân
Sad pare de olsa sadef-i sîne-i âşık (Nâilî/İpekten, 1990: 240)

Sîne bir vîrânedür genc-i nihânîdür gönül
Gevher-i aşk isteyen bilsün ki kânîdür gönül (Yahyâ/Ertem, 1995: 137)

Ya ka'r-nişîn-i yem-i derd ol ya şikeste
Ya dürc-i dilün **gevher-i 'aşka** sadef itme (Fehîm/Üzgör, 1991: 654)

Gönül, aşk cevheriyle dolu bir sadeftir:

Gönül bir **gevher-i** genc-i mezâyâ-yı mahabbetdür
Ne çâre rû-keş-i hicrân ile pûşideyüz cânâ (Mezâkî/Mermer, 1991: 292)

Cân gibi sanduk-ı sînemde n'ola hıfz eylesem
Hokka-i **pür-gevher-i** râz-ı nihânîdur **gönül** (Mezâkî/Mermer, 1991: 450)

Dilim endîşe-i medhinle bir **deryâ-yı pür-gevher**
Ana tîg-i zebânım sanki bir mevc-i mücevherdir (Nef'î/Akkuş, 1993: 110)

Dili gencîne-i pür-gevher-i esrâr-ı kudsîdür
N'ola keşşâf-ı remz-i hikmet olsa lafz-ı güftârı (Râmî/Hamami, 2001: 53)

Bahr-i ma'ârifdi ol zât-ı fezâ'il-penâh
Kalbi misâl-i **sadef** olmuş idi **pür-güher** (Râmî/Hamami, 2001: 281)

Delme **bagrın** bir bulunmaz **gevher-i nâ-yâbdur**
İtme bilmezlikle şâhum **kalb-i** Yahyâ'yı şikest (Yahyâ/Ertem, 1995: 39)

Ayrılık acısı çeken âşık, sevgiliye kavuşmanın özlemindedir. Fakat beklenen kavuşma, bir cevheri elde etmek gibi zordur. Bu nedenle vuslat, cevhere teşbih edilir:

Mezâkî **gevher-i** va'd-i nihân-ı **vuslat-ı** sâkî
Derûn-ı hokka-i dilde dür-i meknûn olur çıkmaz (Mezâkî/Mermer, 1991: 402)

Kıymet-şinâs-ı **gevher-i yek-tâ-yı vuslatuz**
Ser-germ-i sarf-ı nakd-i dü-'âlem degül miyüz (Mezâkî/Mermer, 1991: 411)

Eşya olarak cevherlerle süslenmiş aynalar, taşlar, tahtlar, silahlar, kaftanlar şiire konu olur:

Mücevher tâc-ı devlet kimseye sûd etmez ey Nâbî
Nice şâh-ı cihânun çeşmi ol efserde kalmışdur (Nâbî/Diriöz, 1994: 222)

Zemâne giydi nârenci kabâ-yı zer-nigâr üzre
Cevâhir dügmelerle bir çiçekli anberîn hârâ (Sâbit/Karacan, 1991: 151)

Mücevher âyinedür hançer-i şerer-bârun
Cemâl-i feth ü zafer gösterür çü nakş-ı murâd (Sâbit/Karacan, 1991: 181)

Musanna' kurnalar leb-rîzdür mânend-i Câm-ı Cem
Murassa' tâslar pür-feydzür çün sâgar ü sahbâ (Sâbit/Karacan, 1991: 293)

Hançer-i tîz-i murassa' kabzasın yâd itmesün
Cân evi Sancar firengün çâr-ı bed-gevher gibi (Sâbit/Karacan, 1991: 296)

Nûr-ı mihr-i subh ü müşg-i şâmdan hâzırladı
'Arş bir tâc-ı murassa' ferş taht-ı âbnûs (Sâbit/Karacan, 1991: 319)

Vücûd-ı 'âlem-ârâ-yı hümâyûniyle fahr itsün
Mücevher taht-ı Cemşîdî murassa' tâc-ı Dârâyî (Sâbit/Karacan, 1991: 320)

Mücevher âyine-i hôş-nümâya kondı gubâr
Sehâb kabladı ya âfitâb-ı rahşâmı (Sâbit/Karacan, 1991: 343)

Ol şehsüvâr-ı fitne önünce çeker şükûh
Zerrîne-raht **rahş-ı mücevher** 'inân-ı baht (Sâbit/Karacan, 1991: 365)

Bu gazel matlaü'l-işrâkı senâ-küsteridür
Nûra gark itse n'ola **hâme-i gevher-bârı** (Mezâkî/Mermer, 1991: 241)

Cânâ nüvid-i **vuslatunı** gûş ider miyüz
Gûş-ı dile o **gevheri mengûş** ider miyüz (Mezâkî/Mermer, 1991: 378)

Sünbül-i pür-şeb-nem-i bâg-ı cinâna benzedür
Ey Mezâkî elde **kilk-i gevher-efsânun** gören (Mezâkî/Mermer, 1991: 487)

Sanırım kendimi bir hâce-i sâhib-cevher
Aldığımca elime **kilk-i güher-efsânı** (Nef'î/Akkuş, 1993: 54)

Çok zamandır görmedik ol **bâde-i** rengini kim
Gevher-i tâc-i ser-i Cemşîddir her katresi (Nâilî/İpekten, 1990: 318)

Kise zerden n'ola bir **tâc-i mücevher** hôrşîd
Oldı zira felek-i râbî'a kayser hôrşîd (Râmî/Hamami, 2001: 69)

Ma'na ve cevher sık sık bir arada kullanılır. Şairler, kendilerini ve şiirlerini, içi mana cevherleriyle dolu bir hazine olarak tanımlar:

Benim ol genc-i der-nâ-beste-i pür-**gevher-i ma'nâ**
Ki yokdur hâbdan mergûb çeşm-i pâsibânımda (Nâbî/Diriöz, 1994: 253)

Genc-i pür-gevherüm ki **güftâr**um
Güher-i imtihân-ı ma'nâdur (Mezâkî/Mermer, 1991: 250)

Olsa **pür-gevher-i esrâr-ı ma'ânî** âlem
Sen yine anı dil-i Nef'î-i şeydâya deġiş (Nef'î/Akkuş, 1993: 310)

Cevher-i ma'nâyı gör âyîne-i tahkîkde
Kim o cevher vâkîf-ı râz-ı nüşûr eyler seni (Nâilî/İpekten, 1990: 152)

Sensin ol mu'ciz-beyân kim nutk-i pâkûn dâ'imâ
Cevher-i ma'nâyı eyler dest-i hikmetle 'acine (Râmî/Hamami, 2001: 159)

Bu zâhir gözünü örtüp bana tut cânıla gönlün
Ki her bir sözün içinde tuyasın **cevher-i ma'nâ** (Niyâzî-i Mısrî/Erdoğan, 1998: 6)

Yine şairler, şiirlerinin, cevher gibi değerli, gösterişli ve süslü olduğunu vurgular:

Dest-i **gevher-bârını nazm** itse bir şâ'ir eger
Haşre-dek ceyb-i hayâlinden dükenmez cevheri (Sâbit/Karacan, 1991: 194)

Sâbitâ bu **gevher-i nâ-süfte-i nazmun** felek
Zîver-i gûş-ı hilâl-i çarh-ı bî-bünyâd ider (Sâbit/Karacan, 1991: 251)

Benüm ol vâsıl-ı iksîr-i 'uzmâ-yı suhen-dânî
Ki ednâ **cevher-i nazmum** bahâ-yı kân ü deryâdur (Sâbit/Karacan, 1991: 282)

Benüm ol hâce-i gevher-şinâs-ı çâr-sûy-ı dil
Ki **dürr-i silk-i nazmum** gayret-i '**ıkd-i Süreyyâ**dur (Sâbit/Karacan, 1991: 283)

Dilersen dâsitân olmaya nazmıyla bu Remzîveş
Cihânda **gevher-i eş'âra** kân ol ey dil-i şeydâ (Remzî/Güven, 2005: 21)

Aceb mi **gevher-i nazmı** vücûda
Getirsem Remzî oldum kân-ı güher (Remzî/Güven, 2005: 108)

Besdürür ey âşinâ **nazmımla elfâzım** bana
Lücce-i deryâdan etmem **dürr** ü **gevher** iltimâs (Remzî/Güven, 2005: 122)

Ne **sözler** kim dehân-ı yâr-ı cân-ârâmdan çıkmış
Gevâhirdir sanasın dürc-i la'l-endâmdan çıkmış (Remzî/Güven, 2005: 140)

Remzî kadrin kâmil-i sarrâf u dâna-dil bilir
Cevher-i eş'ârın etme câhil-i nâ-dâna arz (Remzî/Güven, 2005: 157)

Ümîdim budur ey hâce kesata düşmiye hergiz
Bula bâzâr-ı âlem içre kıymet **cevher-i elfâz** (Remzî/Güven, 2005: 167)

Kanı benüm gibi şimdi güher-fürûş-ı kelâm
Ki her sözi ola bir **gevher-i Bedahşânî** (Mezâkî/Mermer, 1991: 261)

Kim bahâ-yı **le'âl-i güftârı**
Kıymet-i **gevher-i Bedahşânı** (Mezâkî/Mermer, 1991: 267)

Mezâkî şî'r-ı terüm kîmiyâ-yı 'irfândur
Cihânı **cevher-i nazmumla** kâm-yâb iderin (Mezâkî/Mermer, 1991: 505)

Gevher-i güftârına nisbet nedür
Kıymet-i dürr-i 'Aden-i rûzgâr (Mezâkî/Mermer, 1991: 273)

Ne nâme **rişte-i nazma** benân-ı dest-i ragbetle
Dür ü **gevher** dizilmiş bir 'aceb **silk-i güher** geldi (Mezâkî/Mermer, 1991: 275)

Mezâkî'nün bu gün seyr eyledük şî'r-i dil-ârâsın
O sâhib-**genc-i nazmun gevher-i gencînesin** gördük (Mezâkî/Mermer, 1991: 440)

Felek har-mühre-i güftâr-ı a'dâya kulak tutmaz
Mezâkî **gevher-i nazmun** gibi dür-dânededen sonra (Mezâkî/Mermer, 1991: 518)

Nice nâme **güher-ârâ-yı mezâyâ-yı kelâm**
Kim olur ehl-i dile lâzım u belki elzem (Mezâkî/Mermer, 1991: 229)

Ehl olan kadrin bilir ben **cevherim** medh eylemem
Âlemin sermâye-i deryâ vü kâmdir **sözüm** (Nef'î/Akkuş, 1993: 45)

Bir benim gibi cigerdâr ehl-i tab' olmaz dahi
Cevher-i tîg-ı kazâ-yı nâgehânîdir sözüm (Nef'î/Akkuş, 1993: 45)

Böyle **cevher** var elimde neyleyim dünyâyı ben
Başına çalsın felek âyîne-i İskender'i (Nef'î/Akkuş, 1993: 94)

Sözümün her biri bir **gevher-i zî-kıymet**dir
Ki bahâsın çekemez keffe-i mîzân-ı felek (Nef'î/Akkuş, 1993: 126)

Kerem değil bu kerâmetdir eylese ne acep
Kelâmımı dür iken **gevher-i Bedahşânı** (Nef'î/Akkuş, 1993: 148)

Zebânım bir **mücevher tûg-ı bürrândır** ki hemvâre
Hırâş eyler hayâli sînelerde zahm-ı nârûrı (Nef'î/Akkuş, 1993: 163)

Ey Nâ'ilî pesend ki gelmek muhaldir
Nazmın gibi **cevâhir-i nâ-yâb** bir yere (Nâilî/İpekten, 1990: 303)

Böylesine güzel şiirler ortaya koyan şairler, zihin dünyalarını, fikirlerini denize, cevhere, içi cevher dolu bir hazineye benzetir:

Birisi **gevher-i endîşeme** hem-seng olmaz
Yokladum hep güher-i tab'-ı sühan-sencâmı (Mezâkî/Mermer, 1991: 197)

Hayâli dîdede **fikri** gönülde ol perî-zâdun
Sadef bir yirde vü ol gevher-i yek-dâne bir yirde (Mezâkî/Mermer, 1991: 527)

O bahr-ı mevc-zen-i **pür-güherdir endîşem**
Ki sâhilinde yatar deste deste dürr-i nazîm (Nef'î/Akkuş, 1993: 157)

Yine geldi hurûşa bahr-ı **gevher-pâş-ı endîşem**
Değildir bu kasîde bir dizi lü'lü-yı lâlâdır (Nef'î/Akkuş, 1993: 206)

Kâbiliyet insanın sahip olduğu bir cevherdir:

Çekdim **güher-i ma'rifetim** silk-i beyâna
Ol pâyegehe lâyıık-ı ihdâ mı değildir (Nâilî/İpekten, 1990: 73)

Hûrşîdi eylemiş sadef-i nüh-sipihre dâğ
Tâbende eyleyen **güher-i kâbiliyetin** (Nâilî/İpekten, 1990: 116)

Şahsın isti'dâdı lutf-ı peykerinden bellidir
Kîmyâ-yı **kâbiliyet cevherinden** bellidir (Nâilî/İpekten, 1990: 186)

Mihr-veş olmasa **kân-ı güher-i isti'dâd**
Mübtelâ olmazidi sine-i efgâra sadef (Nâilî/İpekten, 1990: 237)

Cevherin bir anlamı da, bir şeyin ya da bir varlığın özü, esası demektir:

Cevher-i âyîne-i sırr-ı dü-‘âlemdir şarâb
Âfitâb-ı feyz-bahş-ı cân-ı âdemdür şarâb (Fehîm/Üzgor, 1991: 322)

Bir ‘ârâzdur kim ‘ademden **cevheri** mânend-i cism
Bü’l-‘aceb hikmet ki mevcûd-ı mü’ebbeddür gönül (Fehîm/Üzgor, 1991: 562)

Sözlerüm **cevher-i** mazmûn u hayâl oldı Fehîm
Neyleyem ben hazef-i tevriye vü tecnîsi (Fehîm/Üzgor, 1991: 678)

Bü’l-‘aceb tiynet-i kudsî-güher-i ‘irfânım
Sûret-i **cevher-i cân mâye-i** tahmîrümdür (Sâbit/Karacan, 1991: 246)

Sâbit kalem ile hünerün kânını buldum
Bir **cevheri** çok **mâyeli** gencîneye düşdüm (Sâbit/Karacan, 1991: 476)

Cevher-i cân ile yeksân ise de kıymetde
Narh-ı la’l-i leb-i yâri yine erzân buluruz (Mezâkî/Mermer, 1991: 399)

Felek **tab’ım** gibi **gevher** getirmez her zaman dehre
Nice yılda eder hâsıl sadeğ bir dürr-i yektâyı (Nef’î/Akkuş, 1993: 136)

Nice gevher ki temâşâsına mahsûs olsa
Cevher-i cân gibi takdîr-i behâ ola muhâl (Nâilî/İpekten, 1990: 61)

Hâsılı **cevher-i zâtında** var ol isti’dâd
K’ola bî-şâ’ibe bir emr-i celîle ta’yîn (Nâilî/İpekten, 1990: 74)

Muhassal **cevher-i iksîr-i cândır tiynet-i pâki**
Vücûdu kîmyâ-yı kâbiliyyetle muhammerdir (Nâilî/İpekten, 1990: 105)

Ferzend-i nâ-halef ki peder-iftihâr olur
Zâtında cevher olmasa bî-i’tibâr olur (Nâilî/İpekten, 1990: 186)

Dârû-yı hayât-ı dil olan **zahmını** âşık
Saklar **güher-i canı** gibi **merheme** vermez (Nâilî/İpekten, 1990: 228)

Nâ’ilînin **tab’-ı pâk**inden ne **gevherler** çıkar
Ol hüner gencînesin ol ma’rifet kânın görün (Nâilî/İpekten, 1990: 245)

Hançer, kılıç, ok gibi savaş aletleri kimi zaman gerçek anlamıyla, kimi zaman mecaz yoluyla sevgiliye ve padişahlara ait bir unsur olarak kullanılır:

Mû’tedil olsa havâlar hurde hurde mevc ile
Benzemez mi kıl nazar bir **tig-i cevher-dâra** su (Remzî/Güven, 2005: 257)

Çeşm-i siyehi zâlim-i mazlûm-nümâdur
Lutf-ı nigeği **cevher-i şemşîr-i cefâdur** (Mezâkî/Mermer, 1991: 220)

Ol saf-der-i meydân-ı hayâlüm ki Mezâkî
Şemşîr-i zebân **tîg-ı fûrûzân-güher**ümdür (Mezâkî/Mermer, 1991: 336)

Tîg-ı müjgânını hep gamzelerinden bilürüz
Öyle **şemşîr-i kazâ-yı güher**inden bilürüz (Mezâkî/Mermer, 1991: 403)

Göreydi **cevher-i şemşîr**ini ger gamze-i dilber
Gamından dahi tîg asmazdı tâk-ı ebruvân üzre (Nef'î/Akkuş, 1993: 61)

O **şemşîr-i mücevher** ol kemer-bend-i murassa'la
Peyâpey mevcidir gâhî o bahr etdikçe tuğyânı (Nef'î/Akkuş, 1993: 82)

Âferîn ey rûzgârın şehsüvâr-ı safderi
Arşa as şimdengeri **tîg-ı süreyyâ-cevheri** (Nef'î/Akkuş, 1993: 90)

Pâre-i elmâsdır seng-i fesânı n'eyler ol
Çarha çekme bir dahi **şemşîr-i vâlâ-gevheri** (Nef'î/Akkuş, 1993: 90)

Bir avuç **gevher** saçardı âleme gûyâ kefin
Saldığınca düşmene gâhî **murassa' şeş-peri** (Nef'î/Akkuş, 1993: 91)

Cihânı rûşen ede **berk-ı tîg-ı pür-güheri**
Sipihri gülşen ede aks-ı câm-ı gül-fâmı (Nef'î/Akkuş, 1993: 117)

Gevher-i mazmûn halâs olmaz elimden ger yeri
Cevher-i hançer gibi olsa hisâr-ı âhenîn (Nef'î/Akkuş, 1993: 239)

Ne gamze **cevher-i şemşîr-i Zü'l-fikâr-ı âlem**
Ki çâk eder eser-i semmi zehre-i cânı (Nâilî/İpekten, 1990: 41)

Padişahların, şairleri desteklemeleri, onların bu hünerlerine cömertçe karşılık vermeleri, şiirlere konu olmuştur:

Zât-ı kerîm ü **dest-i güher-bâr**ın isterüz
Kân-ı sehâ vü bahr-i 'atâyı kim istemez (Mezâkî/Mermer, 1991: 246)

Cüst ü cûy-ı **kef-i ihsân**ın olursa göresin
Hâk-i ednâda ne **gevher**leri pinhân etmiş (Nâilî/İpekten, 1990: 51)

Seher ki ebr-i kerem âsümân-ı devletden
Keremler ide açup **dest-i gevher-efşânı** (Râmî/Hamami, 2001: 138)

Parlaklığı ve rengiyle güneş, çeşitli cevherlere benzetilir. Ayrıca la'l, yakut, akîk gibi taşların, renklerini güneşten alması böyle bir kullanımı ortaya çıkarmıştır:

Feyz-i 'ışk-ı dil-ber ile işüm **altun** eyledüm
Cevher-i mihr ü mahabbetle mübâhidur gönül (Mezâkî/Mermer, 1991: 449)

Yine pâmâl edemez **cevher-i hûrşîd** gibi
Gevher-i nazmımı kat'-ı rağbât-ı cehhâl (Nâilî/İpekten, 1990: 61)

Şafak-rûy-ı '**arûs-ı mihre** bir gülgûn tutuk asdı
Kevâkib saçıvirdi bî-nihâyet **gevher-i yektâ** (Sâbit/Karacan, 1991: 151)

İman, inanma; tevhîd ise Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmektir. Tasavvufun esasları bu kaideler üzerine kuruludur. Amaç Hakk'a yönelmektir. Tevhîd ve imân aşığı, sevgiliye ulaştıracağı için değerlidir ve cevherle birlikte kullanılır:

Beytû'l-esnâmı yıkup eyledi dâr-ı İslâm
Zîb-i tâc-ı şeref itdi **güher-i imânı** (Mezâkî/Mermer, 1991: 194)

Derûnu **gevher-i tevhîde** mahzen
Zamîri perde-i takdîre mahrem (Nef'î/Akkuş, 1993: 209)

Derûnında fûrûg-ı **cevher-i imânı** virmişdür
Süveydâ-yı zamîre âb ü tâb-ı lü'lü-i lâlâ (Sâbit/Karacan, 1991: 294)

1.2. İNCİ (İNCÛ, DÜRR, LÜ'LÜ, MÜRVÂRÎD)

İnci, Arapçada dürr, lü'lü, leâlî; Farsçada incû, mürvârîd ismini alır. Değerli taşlar arasında yer alan ve “deniz cevherlerinin en yücesi, en değerlisi ve kıymetlisi”⁵⁶ olarak nitelendirilen bu taş, parlaklığı, güzelliği, beyazlığı, yuvarlak ve şeffaf oluşuyla, Klasik Türk Şiiri’nde nazmı güzelleştiren, şairin şiirini, aşğın gözyaşını, sevgilinin dişini ve terini, vuslatı, yağmur tanelerini temsil eden bir unsurdur.

İnci, edebiyatımızda “dürr-i Aden (*Aden incisi*), dürr-i düzdîde (*çalınmış inci*), dürr-i girân-mâye (*kıymetli iri inci*), dürr-i güftâr (*söz incisi*), dürr-i hoş-âb (*iyi inci*), dürr-i ıstıfâ (*seçilmiş inci, seçkinlik incisi, mec. “Hz. Muhammed”*), dürr-i meknûn (*muhafazalı parlak inci*), dürr-i nâb (*parlak, beyaz inci*), dürr-i nâzım (*dizilmiş inci*), dürr-i nâ-süfte (*delinmemiş inci, mec. kız*), dürr-i nefîd (*dizi inci, inci dizisi*), dürr-i sade-fînişîn (*sadefinden çıkmamış inci*), dürr-i semîn (*kıymetli inci*), dürr-i sirâb (*iri inci*), dürr-i şah-vâr, -şeh-vâr (*padişaha lâyük, iri inci*), dürr-i yegâne (*eşi bulunmayan, tek inci*), dürr-i yek-dâne (*iri tâneli inci*), dürr-i yektâ (*eşsiz inci*), dürr-i yetîm (*sadefinde tek olarak çıkan iri, büyük inci, mec. Hz. Muhammed*), dürr-çîn (*inci toplayan*), dürr-efşân (*inci serpen, inci gibi söz söyleyen ağız*)”⁵⁷ şeklinde kullanılır.

Lü'lü içinse, “lü'lü-i lâlâ (*parlak inci*), lü'lü-i meknûn (*midyenin kabuğunun içinde saklı bulunan inci*), lü'lü-i münazzad (*inci dizisi, inci kolye, mec. düzgün dişler*), lü'lü-i şehvâr (*iri inci*), lü'lü-bâr (*inci yağdıran, inci yağmuru*), lü'lü-feşân (*inci saçıcı, inci saçan*), lü'lü-pâş (*inci saçıcı, inci saçan*)”⁵⁸ gibi tamlamalar sıkça karşımıza çıkar. Ayrıca lü'lü-yı müdevver (*yuvarlak inci*) bir çeşit zehrin adıdır⁵⁹.

Bunların dışında “âb-ı mürvârîd (*inci suyu*), azrâ (*delinmemiş inci*), cümân (*iri inci*), cümâne (*tek inci*), deryâ-yı hâmile (*mec. inci çıkarılan deniz*), dürr-i direfşân (*parlayan inci, mec. diş*), dürc-i dür (*inci kutusu*), dür-dâne (*inci tanesi*), dürer (*büyük inci taneleri*), dürer-bâr (*inci yağdıran, inci gibi söz söyleyen*), dürrât (*büyük inci taneleri*), düre (*büyük inci tanesi*), dürrî, dürriyye (*inci gibi parlayan*), ferîd-ül-asr, ferîd-üz-zemân (*dizilmiş inci, çok değerli inci*), halka-i dürr (*inci halkası*), harâid, harîd, harîde

⁵⁶ Kâşânî, age, s. 243-244.

⁵⁷ Devellioğlu, age, s. 194, 195, 196.

⁵⁸ Devellioğlu, age, s. 555.

⁵⁹ Pala, age, s. 292.

(*delinmemiş inci*), *insikab-ı lü'lü* (*incinin delinmesi*), *kilk-i dürr-efşân* (*inci saçan kalem*), *lâ'l-dürr-efşân* (*inci saçan, arasından inci gibi dişler görünen dudak*), *miyâne* (*gerdanlığın ortasındaki büyük inci*), *lü'lü-i musakkab* (*delinmiş, delik inci*), *dürr-nisâr* (*inci serpen, saçan*), *silk-i leâlî* (*inci dizisi*), *şâh-dâne* (*iri inci tanesi*), *şâh-vâr* (*iri ve iyi cins inci*), *şezzerât*, *şezr*, *şezre*, *şüzûr* (*süs olarak kullanılan inci ve altın taneleri*), *tesakkub-ı lü'lü* (*incinin delinmesi*), *yetîmet-üd-dehr* (*emsalsiz inci*)⁶⁰ şeklindeki kullanımlar da edebiyatımızda görülür.

İnci, ılık denizlerde olduğu için aşğın gözyaşına teşbih edilir. Klasik Şiirde âşık, sevgiliye olan aşkı gözünden akıttığı inci gibi yaşlarla ifade eder. Bunun sonucunda göz inci dolu bir etek olup sevgili için yollara inci saçır⁶¹:

Merdüm-i çeşmüm reh-i dil-dâra îsâr itdügi
Dâne-i eşküm mi **inciler** midür bilmem nedür (Mezâkî/Mermer, 1991: 338)

Dîde âbisten-i sad-**dürr-i yetîm** olmuş idi
Açmadın dahi **dehen** ebr-i güher-bâra **sadef** (Mezâkî/Mermer, 1991: 428)

Degüldür katre katre hûn-ı dil silk-i **sirişkümde**
O mercân dânelerdür sübha-i **dürr-i semîn** üzre (Mezâkî/Mermer, 1991: 519)

Arûs-ı mâtemine dîdeden nisâr edelim
Dizip tabakçe-i yâkûta la'l ü **mürvârid** (Nâilî/İpekten, 1990: 45)

Gözümde perdeler içre **tabak tabak dürler**
Hemîşe şâh-ı hayâline peş-keş tutılır (Nehcî/Koç, 2003: 165)

Katre katre dökilenler **dür** midür bârân mıdur
Zerre zerre görinenler hat mıdur reyhân mıdur (Niyâzî-i Mısrî/Erdoğan, 1998: 68)

Seyr-i dendân-ı dil ârâmı edip **eşke** düşen
Bahri-âlemde olur mı **dürr-i şeh-vâra** harîs (Remzî/Güven, 2005: 143)

Dür-i eşk-i yetîm-âsâ olursam n'ola bî-rağbet
Düşürdi hâke dehr-i bî-basîret 'ayn-ı 'izzetden (Fehîm/Üzgor, 1991: 188)

Dil zevrak-ı bahr-ı 'aşk olaldan
Çeşmüm sadef-i dür-i sebeldür (Fehîm/Üzgor, 1991: 226)

⁶⁰ Devellioğlu, age, s. 2, 59,147, 177, 188, 194, 195, 260, 319, 327, 331, 441, 520, 541, 654, 686, 840, 953, 975, 976, 996, 1006, 1088, 1161.

⁶¹ Pala, age, s. 105.

Arûs-ı medhini tezyîn için ol genc-i gevherden
Çıkardım silke dizdim bir tabak **lü'lü-yı menşûrî** (Nef'î/Akkuş, 1993:163)

Muktezâ-yı hüsnidür bî-dilleri zâr itdügi
Fart-ı nâzındandır ehl-i derdi âzâr itdügi
Gamze-i şemşîrdür 'uşşâka der-kâr itdügi
Merdüm-i çeşmüm reh-i dildâra îsâr itdügi
Dâne-i encüm mi **incûlar** mıdur bilmem nedür (Sâbit/Karacan, 1991: 315)

Gönül, sevgilinin aşkını derûnunda saklayan bir sadef, onun hasretiyle gözden yaşlar
akıtan bir incidir:

Hem **güher**dür hem **sadef** hem bahr-i sâfîdür gönül
Ger misâl-i 'ışk ise maksûd-ı kâfîdür gönül (Mezâkî/Mermer, 1991: 450)

Kalem destimde miftâh-ı der-i gencîne-i dildür
Ne **dil** kim dâmen-i evsâfuna **dür**ler **nisâr** eyler (Mezâkî/Mermer, 1991: 191)

Bu perverişle Mezâkî **sadefçe-i dilde**
Le'âl-i nazm-ı terün **dür**-i **şâh-vâra** döner (Mezâkî/Mermer, 1991: 368)

Dil-i mecrûh olalı ol dür-i şehvâra **sadef**
Reşg eder eşkime dür çeşm-i dürer-bâra sadef (Nâilî/İpekten, 1990: 237)

Sevgilinin dişi, beyazlığı ve büyüklüğüyle inciye teşbih edilir:

Aşkının bahrına ey **dendânı dürr-i bî-bahâ**
Benden özeğ aşinâlık etmesin bir kimse hâ (Remzî/Güven, 2005: 23)

Âşinâ-yı bahr-ı aşk oldum şinâverlik işim
Bir sadefveş la'lin içre **dür**-i **dendânın** görüp (Remzî/Güven, 2005: 33)

Ummân egerçi öykünür ey **lü'lü dişli** yâr
Mânend-i eşk-i dîde-i giryân olur mu hiç (Remzî/Güven, 2005: 60)

Gördü ol **dendânı dürr** kim gark eder ekşim beni
Dedi Allah kurtara deryâya düşmüş derd-mend (Remzî/Güven, 2005: 82)

Âşinâlar söylesin **dendânı**na reşk etmesin
Lücce-i ummandan ey dil **lü'lü-i la'la** beyâz (Remzî/Güven, 2005: 151)

Gözlerim yaşıdurur bu heft deryâdan garaz
La'linin **dendânı**dır bu **dür**-i **yektâdan** garaz (Remzî/Güven, 2005: 158)

Söyle ey ummân-ı aşkın âşinâsı lutf edip
Dil-berin **dendân**ına öykünmesin **dürr-i semîn** (Remzî/Güven, 2005: 293)

Âşinâ olanlara aşkı anın deryâdurur
Bir sadeftir la'l-i nâbı **dişleri dürr-i yetîm** (Remzî/Güven, 2005: 227)

La'l-i leb-i dil-dâr ile **dürr dişlerini** gör
Hokka düre dürr hokka-i mercâna münâsib (Mezâkî/Mermer, 1991: 296)

Mezâkî ol mehün vasf-ı **dür-i dendânı** olmakla
Bu nazmun şöhret-i '**ıkd-ı Süreyyâyı** unutturdı (Mezâkî/Mermer, 1991: 543)

Sihir eder lebleri yohsa o **dehân-ı** tenge
Riştensiz iki dizi **lü'lü-ı lâlâ** sığmaz (Nâilî/İpekten, 1990: 212)

Nedür o ân o melâhat o âb ü tâb ol hüsn
Nedür o **lü'lü-ı dendân** o gabgab-ı kâfûr (Râmî/Hamami, 2001: 408)

Olmadı peydâ melâhat bahri mevvâc olalı
Dürr-i dendânun gibi bir lü'lü-ı la'lin sadef (Yahyâ/Ertem, 1995: 111)

Dürr-i dendân-ı safâ-bahşun görenler didiler
Böyle pâk u muntazam lü'lü Adende görmedük (Yahyâ/Ertem, 1995: 126)

İki çeşmüm yaşından kûyun itdi mecmâu'l-bahreyn
Hevâ-yı **dürr-i dendânun** hayâl-i la'l-i mercânun (Yahyâ/Ertem, 1995: 130)

Ey la'l-i yâr hicri ile kan olan yaşum
Lü'lü dişı gamı ile 'ummân olan yaşum (Yahyâ/Ertem, 1995: 149)

Hep **dür-i hoş-âb** anılsa vasf-ı **dendânundur** ol
La'l-i nûşînün durur hem gülbe-şekkerden garaz (Nehcî/Koç, 2003: 218)

Dürr ü yâkût-ı dehânun seveli dilber senün
Gelmez oldı dile hergiz la'l ü mercânile bahs (Niyâzî-i Mısrî/Erdoğan, 1998: 32)

Sevgilinin dişleri inci olunca, dudağı bir cevher kutusuna, inci madenine dönüşür:

Hokka-i la'l-i lebün kim pür-**dür-i nâ-süftedür**
Çıkmadı bâzâr-ı hüsne böyle bir nâ-süftedür (Mezâkî/Mermer, 1991: 345)

Lebün la'l ü dehânun **ma'den-i dür**
Lisânun vahy-i Hak söyler Muhammed (Niyâzî-i Mısrî/Erdoğan, 1998: 43)

La'l-i dür-puşı bir ahterdür iki mâhda kim
Cân verüp bilmedi sırrın felekün İdris'i (Fehîm/Üzgor, 1991: 678)

Sadef, şekil itibariyle kulağı andırır. Tasvirlerde sevgilinin kulağı sadefe, küpesi inciye benzetilir:

Sadef açsun **kulagın** Sükkerî gûş eylesün görsün
Yem-i dilde ne gûne **gevher-i nâ-yâb** olur peydâ (Sükkerî/Erol, 1994: 152)

Sehâb-ı mekrümeti dür nisâr-ı feyz oldı
‘Aceb mi **gûş-ı sadefde** bu denlü pîrâye (Fehîm/Üzgör, 1991: 152)

‘Ayân olan seheri gonca üzre jâle degül
Hezâra ‘arza kılur **dürr-i gûş-vârını** gül (Mezâkî/Mermer, 1991: 452)

Dürr-i mengûşunla rûyun denli bulmaz nûr u tâb
Zühre ger olsa felekde **gûş-vâr-ı** âfitâb (Nef’î/Akkuş, 1993: 253)

Mâh-ı nev yanındaki necmi görüp ol meh dimiş
Kim kodı **dürr-i binâgûşum** hilâlün gûşına (Yahyâ/Ertem, 1995: 206)

Şairler, şiirlerini dünyayı aydınlatan, deniz diplerinden çıkarılan, parlak ve değerli bir inci olarak tanımlar:

Nisâr et **dürr-i nazmın** âşinâya tab’-ı Remzîveş
Gehî cûş eyle bahr-ı bî-kenâr ol ey dil-i şeydâ (Remzî/Güven, 2005: 21)

Hurrem eyleser beni **nazm-ı nev-îcâdım** olur
Kim eder her âdemi Remzî **dürr-i meknûn** (Remzî/Güven, 2005: 91)

Yem-i dilde bulup Remzî nazîrin **dürr-i meknûnun**
N’ola versem o **şâh-ı milk-i nazma** armağanımdur (Remzî/Güven, 2005: 99)

Kadrini **eş’âr-ı mevzûnun** bilir şâ’ir olan
Dürr-i meknûn kıymetini Remzî deryâ ne bilir (Remzî/Güven, 2005: 110)

Hâce-i âlem ü sarrâf-ı cihân müşterîdir
Sözüne gevher-i kân **lü’lü-i ummân** mı desem (Remzî/Güven, 2005: 236)

Dürr-i meknûndur sözü dil-dârımın agzı sadef
Aşkî deryâdır geçer âşıkları içinde kef (Remzî/Güven, 2005: 313)

Ey güher-senc-i kerem kim şerefün zâhirdür
Nazm-ı **dür-dâne-i** pâkîze-nizâmumda benüm (Mezâkî/Mermer, 1991: 215)

Dûşîze-gân-ı **nazmla dür-i zevk-i sohbetüm**
Hep bîkr-i fikr-i hacle-i ifhâm isterin (Mezâkî/Mermer, 1991: 224)

Hâk-i pâye getirüp tuhfe-i der-gâh itdüm
Rište-i **nazma** dizüp böyle **dür-i şehvârî** (Mezâkî/Mermer, 1991: 240)

Mezâkî bahr-i endîşe ‘aceb deryâ-yı ‘irfândur
Ki andan böyle sad-silk-i **dür-i nâ-yâb** olur peydâ (Mezâkî/Mermer, 1991: 289)

Lâyık-ı rište-i tahsîn ü behâ olmaz idi
İntizâm olmasa **lü’lü-yı kelâm**ımda benim (Nâilî/İpekten, 1990: 118)

Ukde-i ser-rište-i râz-ı nihânîdir sözüm
Silk-i tesbîh-i dür-i seb’a’l-mesânîdir sözüm (Nef’î/Akkuş, 1993: 45)

Çekdikçe silk-i **nazma dür-i medhin** âsumân
Mîhr âna târ-ı şa’şa’adan rîsmân verir (Nef’î/Akkuş, 1993: 58)

Dürr-i nazmım çarha mengûş olsa bilmez rûzgâr
Şi’r-i Nef’î midir ol yâ kevkeb-i Şi’râ mıdır (Nef’î/Akkuş, 1993: 64)

Feyz-i ilhâm ile tâ kim ola **ehl-i nazmın**
Rahm-i Meryem gibi tab’ı **sadef-i dürr-i yetîm** (Nef’î/Akkuş, 1993: 68)

Pây-mâl eyler yürür a’dâ kelâm-ı pâkimi
Her **sözüm** ammâ yine kadr-i **dür-i galtân** bulur (Nef’î/Akkuş, 1993: 71)

O bahr-ı mevc-zen-i pür-güherdir **endîşem**
Ki sâhilinde yatar deste deste **dürr-i nazîm** (Nef’î/Akkuş, 1993: 157)

Söylemez söylemez ammâ **söze** gelse Nef’î
Ne cevâhir dökülür **kilk-i dür-efşân**ından (Nef’î/Akkuş, 1993: 325)

Gavvâs-ı ka’r-ı bahr-ı hüner Sükkerî gibi
Olsa ‘aceb mi **nazm** ile **dürr-i semîn-i Çîn** (Sükkerî/Erol, 1994: 214)

Dür-i nazm-ı Fehîmâ olduğu hurşîd-veş rûşen
Kemâl-i safvet-i deryâ-yı tab’-ı pâkdendir hep (Fehîm/Üzgör, 1991: 328)

Virdi ol denlü safâ bu şi’r-i rengîn ‘âleme
Asdı gûş-i çarha her bir **lafzı** bir **lü’lü-yı ter** (Râmî/Hamami, 2001: 79)

Ben şâh-bender-i hünerem kim tonatmışum
Silkü’l-le’âl-i nazm ile dükkân-ı fikreti (Sâbit/Karacan, 1991: 230)

Allah’ın rahmet bulutu, baharın gelmesiyle âleme inciler saçar. Yağmur, nisan ayında karaya çıkan sadefin karnına düşer ve güzel inciler ortaya çıkarır. Yılanın karnına düşer, zehir olur:

Şehâb-ı rahmet-i Hak gevher-efşân olmasa yek-çend
Olurdu halk-ı ‘alem kâse-gerd-i dest-i istiska (Nâbî/Diriöz, 1994: 489)

Ebr-i nîsân ki düşe hâke ider mâye-i rûh
Sadefe düşse ider **dürr-i müdevver** hôrşîd (Râmî/Hamami, 2001: 69)

Reşha-ı nîsân-ı ebr-i feyz mânend-i **sadef**
Sînesin âbisten-i sad **dürr-i hikmet**-zâd ider (Sâbit/Karacan, 1991: 251)

Gidince yemm gibi **dürr saçdı** gitdi ammâ kim
Misâl-i **ebr-i bahârân güher-feşân** geldi (Sâbit/Karacan, 1991: 259)

Verir tab’-ı safâ-bahşım keder âyîne-i âba
Eder kilk-i dürr-efşânım hacil **ebr-i güher-zâyı** (Nef’î/Akkuş, 1993: 136)

Jale (şebnem), sabah vakti çiçeklerin üzerine düşen çiğ tanesidir. Şebnem, lâle üzerinde olursa inciye, gonca üzerinde olursa sevgilinin dişine benzetilir⁶²:

Devşürdi **dürr-i jâleyi** meşşâte-i zemân
İtdi ‘arûs-ı gonceye ‘ıkd-ı le’âl gül (Râmî/Hamami, 2001: 490)

Jâleden lü’lü idüp her verd-i âlün gûşına
Bâgbân benzetmez ol nâzûk-nihâlün gûşına (Râmî/Hamami, 1995: 206)

Her **jâle gevher-i sadef-i bahr**-ı subhdur
Olsa ‘aceb mi mahzen-i dürr-i hôş-âb gül (Fehîm/Üzgör, 1991: 562)

Nisâr, yani saç eskiden düğünlerde davetlilerin gönderdiği hediyeler için kullanılan bir tabirdir. Taç takan padişahların başından saçı saçıldığı gibi, tahta yeni çıkan hükümdarların halkına para ve altın saçması da gelenekmiş. Şiirlerde çeşitli vesilerle bu geleneğe telmihte bulunulur:

Dürler nisâr eder **serine** ebr-i nev-bahâr
Oldukça na’t-hân-ı çemen andelîbler (Nâbî/Onay, 2007: 335)

Şafak rûy-ı **arûs-ı** mihre bir gülgûn tutuk astı
Kevâkib saçı verdi bî-nihâyet **gevher-i yektâ** (Sâbit/Karacan, 1991: 151)

Bu müjde olup gûş-zed-i **ebr-i bahârı**
Dür-dâne-feşân-ı kadem-i peyk-i sabâdur (Mezâkî/Mermer, 1991: 218)

⁶² Pala, age, s. 423.

Bir hokka-i pür-gevher-i şer'-i Nebevîdür
Dürler saçılır hîn-ı tekellümde femünden (Mezâkî/Mermer, 1991: 228)

Müjdesin gûş idicek nev-tabaklarla seher
Hâk-i pâyine nisâr eyledi **dür**ler hôrşîd (Râmî/Hamami, 2001: 73)

Kudûm-i nev-bahâr-ı erguvânı göricek jâle
Nisâr-ı makdem itdi her taraftan **dür**-i **şeh-vârı** (Râmî/Hamami, 2001: 152)

Olalı cevherî-i mülk-i me'ânî Râmî
Ma'rifet bezmine **dür** **saçdı** dehândan hâric (Râmî/Hamami, 2001: 341)

Şarap renginden dolayı kırmızı renkli taşlarla, rakı ise inci ile ilişkilendirilir:

Miyân-ı bezme ki olmuş mey ü '**arak** rizân
Hazînedir **dür** ü yakutu ceste ceste yatır (Nâilî/İpekten, 1990: 198)

Aşkına rindân için meclisde geh mey geh '**arak**
Bezme sakiler nisâr-ı **dür** ü yakut eylesin (Nâilî/İpekten, 1990: 278)

Klasik Türk Şiiri'nde dürr- yetîm Hz. Muhammed, dürr-i Neced ise Hz. Ali'yi hatırlatır:

Bağdâd **sadef**tir **güheri dürr-i Neced**dür
Yanında anun **dür** ü **güher** seng-i hazefdür (Rûhî/Pala, 2007: 354)

1.2.1. İncinin Oluşumu

İncinin meydana gelişi hakkında, pek çok kaynakta benzeri anlatımlarla karşılaşılır. Bunlardan biri “*Tuhfe-i Murâdî*”de geçer: Deniz diplerinde Arastorus adlı bir deniz hayvanı yaşarmış ve hiç hareket etmezmiş. Bu hayvan sadeften mürekkepmiş. Sadeflerinin birazına et yapışmış. Diğer kısımları köpük, su, kan gibi nesnelere oluşmuş. Kış günlerinde, sabah ve gece vakitlerinde, kuzey yelleri çok estiğinde deniz dalgalı olurmuş. O dalgalar birbirine çarptığında deniz suyundan latif damlalar yavaşça havaya karışmış. Arastorus, o vakit deniz dibinden hareket edip su yüzüne çıkar, havaya karışmış latif damlaları, deniz suyuna karışmadan nasibi olduğunca kapıp yutarmış. Sonra yine deniz dibine iner, kuytu yerlerde dururmuş. Başka vakitlerde, diğer yeller estiğinde ve hava ısısında hareket etmez, deniz yüzüne çıkmazmış. Durduğu

verde, bitmiş ağaca benzermiş. Boğazında yavaş yavaş toplanan sular yoğunlaşmaya başlayınca, indiği yere sadefini sağlamlaştırır. Bu toplanan sular o an sakinleşir, durduğu yere göre kat kat sertleşip, inci olurmuş ve bu yüzden inci soğan gibi kat kat olurmuş. Kat kat olmayan inci olmazmış, olursa o inci sahteymiş. Dolayısıyla sadefin durduğu yer düz, derin ve arı olursa, sadefi kaplayan su şeffaf ve temizse, bulanıklıklardan, pis kokulardan uzaksa, sadefteki inci saf, şeffaf, yuvarlak ve parlak olurmuş. Ancak sadefin durduğu yer ve su, denildiği gibi olmazsa inci bahsedildiği gibi olmazmış. Bir başka görüşe göre, çok derin olan yerlerin sadeflerinin incisi donuk olurmuş. Çünkü güneşten ona yeteri kadar ışık erişmezmiş. Çok sık yerlerde bulunan sadeflerin incisi güneş ısısından sarı; derinliği ve sıklığı uygun olan yerlerin sadeflerinin incisi ise parlak, şeffaf, temiz ve latif olurmuş⁶³. Mahmud-ı Şîrvânî, Belinas'ın bu görüşünün diğer hekimlerin görüşlerine ters düştüğünü söyler. Aristo, inci sadefin kursağında ağaçtaki yemişe benzer, vaktinden önce alınrsa rengi, parlaklığı ve suyu olmaz, vaktinde alınrsa temiz, şeffaf, parlak, latif ve revaçta olur, vakti geçirilirse çürür, harap olur, hiç parlaklığı ve tazeliği kalmaz, der⁶⁴.

Sadef, beş yaşına gelince, güneş Hamel burcunun başlarında iken sahile çıkarmış. Midyeye benzer yapısıyla kapakçığını açıp, deniz üzerine yağın yağmur damlalarını yutarmış ve denizin dibine inermiş. Sonra güneş ikizler burcunun başına geldiği zaman bir kez daha su yüzeyine gelip yüzünü güneşe doğru çevirmiş. Güneş hangi yöne geçerse sadef de yüzünü o tarafa döndürmüştü. Güneş batınca sadef denizin dibine gider ve seretân burcunun başlarına kadar orada kalırmış. Daha sonra yağmur tanesi hayvana acı vermeye başlayınca sadef bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılamış. Bir müddet sonra tekrar sıvı salgılamış. Bu sıvılar katılarak birbiri üzerine yapışır ve böylece inciyi oluştururmuş. Eğer sadef iki veya daha çok yağmur tanesi yuttuysa inciler küçük olurmuş. Ancak bu inciler değerli olmazmış. En değerlisi tek inciymiş. Bazı incilerde görülen sarılık ve bulanıklık ise sadefin, vakti gelmeden su üzerine çıkarak mizacının bozulmasından meydana gelirmiş. Sadef, sudan yükselen buharları kendine çekerken hararet mizacına uygunsuzsa inci “**tohm-i şîrîn**” ve “**şeffâf**”, hararet

⁶³ Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî, **Tuhfe-i Murâdî**, (Hzl. Mustafa Argunşah), TDK Yay., Ankara, 1999, s. 77-101.

⁶⁴ Şîrvânî, age, s. 77-101.

fazla gelirse bulanık ve kötü renkli, hararet düşükse “**şem’i**” ve “**kâhî**” olurmuş. Bunlar inci, sadef karnında donmadan meydana gelirmiş⁶⁵.

Felek tab’ım gibi gevher getirmez her zaman dehre
Nice yılda eder hâsıl **sadef** bir **dürr-i yektâyı** (Nef’î/Akkuş, 1993: 136)

1.2.2. İncinin Elde Edildiği Yerler

Hem Doğu’da hem de Batı’da önemli bir yere sahip olan inci, “Katîf, Kîş-i Bahreyn / Kîşü’l Bahreyn (Basra Körfezi), Kays Melikân Adası, Tahte’r-Rîh, Kâyil (Bengâle yakınlarında), Tübüt, Buten, Serendîb, Şamtara, Bengâle, Malâka, Sâyim, Çâde, Çîn, Mâçîn, Ummân Denizi, Habeşe, Lihye, Hâl-i Beyt-i Ya’kûb, Kamrân Adası”⁶⁶ gibi yerlerden temin edilir.

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî *Tansûk-nâme-i İlhanî*” adlı cevher-nâmesinde, Umman denizinden çıkan incinin iyi olduğunu söyler. Ondan sonra sırasıyla Herek adasından (İran’a yakın ve Kîşü’l-bahreyn arasında), Serendib denizinden, Kîş-i bahreyn denizinden çıkan sadeflerin incisi iyidir, Hicaz, Yemen, Aden, Sahrat ve Kulzüm denizlerinden çıkan sadeflerin incisinde letâfet, tarâvet ve âb-dârlık azdır veyahut hiç yoktur⁶⁷, der. Hoca Nasîr cevher-nâmede o günlerde Mısır’a yakın denizde, inci maden ocağı bulunduğunu ve oradan çok fazla inci çıkardıkları için bütün vilayette incinin kıymetinin eksildiğini açıklar⁶⁸. Buradan da anlaşılacağı gibi taşların değerini artıran unsurlardan birisi de zor elde edilmiş olmalarıdır:

Gevher-i güftârına nisbet nedür
Kıymet-i **dürr-i ‘Aden**-i rûzgâr (Mezâkî/Mermer, 1991: 273)

Mezâkî gayrıdan nazmun n’ola olsa girân-mâye
Sadef kanda bahâda **kıymet-i dürr-i ‘Aden** kanda (Mezâkî/Mermer, 1991: 520)

⁶⁵ Konuyla ilgili olarak bk. (Kutlar, 2005: 54-62; Pala, 2007: 126).

⁶⁶ Kutlar, age, s. 64.

⁶⁷ Şîrvânî, age, s. 77-101.

⁶⁸ Şîrvânî, age, s. 77-101.

Denizden inci çıkaran dalgıçlar, ne zaman sade fi denizden çıkarmak istese bir uzun ve sağlam ipin ucuna iki yüz lidre⁶⁹ kadar kara taş bağlar, o ip ve uzun bir sıruk ile balasan ağacından olan gemiye biner, sade fi gezdiği yerlere gider, o sırukla denizdeki sade fleri arayıp bulduktan sonra taşa biner, kendisini taş ile denize bırakır, hemen deniz dibine iner. İşaretlediği sade fleri orağa benzer kesecek ile keser ve denize beraberinde ağ gibi torbalar indirir, kestiği sade fleri o torbalara koyar, yine ipe yapışır, acele ile dışarıya çıkar. Dalgıçların bir çeşit yağı olur, denize daldıklarında o yağı yanlarına alıp dalarlar. Çünkü denizde insana zarar verici hayvanlar çok olur, ne zaman ki dalgıcı görürler, öldürmeye niyet ederler, dalgıç hemen yanındaki yağı denize döker, denizin içi o hayvanlara heybetli görünür, hemen oradan kaçarlar, dalgıca gelmezler. Dalgıç bu hile ile kendisini onlardan kurtarır. Ayrıca o hayvanlar kara taştan korkarlar, ak taştan korkmazlar ve bundandır, dalgıç ipe kara taş bağlar, ak taş bağlamaz⁷⁰.

Âşıkların gönülleri, mana incileri arayan şairler gavvasa teşbih edilir:

Dür sade fde bulunur çünkü sade f deryâda
Sa'y ü cid bahrine **gavvâs** olup ara **sade f** (Yahyâ/Ertem, 1995: 110)

Bahr-ı 'aşkun ka'rına **gavvâs** oluban talmışam
Cümleten celb-i metâ'um **lü'lü** vü **mercâdadur** (Niyâzî-i Mısrî/Erdoğan, 1998: 84)

Mezâkî böyle **gavvâs**-ı yem-i 'irfân iken andan
Meger kim dir o deryâda **dür-i meknûn** olur çıkmaz (Mezâkî/Mermer, 1991: 401)

Demdür iy kilik-i Neşâtî şevk ile **gavvâs** olup
Zib-bahş ol bahr-ı ma'nadan yine **lü'lü çıkar** (Neşâtî/Kaplan, 1996: 103)

Nâbî'nin beyitinde incinin deniz diplerinden elde edildiği vurgulanır:

Sâhil-i bahrde olsun mı **le'âl**
Gevheri ister isen **ka'rine** dal (Nâbî/Diriöz, 1994: 389)

Bu emvâc-ı mecâzın **ka'rına** reh-yâb olan anlar
Ki var tahtunde pür-**dür-i hakikat jerf** bir **deryâ** (Nâbî/Diriöz, 1994: 478)

⁶⁹ Lidre, "yaklaşık yüz elli dirhem ağırlığında olan ve zamanla değişen bir ölçü"dür (Şirvânî, 1999: 448).

⁷⁰ Şirvânî, age, s. 77-101.

1.2.3. İncinin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

İnci, rengine, şekline, sulu oluşuna, büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre farklı şekillerde adlandırılır. Cevherîler tarafından, delinmiş inciye, ufak da olsa iri de olsa **cümân** ve **şezer**, delinmemiş inciye **dür**, **habbe**, **beyz**, **beyza**, **tûme**, **harîde**, **haferde** denildiği görülür. Büyük taneli incilere, delinmiş ya da delinmemiş olsun **cevher-i mudahrec**, **cevher-i fâdde**, **cevher-i ratb**, **lü'lü'** ,**dür**, **habbe** derler. Fakat cevherîler, ağırlığı iki dirhemden fazla olan ve fazlalığı da bir habbe veya iki habbe olan, bütün sıfatları tamam olan inciye, **dürr**; ağırlığı iki dirhemden az ve eksiği bir veya iki habbe olan inciye **habbe** derler. Habbe, çok ufak olduğu için delinmez. Ayrıca cevherîler, bütün sıfatları tamam olan, latif, küçük taneli incilere, delinmiş ya da delinmemiş olsun, **lü'lü'-i dik**, **lü'lü'-i naz**, **mercan** isimlerini verirler⁷¹.

Mehdine '**ikdü'l-cümân-ı dürr-i yektâdan** bedel
'Arz için bir heykel-i nûr asdı vefîk-ı kadîm (Sâbit/Karacan, 1991: 328)

Dürr-i yetîm isen de **deler bagrunı** felek
Geç silk-i ehl-i ma'rifete insilâkden (Sâbit/Karacan, 1991: 481)

Bir incinin iyi olup olmadığı renginden, suyundan, şeklinden, büyüklüğünden veya küçüklüğünden anlaşılır.

1.2.3.a. Rengi yönünden inci çeşitleri:

"*Tuhfe-i Murâdî*"den öğrenildiğine göre beyaz olan inciler birinci çeşittir ve dört gruba ayrılır. **Necm**, birinci grubun incisidir. Yıldız gibi beyaz, parlak, şeffaf ve yuvarlaktır. Kusuru olmaz. Bütün incilerin güzidesi ve halisi budur. Ağırlığı yarım dirheme erişir. **Şîr-bâm**, ikinci grubun incisidir. Süt gibi ak, parlak ve temizdir. Fiyatı gereğince rağbet görür. **Huşk-âb**, üçüncü grubun incisidir. Beyaz bir incidir ki içinde hiç parlaklık, tazelik ve canlılık yoktur. Fiyatı gereğince rağbet görmez. **Cassî**, dördüncü grubun incisidir. Kireç gibi ak ve susuzdur. Son derece kötü ve işe yaramazdır. **Tibnî**, ikinci çeşit incidir. Rengi saman rengine benzer, yani renginde az sarılık bulunur. Yeterince sulu ve parlak olduğu için cevherîler bu inciye çok rağbet

⁷¹ Şîrvânî, age, s. 77-101.

edermiş. **Verdî**, üçüncü çeşit incidir. Gül rengine benzer, sarı ile kırmızıdan meydana gelmiştir. Bu da sulu ve parlak olduğu için cevherîler tarafından talep edilir ve rağbet görmüş. **Rasâsî**, dördüncü çeşittir. Kalay rengine benzer. Buna da herkes rağbet edermiş. **Sîm-abî** ve **zîbakî**, beşinci çeşittir. Renkte, suda ve letafette bir damla cıvaya benzer ve bu da parlak olduğu için cevherîlerce tercih edilirmiş. **Tâvusî**, altıncı çeşittir. Tâvus rengine benzer, ak ile yeşilden oluşmuştur. Bakana içinde gökkuşuğuna benzer nesnelere görünür. Parlak, şeffaf ve hiç kusuru olmayan, iyi cins bir inci çeşidi olduğu için talep edilirmiş; fakat suyu kalıcı olmamış. **Fukâ'î**, yedinci çeşittir. Rengi fukâ' gibi kızıl ve donuktur. Bu çeşit incinin suyu ve diğer sıfatları her ne kadar yerinde olsa da cevherîler tarafından rağbet edilmezmiş. **Şem'î**, sekizinci çeşittir. Rengi mum rengi gibi yeşil ile sarıdan meydana gelmiştir. Bu incinin ne zaman ki suyu ve diğer sıfatları yerinde olur, o vakit herkes talep edermiş. **Remâdî**, dokuzuncu çeşittir. Rengi beyaz gül rengine benzer. Suyu ve diğer sıfatları yerinde olursa tercih edilirmiş. **'Adesî**, onuncu çeşittir. Rengi mercimek kabının rengine benzer. Bunun da suyu ve diğer sıfatları yerinde olursa alıcı bulurmuş. **Zeytûnî**, on birinci çeşittir. Rengi zeytin rengine benzer. **Nuhâsî**, on ikinci çeşittir. Rengi bakır rengine benzer. Bu zeytûnînin, nuhâsînin ve cassînin en iyisinde ve parlağında hayır ve fayda yoktur, işe yaramazlar⁷².

1.2.3.b. Suyu yönünden inci çeşitleri:

İnci, birleşmiş sudur. Bu yüzden incinin içindeki su ne kadar çok olursa, inci de o kadar iyi olur. Şîrvânî, inciye suyu yönünden on çeşide ayırır. **Dürr-i hoş-âb**, birinci çeşittir. Beyaz, nazik, şeffaf ve parlak incidir. Bir damla suya benzer, içinde başka renk bulunmazmış. Bu çeşit inci bulunduktan sonra eşi olmamış. **Şeker-âb**, ikinci çeşittir. Sulu ve taravetlidir. Rengi tibnîde olduğu gibi sarıya çalar. **Şeker-bâm**, üçüncü çeşittir. **Zerd-âb** da denirmiş. Rengi bitki rengindedir, sarı ile kıızıdan meydana gelmiştir. Taze olanı talep edilirmiş. **Sürh-âb**, dördüncü çeşittir. Fukâ'îde olduğu gibi suyu donuk ve kızılca olurmuş. Bu çeşit, şeker-bâmdan daha iyidir. **Sebz-âb**, beşinci çeşittir. Bu incinin suyu şem'îde olduğu gibi az yeşil ile sarıdan oluşmuş. **Sefid-âb**, altıncı çeşittir. Suyu donuklukta beyaz güle benzer, remâdîde bahsedildiği gibi ve sebz-âbdan daha iyidir. **Huşk-âb**, yedinci çeşittir. Beyaz, susuz ve kuru bir incidir. Kıymeti ve

⁷² Şîrvânî, age, s. 77-101.

parlaklığı kalmamış. **Bî-âb**, sekizinci çeşittir. Bu incinin cassî gibi suyu ve taraveti yoktur ve bu ikisi bütün çeşitlerin kötüsüdür. En iyisinde bile hiç hayır ve fayda bulunmazmış. **Bûkalemûn**, dokuzuncu çeşittir. Suyu farklı renklerde gözükürmüş. Suyu yerinde olurmuş; fakat kalıcı bir renge sahip olmadığı için cevherîler katında rağbet görmezmiş. **Zü'l-hâl**, onuncu çeşittir. Suyu yerinde ve kalıcıdır. Fakat içinde leke vardır. Bu inciye **hâl-dâr** da denirmiş ve talep edilmezmiş⁷³.

Edeyim olmaz isem silk-i **le'âl-i medhin**
İkd-i lü'lü-yı süreyyâ gibi arşa âveng

Gösterir **bûkalemûn** şu'le-i fikrim gerçi
Bûsitân gibi şebistân-ı dili rengâreng

Ne cevâhir dizeyim silk-i senâna göresin
Ki ede şa'sa'ası çarh-ı **dü rengi** yek reng (Nef'î/Akkuş, 1993: 173)

Dalarım ka'rına bir demde yine hem ederim
Sâhilin pür-dür-i **şeh-dâne** vü **şehvâr** u **hoş-âb** (Nef'î/Akkuş, 1993: 154)

Tab'ım ol bahr-ı güher-pâş-ı suhandir kim anın
Rîze-seng-i sâhilinden ter düşer **dürr-i hoş-âb** (Nef'î/Akkuş, 1993: 236)

Engûrını tahayyül idince bunun dahi
Her dâne tâs-ı kalbde **dürr-i hoş-âb** olur (Sâbit/Karacan, 1991: 207)

1.2.3.c. Görünüş ve şekil yönünden inci çeşitleri:

İyi bir inci yuvarlak ve pürüzsüz olmalıdır. “*Tuhfe-i Murâdî*”de inci şekil yönünden on altı sınıfa ayrılır. ‘**Uyûn**, birinci çeşittir. Bu çeşide **Mudahrec** ve **galtân** da denirmiş. Düzgün ve yuvarlaktır, hiç kusuru yoktur. Ağırlığı bir dirhem olanı çok tercih edilirmiş. **Beyzî**, ikinci çeşittir. **Gulâmî** de denirmiş. Yumurta gibi uzun ve düzgün bir incidir. Cevherîler katında oldukça meşhurmüş. Ağırlığı bir miskal⁷⁴ ise eşi benzeri olmazmış. **Şalgamî**, üçüncü çeşittir. Şalgam şeklinde yassı ve düzgün bir incidir. **Zeytûnî**, dördüncü çeşittir. Ortası kalın, iki tarafı incedir. **Turuncî**, beşinci çeşittir. İki tarafı incelikte birbirine eşit olmazmış. Şalgamîden sonra rağbet görürmüş. **Mürefteh**, altıncı

⁷³ Şirvânî, age, s. 77-101.

⁷⁴ Miskal, “değerli madenlerin, cevherlerin ve ilaçların tartılmasında kullanılan Arapların en eski ölçü birimlerinden biri, dört buçuk gram veya üçte bir dirhem veya yirmi dört kırıtlık bir ağırlık ölçüsü”dür (Şirvânî, 1999: 460).

çeşittir. **Muka'ad**, **kâ'ide**, **fûfulî** de denirmiş. Bir tarafı ince diğer tarafı şalgam gibi yassı ve düzgündür. '**Adesî**, yedinci çeşittir. Bu çeşit inci mercimek şeklindedir. **Nerdî**, sekizinci çeşittir. Tavla mühresine benzer. **Müzenner**, dokuzuncu çeşittir. **Kemen-dâr** da derlermiş. Ortasında birleşmiş kuşağa benzer hat görünürmüş. **Mürekkeb**, onuncu çeşittir. Bu çeşit inciye bakınca birbirine bitişmiş iki inci görünürmüş. **Levzî**, on birinci çeşittir. Bademe benzer. **Şa'îrî**, on ikinci çeşittir. Arpaya benzer. **Fülkî**, on üçüncü çeşittir. Gemiye benzer. **Muzarres**, on dördüncü çeşittir. Bu çeşit incinin üzerine sonradan nesnelere yapışmıştır veya dış izinden çukur oluşmuştur. **Mücedder**, on beşinci çeşittir. **Nîm-rû**, on altıncı çeşittir. Bu incinin bir yanı düz bir yanı yassıdır. Süsleme sanatında ve yüzük kaşlarında kullanılmaya uygun olmuştur. Bazıları 'adesînin üzerinde mercimeğe, levzînin üzerinde bademe, şa'îrînin üzerinde arpaya, fülkînin üzerinde gemiye benzer bir inci daha olduğunu söylemiş⁷⁵.

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî cevher-nâmesinde şunları söyler:

“Bizden önceki zamanlarda deliği dar olan inci makbuldü ve deliği geniş olan inciye, dar olan incinin yarı pahasına alıp satarlardı. Çok tercih edilmezdi. Fakat bu günlerde padişahlarımız, beylerimiz ikisini ayırt etmez. Hatta geniş delikli inciye çok rağbet ederler. Çünkü bu günlerde inciye omuza, süslemelere ve kaftanlara takarlar. Geniş delikli incinin takılması, dar delikli inciden kolay ve sağlam olur. Ayrıca deliği çok geniş ve eğri olmamalıdır. Delik incinin ortasında ve düz olursa rağbet edilir”⁷⁶.

1.2.3.d. Büyüklüğü ve küçüklüğü yönünden inci çeşitleri:

Şîrvânî, Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'nin, “*Tansûk-nâme*” adlı cevher-nâmesinden şunları nakleder:

“Bizden önceki zamanlarda cevherîler üç kalbur tutarlardı, ama bu günlerde beş kalbur tutarlar. Birbirinden farklı olan ilk kalburların deliği dardır. İnciyi sadeften çıkardıktan sonra bu kalbura koyarlar, çalkarlar, aşağı inene **habbe** ve **rîze** derler. Küçük olduğu için delinmez. Macunlar ve göz otları için saklarlar. İlk kalburdan geçmeyen inciye ikinci kalbura koyarlar, çalkarlar, aşağı inene **bâbet-i sadî** derler.

⁷⁵ Şîrvânî, age, s. 77-101.

⁷⁶ Şîrvânî, age, s. 77-101.

1.2.5. İncinin Faydaları

İnci sıcak ve soğukta, kurulukta ve nemde uyum içinde olur. İnci gözdeki sinirleri sağlamlaştırır, gözün nurunu arttırır, sıhhatini korur, gözü parlatır, gözden zulmeti, beyazı, yarayı, göze inen perdeyi ve gözyaşı damlasını giderir⁸⁰.

Uygun otlarla göze koyulup ve uygun sularla ezilip göze çekilirse faydalı olur. Özellikle inci büyük, nurlu, eski, düz olmalı, üzerine başka nesnelere yapışmamış, kum ve toprak arasında, güneşte fazla kalmamış olmalıdır. İnciyi macunlarla yemek ve suya bırakıp suyunu içmek sevdadan olan çarpıntıyı, melankoliyi, korkuyu, iktidarsızlığı giderir. Mideyi ve yüreği kuvvetlendirir. Kanı temizler ve yüreğe ferahlık verir. Keder ve sıkıntıyı yok eder, rahmi karışımlardan temizler⁸¹.

Erkek çocuğa hamile kalmayı sağlar. İnciyi daima ağızda tutmak yüreğe kuvvet verir. İnciyi başta, boyunda ve kulakta taşıyanlarda cüzam hastalığı meydana gelmez. Bu hastalık meydana geldikten sonra taşısalar, hastalığı artırmaz ve hastalığı derece derece def eder. Eğer inci eritilip su haline getirilirse ve o çözülmüş inciden leke hastalıklarına ilaç yaparlarsa leke hastalıklarını giderir ve eritilmiş inciyle ilacı burna akıtsalar baş ağrısını giderir. Bir diğer görüş ise incinin özellikle bağırdan gelen kanı tuttuğudur. Ne zaman ki iki dirhemini uygun otlarla kullansalar dişi beyazlatır⁸².

Eğer ezip sığırın yağıyla zehir içene içirselere yararı ortaya çıkar⁸³. İncinin nezle ve inmeyi önlediği, gece körlüğünden koruduğu, dövülüp sirke ile karıştırıldığında “ak bahak” ya da “kara bahak”⁸⁴ hastalığını iyileştirdiği kaynaklar arasında yer alır⁸⁵.

⁸⁰ Şirvânî, age, s. 77-101.

⁸¹ Şirvânî, age, s. 77-101.

⁸² Şirvânî, age, s. 77-101.

⁸³ Şirvânî, age, s. 77-101.

⁸⁴ Bahak, vücutta lekelerin oluşmasına neden olan bir hastalıktır. Abraşlık hastalığı olarak da bilinir. Ak bahak ve kara bahak ise, bahak hastalığının bir türüdür (Kutlar, 2005: 110).

⁸⁵ Kutlar, age, s. 54-69.

1.2.6. İncinin Kıymeti

“*Tuhfe-i Murâdı*”de incinin bir hal ve karar üzerinde kalmadığına, her gün, farklı şehirlerde, farklı ülkelerde türlü türlü alınıp satıldığına dikkat çekilir. Cevheri alan ve ona rağbet eden kişiler sultanlar, emirler, hatunlar ve büyüklermiş ve bunların tercihleri sürekli değişirmiş. Onlar cevherlere rağbet ettiğinde cevherlerin değeri artar, etmediğinde düşermiş. Bu yüzden o dönem için cevherlere değer biçmenin aslı ve kaidesinin olmadığı, cevherlerin değerinin vaktine, yerine, rağbetine, rengine, suyuna ve şekline göre değiştiği belirtilir⁸⁶. Za’îfî, sekiz kıratlık⁸⁷ bir inci tanesinin yetmiş filori⁸⁸, bir miskal ise bin beş yüz filoriden fazla, dört kıratlık bir inci tanesinin on beş filori ya da daha fazla, iki habbesinin elli filori değerinin olduğunu söyler⁸⁹.

1.2.7. İncinin Rengini ve Şeklini Bozan Nesnelere

İnci aslında bağlanmış su olduğu için latif ve nazik bir cevherdir. Çok durduğunda çürür ve renginden döner. Ateşin sıcaklığına dayanamaz, sararır, yanar ve vücut ısısından, terden, ekşilerden, yağlardan, kirden, yaş yerlerde durmaktan, müşk, kâfur, gâliye gibi keskin kokulu nesnelere ve iri cevherlerle yan yana olmaktan taraveti, suyu, rengi bozulur, cismi çürür. Bundan dolayı inci, la’l, yakut gibi değerli taşlar dış etkilerden korunmaları için pamuk içerisinde muhafaza edilir. Şîrvânî, incinin çabuk bozulma özelliği sebebiyle tüccarların onu servet saymadıklarını belirtir⁹⁰:

Tab’ım ol bahr-ı suhandır ki kefi mevcî tutar
Penbeler içre nihân sübha-i lü’lü-yı nazîm (Nef’î/Akkuş, 1993: 68)

‘Urf-i nu’ mânî ile zât-ı şeref-mendî gibi
Penbede saklıyacak bir dür-i şehvâr olmaz (Sâbit/ Karacan 1991: 177)

Rengi değişmiş, suyu ve ışıltısı gitmiş incinin eski haline getirilmesi için Şîrvânî şunların yapılmasını önerir:

⁸⁶ Şîrvânî, age, s. 77-101.

⁸⁷ Kırat, “değerli taşların tartısında kullanılan iki desigramlık ölçü birimi”dir (Kutlar, 2005: 148).

⁸⁸ Filori, “altın para birimi”dir (Kutlar, 2005: 130).

⁸⁹ Kutlar, age, s. 54-69.

⁹⁰ Şîrvânî, age, s. 77-101.

“Rengi, suyu, parlıtısı yerinde olmayan inciye güneşe karşı tutarlar, eğer içinde hi ışık görünmezse, o inci cilayı kabul etmez. Bu yüzden inciye düzeltecek ilaç yapılmaz. Işık görünürse cilayı kabul eder ve ilacı yapılır. İlacı kabul eden inci eğer ufak ve sarıysa, incir sütünde ıslatılır. Sarılığı gider. Asıl rengine döner. Fakat her üç günde bir taze süt konulması gerekir veya soyulmuş mahlep otu, soyulmuş susam ve kâfûr beraber ezilip yoğrulur, hab adlı sarı inciler içine konur, fındık gibi yuvarlaklar yapıp, demir kepeye konur, sonra paa yağı ilave edilip ateşte yavaş yavaş kaynatılır, soğuduktan sonra inci çıkarılır. Böylece inci son derece temiz ve berrak olur. İlacı kabul eden incinin rengi kızıl ise taze kei sütüyle bir saat yıkanır, sonra çoğan, şeb, kâfur dövülüp kei sütüyle yoğurulur, bu hamur, inciye kalınca sürülür, fırında pişirildikten sonra soğutulup hamurdan çıkartılır. Bunun ardından inci çok temiz ve şeffaf olur. Habbe adlı incinin rengi müşkten veya ‘abîrden bozulmuşsa sabun, hacıbektaş tuzu ve kuru hamam otu bir şişeye konur, üzerine tatlı su dökülür ve üzerine inciler bırakılır. Kömür ateşi üzerinde yavaş yavaş kaynatılır. Sabun köpürdüke köpüğü alınıp suyu yenilenir. Bu işlem birkaç kez tekrarlanır. Sonra inci temiz su ile yıkanır, kiri ve pası gider, temizlenir, berrak ve nurlu olur. Bir başka yol, dövülmüş kâfur inciyle birlikte keten bez içine sıkıca bağlanır, şişeye veya kadehe bırakılır, üzerine kadehi zambak yağı ve mahlep otu yağı konur. Kadeh, yumuşak kömür ateşinde beş yüze kadar sayılarak bekletilir. İnci beyazlaştıysa kadehten çıkarılır. Beyazlaşmadıysa bu işlem tekrarlanır. Eğer incinin sarılığı dış yüzeyinde ise kuzukulağı ekşisinin imbikte çekilmişi incinin sarılığını giderir”⁹¹.

1.2.8. Tasavvufta İnci

Dürr, Arapa’da itaat etmek demektir. Tasavvufta dürr-e beyzâ (beyaz inci), ilk akıl; dürr-i sühân, mükâşefe halleri, maddî, manevî, hissî, aklî, ilâhî sır ve ibadetler; dürr-i yetîm, Hz. Muhammed ve insân-ı kâmil için kullanılır⁹². Yani akıl, ibadetler, Hz. Peygamber, insan-ı kâmil, insan ruhu hepsi birer incidir:

Âferînişden ne deryâdur ne sâhildür garaz
Nüh sadeften **lü’lü’-i insân-ı kâmidür** garaz (Nâbî/Diriöz, 1994: 313)

Cevher-i zâtî aslıdür hakîkatde murâd
Sanma **insandan** fakat şekl ü şemâ’ildür garaz (Nâbî/Diriöz, 1994: 313)

⁹¹ Şirvânî, age, s. 77-101.

⁹² Cebecioğlu, age, s. 175.

Allah, Hz. Muhammed'i Peygamberlik binasının ve yaratılış tâcının en yükseğine koyar. Bu tıpkı bir kuyumcunun incinin en güzelini, en büyüğünü vitrine koyması gibidir. O, varlık kutusunun incisidir.

Oldu **bünyân-ı risâlât** vücûdiyle tamâm
Güherün a'zâmın a'lâya kor elbet üstâd (Nâbî/Diriöz, 1994: 509)

Ey vücûdun **güher-i kimme-i tâc-ı** îcâd
Resm-i kaddün elif-i Fâtiha-i isti'dâd (Nâbî/Diriöz, 1994: 511)

Bu'l-beşer'den sana dek ey **güher-i dürc-i vücûd**
Nûr-ı rûhânî idi bâr-ı kıtâr-ı ecdâd (Nâbî/Diriöz, 1994: 518)

Hz. Peygamber'in övüldüğü şu beyitte inci, hem Hz. Muhammed'i hem de akılı sembolize eder:

Dâver-i taht-ı risâlet Şeh-i iklîm-i kemâl
Gevher-i bahr-i hired Pâdişeh-i mülk-i sedâd (Nâbî/Diriöz, 1994: 499)

Dürre-i beyzâ

Akıl, değişikliğe uğramayan, "Rabbini ilk bilen ve varlık feyzini kabul eden şey"⁹³ olduğu için cevherlerin en kıymetlisidir. Bu cevher ise nuru da ifade eden beyaz incidir. İlk aklın beyaz inci olarak yorumlanması şu hadislere dayandırılır:

"Allah'ın ilk yarattığı şey beyaz bir incidir."

"Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır."

"Allah'ın ilk yarattığı şey Kalem'dir"⁹⁴.

Tasavvufta incinin oluşumu ile ilk akıl arasında bir ilişki kurulmuştur.

⁹³ Kâşânî, age, s. 396-397.

⁹⁴ Kâşânî, age, s. 243-244.

“Dür, kendisine karışabilecek yer kirlerinden bütünüyle arınmış, saf bir göksel sudur. Gökten yağar, tuzlu denize iner, bir sadef kendisini kapar. Orada, sadefin kâbiliyetine göre oluşur ve biçimlenir. Sadefta, sadefin mizacına göre ve hâline göre nitelik kazanır ve ona göre belirlenir. İlk akıl da böyledir. Onun varlığı da imkan sadefine hayat suyundan gelen bir incidir. Bu varlık zorunluluk deryasından taşmış, Rablık semasının üzerinden Nefes-i Rahmânî havasında dolaşmıştır”⁹⁵.

el-kevkebü'd-dürri

İnci yıldızı anlamındaki bu tamlama, tasavvufta küllî nefsi temsîl eder. “Nefs, dürrî bir yıldızdır, bunun nedeni bilinen inciye benzemesidir. Çünkü yıldız, zorunlu olarak, incinin parlaklığını artırır”⁹⁶.

Kâşânî ayrıca nefsin akla benzetilmesini aralarına bir şeyin giremeyeşine bağlar. Kur'an'da inci yıldızına işaret eden ayet şu şekildedir:

“Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsîli, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir, o billurda sanki inciye benzer bir yıldız gibidir...”⁹⁷.

Müşterî-i dürr-i vahdet fırkasuna girmeyen

Nakd-i 'aşkı olmayanla yok durur bâzârumuz (Sun'ullah-ı Gaybî/Kemikli, 200: 303)

⁹⁵ Kâşânî, age, s. 243-244.

⁹⁶ Kâşânî, age, s. 468.

⁹⁷ Nûr, 35.

1.3. YAKUT

Arapça bir isim olan “yâkût”un cem’i “yevâkit”⁹⁸; Farsçası “bâkîde”, “bâkend”, “pakend”dir⁹⁹. Yakut, uçuk pembeden koyu kırmızıya kadar değişik renklere sahiptir ve nadir bulunan saydam bir taştır. Mora yakın, güvercin kanı rengindeki yakut oldukça değerlidir. Beyaz, sarı, mavi renkli olanı da vardır. Bu taş sertlikte elmastan sonra gelir. Ateşe dayanıklı yapıdadır, erimez. Taşlar arasında en ağırı yakuttur¹⁰⁰.

Onay, yakut, akîk, la’l gibi taşların renklerini güneşten aldığına dikkat çeker¹⁰¹. Renk ve teşbîhi kullanımlarda la’l taşına benzer.

Edebiyatımızda “yâkût-i âdî (zımpara taşı), yâkût-i ahmer (kırmızı yakut. mec. şarap), yâkût-i asfer¹⁰² (sarı yakut, az değerlidir), yâkût-i cigerî (kırmızılığı siyaha çalan bir çeşit yakut), yâkût-i gürgânî (Esterâbâd vilâyetinin merkezi olan “Gürgân” şehrinde mâdeni bulunan değerli bir taş), yâkût-i hâm (işlenmemiş yakut mec. güzelin dudağı), yâkût-ı kebûd (mâvi yakut, gök yakut), yâkût-ı lâcverdi (mâvi yakut, gök yakut), yâkût-i revân (akan yakut mec. gözyaşı, kırmızı şarap), yâkût-i müzâb (erimiş yakut mec. gözyaşı, kırmızı şarap, kan), yâkût-i rümmânî (nar tânesi gibi yakut, en değerli olanıdır), yâkût-i ser-beste (güzelin ağzı, kapalı dudağı), yâkût-i zerd (sarı yakut mec. güneş)”¹⁰³ şeklinde kullanımları vardır.

Ayrıca “âb-ı yâkût (yakut gibi su, kırmızı şarap), bâkîde (kırmızı, sarı, eflatun renklerinde yakut), beçe-i tâvus-ı ulvî (yakut), bedahş (bedahşan yakutu), behrâmen (bir nevî kırmızı yakut), bezâdî (gökçil, mâvimsi bir nevî değerli taş, küçük yakut), bîcâde-i müzâb (erimiş yakut, kırmızı şarap), ferzend-i âftâb, ferzend-i hâver (yakut), kibrît (kırmızı yakut), lâ’l-i Bedahşân (Bedahşan yakutu), lâ’l-i yakut (kıymetli bir taş), lâ’l-

⁹⁸ Devellioğlu, age, s. 1155.

⁹⁹ Devellioğlu, age, s. 68, 852.

¹⁰⁰ Onay, age, s. 407.

¹⁰¹ Onay, age, s. 258-259.

¹⁰² Devellioğlu, sarı yakutun az değerli olduğunu söylerken, Şirvânî bunun aksi görüştedir (Devellioğlu, 2006: 1155; Şirvânî, 1999: 102-121).

¹⁰³ Devellioğlu, age, s. 1155, 1156.

istan (*yakutu çok olan ülke*), lâ'l-veş (*yakut gibi*), pakend (*yakut*), safîr (*gök yakut*), şeb-çirâğ (*gece parlayan yakut*)¹⁰⁴ gibi kelime ve tamlamalar da yakutla ilgidir:

Yem-i lü'lü-yı dâniş **ma'den-i yâkûte-i bîniş**
Kerûbî-âferiniş pür-hüner zât-ı melek-sîmâ (Sâbit/Karacan, 1991: 275)

Nazm-ı rengînimi kim yazsa midâd-ı siyehin
Gösterir aks-i safâ-güsteri **yâkût-ı müzâb** (Nef'î/Akkuş, 1993: 153)

Klasik Türk Edebiyatı'nda kırmızı renginden dolayı aşğın ağlamaktan kızarmış gözüne, kanlı gözyaşına, sevgilinin içinde inci sakladığı ağzına ve dudağına, şaraba, güneşe benzetilir.

Dudak-yakut münasebeti beyitlere şu şekilde yansımıştır:

Eylerse hâst-kâr-ı **lebün** secde-i niyâz
Etmek gerek çekîde-i **yâkût**tan vuzû (Nâbî/Diriöz, 1994: 622)

Mey-i Kevserle pür bir **kâse-i yâkût**dur la'lin
Hitâm-ı misk ile mahmûrlar memhûr bulmuşlar (Sâbit/Karacan, 1991: 407)

Eyledi hurşîdi o **yâkût-leb**
Hacletî-i nükte-i rengînimiz (Nâilî/İpekten, 1990: 215)

Açılrsa kaçan **hokka-i yâkût dehânı**
Sükker saçar etrâfına tahrîk-i zebânı (Râmî/Hamami, 2001: 591)

Ol **dehen** mi sâkîyâ **yâkût-ı rümmânî** kadeh
Hokka-ı mercân mıdır ya gevher-i cânı kadeh (Nehcî/Koç, 2003: 153)

Alur tûtî-i cân konan leb-i şeker-şiken fârig
Bulur **sarrâf-ı yâkût**ın ol **dürc-i dehen** fârig (Nehcî/Koç, 2003: 222)

Dürr ü yâkût-ı dehânun seveli dilber senün
Gelmez oldı dile hergiz **la'l** ü **mercân**ile bahs (Niyâzî-i Mısrî/Erdoğan, 1998: 32)

Rûh vermiş **iki yâkûta** hakîm-i muktedir
Hüsnün içre vazc idüp **la'l-i suhan-gûd**ur demiş (Fehîm/Üzgör, 1991: 494)

Şu'le-i yâkût ya 'aks-i **leb-i la'**lidür
Zâhir olan her habâb çeşme-i billûrdan (Fehîm/Üzgör, 1991: 610)

¹⁰⁴ Devellioğlu, age, s. 2, 68, 75, 76, 80, 97, 99, 261, 541, 542, 852, 909, 981.

Bir başka ilişki yakut ve hat, yani sevgilinin ayva tüyleri arasında kurulmuştur. Ayva tüyleri dudağı (yakut) çember içine alan mühür ya da yüzük olur¹⁰⁵:

Câna **hat-ı yâkûtî** yazan ol **dehen** üzre
Bir nokta komış sürhle gûyâ zekan üzre (Yahyâ/Ertem, 1995: 178)

Nazar kıl hatt-ı mûyın hâme-i mihr-i leb-i yâre
Hemân **nakş-ı hat-ı yâkût**dur **la'lin-nigîn** üzre (Sükkerî/Erol, 1994: 225)

Sevgilinin yüzü, yanakları, yakut gibi al aldır:

Görüp **letâfet-i aksin** sanır **kızıl yâkût**
Bakan tabakçe-i la'lin-i gülde jalelere (Nâilî/İpekten, 1990: 302)

Yeksan gören **âyine-i ruhsârını** mehle
Yâkûtu beraber mi tutar seng-i siyehle (Nâilî/İpekten, 1990: 310)

Sevgilinin dişlerinin güzelliği, parlaklığı ve değeri, yakut ve elmas madenin değerini azaltır:

Şu **dür**ler kim çeker silk-i beyâna hâmen ey Nehcî
Revâc-ı kıymet-i **elmâs** u **yâkûtî** şikest eyler (Nehcî/Koç, 2003: 183)

Aşığın gözyaşları çok ağlamaktan yakuta; gözleri ise yakut madenine dönüşür:

Mihrinden alıp Nâ'ilîyâ **dîdelerim** feyz
Yâkûta döner her biri hûn-ı ciğerimden (Nâilî/İpekten, 1990: 263)

Gûyâ ki olur **dîdelerim ma'den-i yâkût**
Her gâh ki yâd-ı leb-i cânân ederim ben (Nef'î/Akkuş, 1993: 326)

Alsa sûdâ-ger-i bâzâr-ı belâ gezdürse
Oldı **yâkût-ı sirişküm** yine kândan hâric (Râmî/Hamami, 2001: 341)

Bakmaz oldı hûblar **yâkût-ı kân-ı çeşmüme**
Çok gelen kâlâda olur Hâletî âhir kesâd (Hâletî/Kaya, 2003: 147)

Dürc-i çeşmümde olan **yâkûtî** 'arı itdükde ben
Hokka-i la'lindeki lü'lüleri gösterdi yâr (Hâletî/Kaya, 2003: 155)

¹⁰⁵ Pala, age, s. 196-197.

Yegâne dürretü't-tâc iken oldum zînet-i halhal
Nice **yâkût-veş** sürh olmasun **eşküm** hacâletden (Fehîm/Üzgör, 1991: 188)

Arûs-ı mâtemine dîdeden nisâr edelim
Dizip **tabakçe-i yâkûta** la'l ü mürvârid (Nâilî/İpekten, 1990: 45)

Aşığın gönlünde yakuta benzer, göz göz yaralar oluşmuştur:

Bî-penbe nümâyân idelüm **dâg-ı derûnı**
Ol **kıt'a-i yâkût-ı semen-pûş** görinsün (Mezâkî/Mermer, 1991: 485)

Sâf eyledi gam âteşi **yâkût-ı vücûdum**
Bu cevher ile dâğ-ı dil-i mihr-i münîrim (Nâilî/İpekten, 1990: 135)

Kırmızı renkli şarap, yakut gibi kırmızı ve değerlidir:

Merhabâ ey câm-ı mînâ-yı **mey-i yâkût-reng**
Devri gelsin senden öğrensün sipihr-i bî-direng (Nef'î/Akkuş, 1993: 261)

Yah-beste **mey** ki **pâre-i yâkût-ı sürh** idi
Te'sîr-i cemreden yine **la'l-i müzâb** olur (Sâbit/Karacan, 1991: 204)

Değişmem ahker-i tâbendesiyile **mankal-ı bezmi**
Fürûzân olsa bin **yâkût-ı ahmer** efser-i zerde (Sâbit/Karacan, 1991: 504)

Reng-i yâkût-ı pesendân-ı **şarâb-ı** gül-gûn
Dürr ü gevher yerine la'l-i müzâb isterler (Mezâkî/Mermer, 1991: 344)

Meyhane cur'alarla Bedehşân u her humu
Yâkût-ı nâb u la'l-i müzâb ile kanlanır (Nâilî/İpekten, 1990: 174)

Miyân-ı bezme ki olmuş **mey** ü **arak** rizân
Hazînedir **dür** ü **yâkûtu** ceste ceste yatır (Nâilî/İpekten, 1990: 198)

Aşkına rindân için meclisde geh **mey** geh **arak**
Bezme sakiler nisâr-ı dürr ü **yâkût** eylesin (Nâilî/İpekten, 1990: 278)

Sun o **sahbâdan** ki sâkî **ma'den-i yâkût** olup
Gevher-i zibende-i gencinedür her cur'ası (Neşâtî/Kaplan, 1996: 160)

Hâtem-i ikbâl-i Cem buldı nigînin dir gören
Sâgara leb-rîz olunca konsa **yâkût-ı müzâb** (Hâletî/Kaya, 2003: 132)

Her habâb-ı câm-ı mey bir **câmdur yâkût** dan
Bezm-i Cem encâmına irdükde olmuş ser-nigûn (Hâletî/Kaya, 2003: 254)

Değişmem la'l-i nâba katresin sahbâ-yı hûş-rengin
Bu âb u tâb ile **yâkût-ı rümmânî**den iydır bu (Vecdî/Onay, 2007: 407)

Cevher ve inci bahsinde değinildiği gibi değerli taşların bazılarıyla güneşin sıkça kullanıldığı görülür. Bu ilişki taşın parlaklığı ve renginden kaynaklanır. Ayrıca güneşin bu taşların rengini oluşturması da etkin rol oynar:

Yâkût-ı âfitâba verir reng-i rûyu şerm
Aks-i fûrûg-ı gevher-i pâk-i necâbetin (Nâilî/İpekten, 1990: 116)

Yâkût-ı âfitâb ise de lütfün ey felek
Gûş-ı arûs-ı rağbete mengûş eder miyiz (Nâilî/İpekten, 1990: 218)

Nat'-ı gerdûmı pür itdi rîze-i **yâkût-ı mihr**
Çerhe çok tutmuş anı hakkâk-i çerh-i bed-güher (Hâletî/Kaya, 2003: 79)

Yâkût-ı âfitâb ile hem-mâyedür gönül
Ey âteş-i derûn idemezsin zarar bana (Fehîm/Üzgör, 1991: 314)

Ferîd-i dehr ki **yâkût-ı zerdi hurşidün**
Benân-ı kadrine şâyeste gevher-i hatem (Neşâtî/Kaplan, 1996: 68)

Yakut, küpe, yüzük, gerdanlık, toka, hokka, broş gibi eşyaları da süsler:

Fass-ı **mey-gûmı** ki **yâkût-ı müdevverdendür**
Getirür âdeme gül-nâr-ı cihândan peygâm (Sâbit/Karacan, 1991: 294)

Ol kadar kan dökdü şemşîrin ki aksile anın
Kâse-i yâkûta döndü künbed-i nîlûferî (Nef'î/Akkuş, 1993: 91)

Taklîd edemez etse kalır şerm ile mebhût
Elmâsdan olursa eğer **hâme-i yâkût** (Nef'î/Akkuş, 1993: 264)

Engüş-i temennâ-yı kadeh-gîrine saki
Yâkûtu girân-kadr-ı behâ **hâteme** vermez (Nâilî/İpekten, 1990: 228)

Câm-ı meyden dil gınâ-yı kalb tahsîl eyledi
Girdi gûyâ kim eline **hâtem-i yâkût-ı Cem** (Hâletî/Kaya, 2003: 241)

Klasik Türk Şiiri'nde Kâmî'nin birkaç beyitinde “tamla yâkût”¹⁰⁶ (damla yakut) adında değerli bir yakut çeşidine rastlanır. Bu yakut şaraba ve kanlı gözyaşına benzetilir. Ayrıca beyitlerde şairin şiiri ve narçığeği damla yakut gibi değer kazanır:

Söyledükçe reşha-rîz olsa n'ola la'l-i lebün
Tamla yâkût oldu güftâr-ı dürer-bârun senün (Kâmî CD)

Oldıysa n'ola teşne teri **tamla-i yâkût**
La'lünle anun gevheri bir suda degüldür (Kâmî CD)

Âzmî-zâde Hâletî'nin bir beyitinde de “gök yâkût” denilen yakut cinsiyle karşılaşmaktayız:

Zahm-ı dendânıyla hayfâ düşmen-i bed-gevherün
Döndi **gök yâkûta** şimdi la'l-i nâbı dil-berün (Hâletî/Kaya, 2003: 214)

Akîk taşının yakut yerine kullanıldığı beyitler de vardır. Fakat taranan divanlarda 17. yüzyıla ait böyle bir kullanıma rastlanmamıştır¹⁰⁷.

Yakutun Hindistan'da çıkarılması ilginç bir benzetmeyi ortaya koymuştur. Siyahî bir ırk olan Hintliler, dudak üzerine dökülen zülüfe, yakut ise sevgilinin nar gibi kırmızı dudağına işaret eder. Böylece yakutla oynayan bir Hintli tablosu zihinde canlanır¹⁰⁸. Eski şiirde adı sıkça geçen gül de kimi zaman renk ve şekil bakımından yakut bir köşkü andırır¹⁰⁹.

Hicrî yedinci asırdan beri Harem ağalarına, yakut, mercân, gevher gibi değerli taş isimleriyle hitap edilmiş¹¹⁰.

Eskiden hükümdarlar esâret ve felâket anlarında yüzük kaşlarında sakladıkları zehirle intihar ederlermiş. Bu zehrin miktarı “delikli yakutun içinde bulunan hardal danesi” kadarmış¹¹¹.

¹⁰⁶ Bu yakut cinsine, Sâmi ve Haşmet'in beyitlerinde de rastlanır (Kutlar, 2005: 17-18).

¹⁰⁷ Şair Resim'in “Şarâb-ı kâm ile ser-germ-i neşât olmazsak / **Akîk-i sabr** ile def"-i harâret eyleyelim” (Onay,2007: 407) beyitinde akikin yakut yerine kullanıldığı ve harareti giderdiği görülür.

¹⁰⁸ Pala, age, s. 209.

¹⁰⁹ Pala, age, s. 171-172.

¹¹⁰ Onay, age, s. 182.

¹¹¹ Onay, age, s. 407-408.

Dinî açıdan bakıldığında inci, yakut, elmas, zümrüt gibi ateşte erimeyen, altın ve gümüş gibi kâr getirmeyen değerli taşların zekâtları da verilmez¹¹²:

Ben fakîr-i müstehakka bûse-i la'î-i lebin
Vermedi ol hâce-i hüsn-i bahâ hergiz **zekât** (Remzî/Güven, 2005: 42)

Yakut, tarihte pek çok sultanın kılıcını, silahını süslemiş ve bu özelliğiyle beyitlere konu olmuştur:

Kabza-i tîgundaki hâssiyet-i yâkût-ı surh
Kâfiri çalmaksızın sûzân ider ahker gibi (Sâbit/Karacan, 1991: 294)

1.3.1. Yakutun Oluşumu

Hekim Belinas'ın "*Sırr-ı Tabî'at*" adlı kitabında bahsettiğine göre, güneş bazı yerlere direkt temas ettiğinde, güneş ışınları o yere sıcaklığı gereğince tesir edermiş ve orada hiç rutubet kalmazmış. Güneşin sıcaklığı kuruluk üzerine nüfuz ettiğinde tabiatlarından ve renklerinden dönüp bir parça ateş olmuştur ve böyle yerlerde ne zaman ki rutubet ortaya çıksa, güneşin sıcaklığı ve kuruluşu rutubet üzerine o derece üstün gelirmiş ki rutubet kendi tabiatından çıkıp, havaya dönmek için buhar olmuştur. Ancak havaya dönmeden önce kuruluk üzerine galebe eder, taşlaşmış ve bu taşın damarları dar ve ince olursa suyu ve letafeti içinde kalıcı olmuştur. Bu yolla meydana gelen taş yakut derlermiş ve içindeki letafete yakutun suyu, nuru, ışığı, kıymeti ve parlaklığı denirmiş. Bu bahsedilen yerlerde meydana gelen su çok durursa, hava ve güneş harareti, üzerine çok etki ettiğinden içinde hiç rutubet kalmazmış, hararet onu şiddetle kaynatıp, taş döndürürmüş. O vakit sertleşen taş kızıl yakut olmuştur. Kızılığın ise hararetine ve kaynamasına göre meydana gelirmiş. Bu suyunun rutubetini gideren ve şiddetle kaynatıp taş döndüren sıcaklığın dışında sıcaklık olmamalıymış. Aksi takdirde sertleşen yakutun rengi sarı olmuştur. Eğer bu suyu taş döndüren sıcaklığın tesiri yavaşça olursa o zaman katılaştıran yakutun rengi beyaz olmuştur. Bazen sıcaklıkla kuruluşun çokluğundan, durduğu suda rutubet kalmaz ve su kendi tabiatından ve renginden dönüp, kızarmaya başlamış ve kuruluk da üzerine galebe edermiş. Sertleşip

¹¹² Onay, age, s. 408; Kutlar, age, s. 22.

kızıl yakut olacağı zaman üzerine soğukluk üstün gelse o zaman taşın içi kızıl ve dışı karamsı olurmuş. Bu durumda taş mecburen içindeki kızıl ışıkları dışarı vururmuş ve iki renk birbirine karışmış. Bu iki renk birbirine karışınca taşın rengi âsumâncûnî gözükmüş yani gök renginde olurmuş. Bir başka görüşe göre rutubet sertleşip sarı yakut olacağı zaman üzerine soğukluk galebe eder, iç yüzü sarı ve dış yüzü karamsı olurmuş ve bu iki renk birbirine karışınca taşa gök rengi hâsıl olurmuş¹¹³.

Aslında bütün taşlar madenlerinde yakut olmaya yetenekliymiş. Fakat oluşumları esnasında çeşitli engellerle karşılaştıkları için yakut olmamışlar. Kabiliyetlerine göre her biri farklı bir taş olmuş. Bu taşın yakut olmasına engel olan sıcaklıkta, taşın rengi kızılığa meyledermiş, rutubetse beyaza çalar ve kuruluksa karalığa yaklaşmış.¹¹⁴ Fehîm ve Râmî, yakutun oluşumuna telmihte bulur:

Elmâs ammâ ki kân-ı yâkût

Yâkût velî **bilûr-ı ma'den** (Fehîm/Üzgör, 1991: 228)

Feyz-i bahş olsa ider **seng-i siyahı yâkût**

Sâyesi düşse ider hâki mu'anber hôrşîd (Râmî/Hamami, 2001: 69)

1.3.2. Yakutun Elde Edildiği Yerler

Yakut madeni, Bedaşân¹¹⁵, Seylân¹¹⁶, Serendîb'de Kademgâh-i Baba Âdem dağı, Nîkû (Bengâle'de Rîh altında, Biyder yakınlarında bir yer veya yapı), Bûknek adası,¹¹⁷ Burma, Afganistan, Hindistan, Kamboçya, Tayland ve Tanzanya¹¹⁸da çıkarılır.

Tigâşî, Serendib adasının kırk fersah ötesinde bulunan büyük Bashiran adasında kimsenin çıkmadığı büyük bir dağda yakut, elmas ve benefşe olduğunu söyler. Bu dağın adı Râhûn'muş. Ne zaman ki dağa güneş vursa bu cevherlerin ışıkları etrafa yayılmış. Bu ışığa berk-i Râhûn denirmiş¹¹⁹.

¹¹³ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹¹⁴ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹¹⁵ Bugün bir kısmı Afganistan bir kısmı Rusya sınırında olan Sind ve Horasan bölgesinde, Kâbil ile Yarkent arasında dağlık bir yer (Pala, 2004: 61).

¹¹⁶ Seylân'ın diğer bir adı da Serendîb'dir. Eski yeri büyük bir ada imiş (Kutlar, 2005: 59).

¹¹⁷ Kutlar, age, s. 63.

¹¹⁸ Rehber Ansiklopedisi, "Yakut", C. 18, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 94-95.

¹¹⁹ Şîrvânî, age, s. 102-121.

Yine rivayete göre Âdem aleyhi's-selâm Cennet'ten çıktığında Râhûn dağına inmiş, orada çok gözyaşı dökmüş, Allah onun gözünün yaşından o dağda bu cevheri yaratmış. Kimilerine göre Âdem'in ayağının bereketinden, Allah o dağı bu cevherlere maden yapmış¹²⁰ ve o dağa kimsenin çıkmasına izin vermemiş. Bu husus şu şekilde açıklanır:

“Bu dağ çok yücedir. Üzerine çıkmak için yol yoktur. O dağın eteklerinde dereler, sular, ormanlar, büyük ağaçlar vardır. Bunların arasına büyük yılanlar yerleşmiştir. Buldukları insanı ve hayvanı yutarlar. Ağaçlara kendilerini o derece sıkı, sağlam sararlar ki yedikleri hayvanın kemikleri içlerinde kırılır ve parça parça olup hazmederler. Bu sebeplerdendir ki hiç kimse varıp o dağa çıkmaz. Bize erişen cevherleri yağmur yağdığında sel indirir, şanslı olanlar ararlar, bulurlar veya parça parça taze etleri Râhûn dağının eteklerine bırakırlar ve Râhûn'da akbaba çok fazla olur. O akbabalar inerler, o etleri alırlar, yemek için dağa çıkarlar ve dağdaki akbabalar o eti görünce üzerine çökerler, birbirlerinden kaparlar, yere düşürürler, geri alırlar. Kaptıklarında ve yere düşürdüklerinde o ete cevherlerden nesnelere yapışır ve sonra o akbabalardan birisi o eti kapar, aşağı iner, aşağıda yer. Talihliler cevherleri o yerde ararlar. Nasiplerine göre o cevâhirlerden ne bulurlarsa alırlar. Bazen bu adanın toprağında, balçığında ve göletlerinde yakut bulunur; fakat Râhûn'daki yakut gibi renkli, sulu, nurlu, şeffaf ve temiz olmaz ve bu adadan çıkan yakut, Râhûn yakutu gibi değildir. Bazısı yeterince kıvılcıktır ve bazısı ondan kötüdür. Bazısının kırmızılığı damar damardır, bazısı karamsıdır. Bazısında yel, yarık, buz, balçık, kir ve pas bulunur. İçinde ağaç çürüğü gibi yerler bulunur. Cevherîler ona **rîm** derler. Bunları matkap ile giderirler. Eğer gideremezlerse yakutu bozar, harap eder”¹²¹.

Şîrvânî, “*Tuhfe-i Murâdî*”de Mısır'dan bir günlük uzaklıktaki Taran adlı bir yerde yakut madeni bulunduğunu, oradan hardal gibi, hardaldan büyük yakutlar çıktığını söyler. Yine bu kitapta Şîrvânî farklı kaynaklardan alınmış bilgilerden yola çıkarak yakutun Hindistan'dan, Becâde'den, Selân'dan, Râhûn'dan, Ümendîrî'den geldiği açıklar¹²².

¹²⁰ Bu rivayete Za'îfî'nin “Cevâhir-nâme”sinde de yer verilmiştir. Yakut iki yerde meydana gelmiştir. Eski yeri Seylân'mış. Hz Adem, Adn ve huld-ı berîn cennetlerinden çıktığı zaman Serendîb adası dağının üzerine yerleşmiş. Ayağının bereketi hürmetine bu yerde yakut madeni ortaya çıkmış. Bu dağa şimdi “Kademgâh-i Baba Âdem” denilmiştir (Kutlar, 2005: 59).

¹²¹ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹²² Şîrvânî, age, s. 102-121.

“Ümendîrî, Hor vilayetinin ötesidir, Serendîb limanıdır. Sarı yakut ve kuhlî yakut Hadîd Gerân’dan gelir. Vereng sınırında bir dağ vardır. Ona Cebelü’l-Berk derler. Güneş ona vurunca parıldar. Kızıl yakut o dağın altında durur”¹²³.

Şemseddin-i Belhî, “*Kenzü’z-Zevahir fi Ma’rifeti’l Cevâhir*” adlı cevher-nâmesinde yakutun madeni hakkında iki rivayet nakleder. Biri, yakutun madeni olmadığı ve bu kullanılmakta olan yakutları, İskender’in zulûmâtan¹²⁴ çıkardığı; diğeri yakutun ve zümrütün madenin Cezâyir-i Hâlidât’da ve Yunan denizinde, su altında kaldığıdır. Bu rivayetin öncekinden daha doğru olduğu da beyan edilir¹²⁵.

Şeyhülislâm Yahyâ, yakutun Aden incisinden üstte tutulduğuna işaret eder:

Yahyâ o şehün cevherî-i la’lini söylet
Yâkûtı neden kim tuta dürr-i ‘aden üzre (Yahyâ/Ertem, 1995: 178)

1.3.3. Yakutun Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Şîrvânî’ye göre yakut dört çeşittir.

Birinci çeşit, kızıldır. Diğer çeşitlerden daha çok rağbet görür ve pahalıdır. Çok faydalıdır. Bu çeşit dört sınıf üzeredir. **Behremânî**, birinci sınıftır. Rengi asfûr çiçeğinin rengi gibi arı, açık kızıldır. Renginde hiç kusur yoktur. Şemseddin-i Belhî’ye göre behremânî, gülnâr rengine benzeyen bir yakuttur. Renginin kötüsü hamrîdir. Âlâsı ve hâlisi behremânîdir. **Remmânî**, ikinci sınıftır. Rengi ekşi nar tanesinin rengi gibi kızıl, temiz, şeffaf, nurlu ve parlaktır. Şulesi, ateş şulesine benzer. Bu da behremânî gibi tercih edilir ve pahalıdır. Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî cevher-nâmesinde, yakutun iyisi behremânî, sonra remmânî derken Şemseddin-i Belhî önce remmânî sonra behremânî der. Tifâşî, en iyisine remmânî, ortasına behremânî, en kötüsüne versî denildiğini söyler. Versî, behremânîyle hamrî arasında bir renktir. Üçüncü sınıfa **hamrî** derler. Rengi şarap rengindedir. Az bulandık ve çok kızıldır. Bunun en iyisi ergavânîdir ve kötüsü verdînin alâsıdır. Bu sınıfın yakutu, remmânîden sonra çok tercih edilir ve pahalıdır. Dördüncü

¹²³ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹²⁴ Kutlar, kitabının dipnotunda yakutun madeni ile ilgili olarak Destgerdî’den alınan rivayeti aktarır. “Nizâmî’nin İskender-nâmesi’nde İskender’in askerlerinin zulûmattan çıkardığı tek cevher olarak kırmızı yakuttan söz edilmektedir. Aynı konunun anlatıldığı kısımda İskender’in Hızır’a verdiği taş için sadece gevher denmektedir.” (Kutlar, 2005: 21).

¹²⁵ Şîrvânî, age, s. 102-121.

sınıf **verdî**dir. Bu sınıf yakutun rengi kızıl gül rengine ve şebboy çiçeğinin rengine benzetilir. Kötüsü beyaza yakındır, iyisi halis verdîdir. Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'ye göre kızıl yakutun en iyisi behremânîdir ve ondan sonra remmânîdir, sonra da ergavânîdir. Ergavânî yakutun rengi ergavan çiçeğinin rengine benzer. Ondan sonra hamrî, sonra da lahmîdir. Bu sınıf yakutun rengi taze et rengine benzer. Sonra hallîdir. O da kızıl sirke rengine benzer¹²⁶.

Sarı yakut ikinci çeşittir. Bu yakut Yahudiler ve Rumîler katında rağbet görür. Kıymetli, değerlidir. Tifaşî'ye göre bu çeşit yakut üç sınıf üzeredir. Birinci sınıfa **rakîk** derler. Bu sınıf arı, sulu ve ışıltılıdır. Rengi saman rengine benzer. Çok sarı değildir. **Hulûkî**, ikinci sınıftır. Bunun rengi, nuru, suyu, parıltısı ve berraklığı öncekinden fazladır. **Cülnârî**, üçüncü sınıftır. Rengi, suyu, nuru, parıltısı ve letafati diğer sınıflardan çok daha iyidir ve çok kıymetlidir. Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'nin cevher-nâmesinde sarı yakut yedi sınıf üzeredir. **Mişmişî**, birinci sınıftır. Rengi zerdali rengine benzer. Bu sınıf sarı yakutun en iyisi ve en üstün olanıdır. **Mu'asfer**, ikinci sınıftır. Rengi asfûr çiçeği yaprağının rengine benzer, mişmişîden sonra diğer sınıflardan iyidir. **Nârencî**, üçüncü sınıftır. Narenc rengine benzer. Mu'asferden sonra tercih edilir. **Za'ferânî**, dördüncü sınıftır. Za'ferân rengine benzer. Nârencîden daha aşağı mertebededir. **Turuncî**, beşinci sınıftır. Rengi turunc rengine benzer ve za'ferânîden kötüdür. **Berrâk**, altıncı sınıftır. Rengi erimiş kurşun rengine benzer. İçinde az sarılık vardır. Turuncîden daha kötüdür. **Tibnî**, yedinci sınıftır. Rengi saman rengine benzer ve bu bütün sınıflardan kötüdür¹²⁷.

Zümürüd kânı içre bulunan **yâkût-ı asferdûr**
Bilür kadrin gören nesrînini yir yir çemen-zârûn (Hâletî/Kaya, 2003: 224)

Ezrak, üçüncü çeşittir. Altı sınıf üzeredir. **Tâvusî**, birinci sınıftır, rengi tâvus rengine benzer. Bazıları bu sınıfa lâciverdî der. Çünkü rengi lâciverd rengine benzer. Bu sınıf diğer sınıflardan iyidir. **Âsumâncûnî**, ikinci sınıftır. Rengi gök rengine benzer. Tâvusîden daha kötüdür. **Kuhlî**, üçüncü sınıftır. Rengi ısfahânî sürme rengine benzer. Cevherîler katında meşhurdur. Âsumâncûnîden kötüdür. **Nîlî**, dördüncü sınıftır. Rengi çivid (koyu mavi) rengine benzer. Kuhlîden kötüdür. **Zeytî**, beşinci sınıftır. Zeytin

¹²⁶ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹²⁷ Şîrvânî, age, s. 102-121.

rengindedir. **Sinnevrî**, altıncı sınıftır. Rengi gül rengine benzer. Bazıları sinnevrî, zeytîden, zeytî, kuhlîden bir kısımdır, der¹²⁸.

Hâletî'nin, feleğin firuze renkli kubbesinin, yakuta dönmesini istediği beyitinde, yakut ile kastedilenin yukarıda bahsedilen mavi renkli yakutlardan birisi olması muhtemeldir:

Yâkûta döne **günbed-i firûze-i eflâk**
Çıksaydı eger sînedeki âteş-i âhum (Hâletî/Kaya, 2003: 241)

Dördüncü çeşit **beyazdır**. İki sınıf üzeredir. **Ma'i**, birinci sınıftır. Bu beyaz bir yakuttur. Fazlasıyla beyaz, suyu ve ışıltısı çoktur. **Rekke**, ikinci sınıftır. Suyu, nuru, parlıtısı azdır. Değeri ve tazeliği yoktur. Billura benzer beyaz bir taştır. Kıymeti diğer sınıflardan azdır. Yakutu billurdan iki şekilde ayırırlar. Yakut billurdan ağırdır. Diğeri ise yakut serttir, egelenmez; billur yumuşaktır, egelenir¹²⁹.

Tigâşî yakutun iyisini kötüsünden ayırır. Ona göre yakutun noksanlarından biri, içinde çürük, yarık olmasıdır. Yakutun yırtılmış yerlerinde kurt yuva yapmışsa ve kurt durduğu yerde hareket ediyorsa, o yakut kötüdür. Ne zaman ki kurt yakuttan çıksa o an ölür. Diğeri rengidir. Kızıl yakutun işe yaramayanı verfidir. Rengi aklığa meyletmiş ve kumludur. Gök yakutun işe yaramayanı sinnevrî rengindedir. Sarı yakutun işe yaramayanı beyaza yakın sarı olanıdır. Kısacası yakutun kötü olduğunu rengi, sıfatları, şekli, görünüşü ve içinde kıl gibi ince yarıkların olması belirler.¹³⁰ Za'îfî cevâhir-nâmesi'nde yakutun dört ana rengini ve tonlarını “1. **Kızıl/surh: behremânî, ergavânî, dürdî, hamrî, hallî, lahmî**; 2. **Gök: tâvûsî, âsumânî, nîlî, kuhlî, sebzefâm**; 3. **Saru: şem'î, turuncî, nârencî, kâhî**; 4. **Ak (billûr)**” şeklinde sınıflandırır.¹³¹

Yakut çeşitleri olarak Nef'î, Vecdî ve Bahâyî rümmânî yakuttan bahseder. Şeyhülislâm Yahyâ da kırmızı renkli şarap kadehini tasvir ederken erguvân kelimesini kullanır. Burada Yahyâ'nın ergavânî yakuta gönderme yapması olasıdır:

¹²⁸ Şirvânî, age, s. 102-121.

¹²⁹ Şirvânî, age, s. 102-121.

¹³⁰ Şirvânî, age, s. 102-121.

¹³¹ Kutlar, age, s. 54-69.

Sanırlar katre-i hûn saçılır tîg-ı zebânımdan
Sözüm oldukça rengîn-fıkr ile **yâkût-ı rümmânî** (Nef'î/Akkuş, 1993: 83)

Dirîg ol dem niçün kan agrayup ebr-i siyeh gamla
Cihânun olmaya her sengi bir **yâkût-ı rümmânî** (Neşâtî/Kaplan, 1996: 19)

Ger olsa pertev-endâz âfitâb-ı lutfi sahrâya
İder her sengini reşk-âver-i **yâkût-ı rümmânî** (Neşâtî/Kaplan, 1996: 45)

Değişmem la'l-i nâba katresin sahbâ-yı hôş-rengin
Bu âb u tâb ile **yâkût-ı rümmânî**den yidir bu (Vecdî/Onay, 2007: 407)

Rişte-i âla dizer gûyâ nice **yâkût-ı nâb**
Devr idüp ol meclisi câm-ı şarâb-ı **erguvân** (Yahyâ/Ertem, 1995: 167)

1.3.4. Yakutun Tabiatı

Yakut, korindon adlı alüminyum oksitin bir mineral biçiminden oluşur. Kırmızı renkli olması, krom atomlarının taşın kristal yapısındaki alüminyum atomlarının bir kısmının yerine geçmesindedir. Yakutun ışığı kırma gücü de yüksektir. Yoğun bir sıcaklığa maruz kaldığında taş yeşilleşir, soğuduğunda ise eski rengine döner¹³².

Şeyh'e göre yakut, sıcaklık ve kurulukta çeşitleriyle uyumludur. Fakat kızıl yakutun sıcaklığı ve kuruluğu diğerlerinden çoktur. Sarı yakutun tabiatı sıcaklık ve kurulukta kızıl yakuta yakındır. Ezrak ve âsumâncûnî yakutun hareket ile yübuseti sarı yakuttan azdır. Beyaz yakutun tabiatı diğer yakutlardan daha soğuk, daha yumuşak ve rutubetlidir¹³³.

Şîrvânî'ye göre, yakutun cevherîler katında bilinen ve meşhur olan yedi özelliği vardır¹³⁴:

Birincisi, yakutu elmâstan başka hiçbir taş delemeyebilir ve kesemez. Yakut elmâstan ve akîkten başka taşları deler ve keser. Yakut matkabın ucuna biraz sağlamlaştırılırsa, o zaman elmâstan ve akîkten başka taşların hepsini keser. Nitekim demir ağaçları deler.

¹³² Ana Britannica, "Yakut", C. 32, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1990, s. 72.

¹³³ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹³⁴ Şîrvânî, age, s. 102-121.

İkincisi, yakut özellikle kızıl behremânî veya remmânî ise kızıl la'lden başka hiçbir taşın pırlıtsı, nuru, suyu yakutunki gibi olmaz.

Üçüncüsü, kızıl yakut ateşe girdiğinde rengini değiştirmez, harap olmaz, bazen rengi ve güzelliği bile artar. Eğer kızıl yakutta kızıl benekler varsa, o yakut ateşte çok durduğunda beneklerin kızıllığı yakutun cismine yayılır. Hepsinin rengi bir derece güzel, arı, sulu ve ışıltılı olur. Bu ateşe giren kızıl yakutun benekleri siyah olursa, ateş o kara benekleri giderir ve rengini arı, sulu, nurlu yapar.

Dördüncüsü, kızıl yakut ateşe girdiğinde rengi döner, beyazlaşır. Ateşten çıkınca yine rengine gelir. Hatta güzelliği, taraveti ve parlaklığı artabilir. Eğer kızıl yakut ateşe girdikten sonra güzelliği ve nuru artmazsa cevherîler talep etmez.

Beşincisi, yakut ateşten çıktıktan sonra diğer taşlardan daha çabuk soğur, özellikle de behremânî kızıl yakut...

Altıncısı, yakut ağırlıkta diğer cevherlerden daha ağırdır. Miktarı ve kalıbı aynıysa âsumâncûnî yakuttur.

Yedinci özelliğe de, yakutu ağza bıraksalar, soğukluğu bir müddet ağızdan gitmez. Sonra ısınmaya başlar, özellikle behremânî ve remmânîde böyledir. Bu özellikler diğer cevherlerde yoktur. Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî, kerkend, kevser, bîcâde ve la'lin kızıl yakuta benzediğini, fakat kerkend ve kevserin ateşe dayanmadığını, yakutun dayandığını, la'lin egelendiğini, yakutun egelenmediğini, bîcâdenin ateşe dayandığını, egelenmediğini ancak tartıda hafif geldiğini söyler¹³⁵.

Dostum gayra kıyâs itme derûnum **âteşin**
Eyliye belki **lebûn yâkût**ına bir gün ziyân (Hâletî/Kaya, 2003: 248)

Yakut, cisminin çizilip, bozulmaması için pamuk içerisinde saklanır:

Bî-penbe nümâyân idelüm dâg-ı derûnı
Ol kıt'a-i **yâkût**-ı semen-pûş görinsün (Mezâkî/Mermer, 1991: 485)

¹³⁵ Şîrvânî, age, s. 102-121.

1.3.5. Yakutun Faydaları

Kızıl yakutu yüzük kaşında veya muskada taşıyanlarda veba illeti görülmez. Yıldırım çarpmaz. Gözlerde veya gönüllerde azîz ve şirin gözükürler (özellikle behremânî veya remmânî yakut takanlar)¹³⁶.

Aristo, yüzüğünün kaşı yakut olup da boğulan birini görmediğini, Şerîf Cevherî ise Hindîlerden işittiğine göre yakutu beraberinde götürülenlerin ferahı ve kuvvetinin arttığını, yay çekenlerin yanlarında yakut bulunduğu daha fazla yay çektiklerini söyler¹³⁷.

Hindîlerce kızıl yakutu ağızda tutmak yüreği ferahlatır ve kuvvetlendirir. Kederi, sıkıntıyı giderir¹³⁸. Pala, yakutun yüreğe ferahlık verdiği için, “yâkût-ı müferrih” adında pahalı bir şerbetten söz eder¹³⁹:

Hokka-i yâkûtdur yinse müferrih vaktidür
İdelüm la'lün bugün rûha gıdâ nevrûzdur (I. Ahmed/Kayaalp, 1999: 217)

Müferrih bâde-i yâkût-reng itmez beni hayran
Senün mest-i mey-i la'l-i leb-i handânunam sâkî (Fehîm/Üzgör, 1991: 670)

Yakut, susuzluğu dindirir. Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'ye göre, yakut ferahlatıcı macunlara girdiğinde yüreğe çok fayda eder. Yüreğin hararetini, neşatını ve kuvvetini artırır. Kanı temizler. Uyuşmayı giderir¹⁴⁰.

Yine kızıl behremânî veya remmânî yakutu ölüye bağlasalar kanının geç soğuyacağı inancı vardır. Zehirlerin zararlarını yürekten def eder. Göz otlarına girse gözün nurunu artırır, damarlarını kuvvetlendirir, sağlığını korur. Şemseddin-i Belhî yakuta bakmak ve içinden içecekler içmek, yemek yemek yüreğe kuvvet ve ferahlık verir, gözün nurunu artırır, der¹⁴¹.

¹³⁶ Şirvânî, age, s. 102-121.

¹³⁷ Şirvânî, age, s. 102-121.

¹³⁸ Şirvânî, age, s. 102-121.

¹³⁹ Pala, age, s. 479.

¹⁴⁰ Şirvânî, age, s. 102-121.

¹⁴¹ Şirvânî, age, s. 102-121.

Ayrıca insanları donduracak kadar güçlü soğuklarda bile içine yakut konmuş suyun donmayacağına inanılır¹⁴².

Rivayete göre, İskender, Çin vilayetine vardığında, hakan ona kızıl yakuttan bir kadeh hediye getirmiş ki kadeh altmış dirhem içki almış. Her kim ki o kadehten bir kez içki içse bir gün bir gece neşesi ve ferahı gitmezmiş. Diğer bir rivayete göre Keyhüsrev'in kadehi remmânî yakuttanmış¹⁴³.

Cemâlî, “*Ferah-nâme*”sinde yakuta çok bakanın yüzü daima kızıl olur, der¹⁴⁴.

Sarı yakutun faydası ise kim sarı yakuttan yüzük dizip, onu daima parmağında taşırsa sarılık illetine yakalanmaz ve vücutta su birikmesini giderirmiş¹⁴⁵:

Sâkî getir ol bâdeyi kim feyz-i ezeldür
Her katresi çün şem’-i serâ-perde-i cândur
Saçılsa yire cür’aları taraf-ı kadehden
Yâkût-ger-i pâre-i **seng-i yerekândur** (Râmî/Hamami, 2001: 251)

Sarı yakutu beraberinde götürülenler az ihtilâm olur veya hiç olmazmış. Sarı yakutu suda ovup, o suyu zehir içenlere içirseler zehir onlara tesir etmezmiş. Nîlî yakutu beraberine götürülenler iyi düşler görür ve rüyanın tabiri çabuk gerçekleşmiş¹⁴⁶.

1.3.6. Yakutun Kıymeti

Yakutun kıymeti pazarının durgun olup olmamasına, cevherlerin talep edilip edilmemesine, madenlerin yakın ya da uzak olmasına, cevherlerin az ya da çok bulunmasına, değerinin bilinip bilinmemesine, değerini bilenlerin az-çok olmasına, cevherin iyi-kötü, iri-ufak olmasına bağlıdır. Cevherlere değer biçmek tahminîdir. Aslı ve kaidesi yoktur¹⁴⁷. Za’îfî yirmi kıratının iki bin eşrefî¹⁴⁸ değerinin olduğunu belirtir¹⁴⁹.

¹⁴² Kutlar, age, s. 19.

¹⁴³ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹⁴⁴ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹⁴⁵ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹⁴⁶ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹⁴⁷ Şîrvânî, age, s. 102-121.

¹⁴⁸ Eşrefî, “bir çeşit altın para”dır (Kutlar, 2005: 127).

¹⁴⁹ Kutlar, age, s. 54-69.

Rivayete göre eski zamanlarda bir yakut varmış. Gece mum gibi yanıp, çevresine aydınlık verirmiş. Ona **kevkeb-i şeb-efrüz** derlermiş. Sonra bu yakuta **Gevher-i şeb-çırâğ**¹⁵⁰ diye ad koymuşlar. O cevher Keyhüsrev'in eline geçmiş. Keyhüsrev ona **câm-i cihân-nümây**¹⁵¹ adını vermiş. Daha sonra yakut Anûşirvân-ı 'Âdil eline oradan da Bağdad halifelerinin hazinesine girmiş¹⁵². Şerîfî tercümesinde de âb-ı hayâtı aramak için Hızır'la zulûmâta giden İskender'in yanında iki taş olduğu, birini yolunu aydınlatması amacıyla Hızır'a verdiği ve bu yakuta "**şeb-çırâğ**" denildiği anlatılır¹⁵³:

Ol Fehîm-i meh zamîrem kim nukât-i hatt-ı nazmım
Şeb-çerağ ettim şu'â-ı mihr-i tâb'ı rûşenimden (Fehîm/Üzgör, 1991: 618)

Meger kim magribî-i dehr şakkü'l-'arzı şâm itdi
Ki zâhir oldı bunca **şeb-çerâğ**-ı kevkeb-i garrâ (Sâbit/Karacan, 1991: 151)

Her gece gün gibi rûz-ı rûşen eyler bezmimi
Ârız-ı rengîni ol meh-rû nigârın **şeb-çerâğ** (Remzî/Güven, 2005: 188)

Zulmete Hızır ile gir **gevher** çıkar
Âb-ı hayvândan içüp hem kana gel (Niyâzî-i Mısırî/Erdoğan, 1998: 132)

Gevher-i şeb-çırâğın halifelerin hazinesinde olmadığı, olsaydı adının duyulacağı, onun yerine beş cevherin adının bulunduğu ile ilgili diğer bir rivayet Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî tarafından anlatılır. Acem padişahlarından Benî Ümeyye halifelerine çok cevâhir kalmış. Bu cevherler Benî Abbas halifelerinin eline geçmiş. Bu hazinede beş meşhur cevher varmış. Üçü behremânî ve remmânî yakutuymuş. Biri dürre-i yetime diğeri sebha-ı rindâneymiş. Bunların benzerleri yokmuş. O üç yakuttan birinin adı **cebel**, birinin adı **minkar**, diğerrinin ise **bahr** imiş. Mansûr'un veziri Rabî sarraftan onu bin miskal altına alıp halifeye vermiş. Dürre-i yetîmeyi Hark adasından getirmişler. Bunlardan hiçbirini iki miskali bulmazmış. Mehdî cebel ile minkârı Hâdî ile Reşîd adındaki oğullarına vermiş. Hâdî halife olduğu zaman kardeşi Reşîd'den cebeli istemiş.

¹⁵⁰ Şeb-çerâğ, geceleri parlayan yakut veya incidir. Dür-i şebgûn da denir. Rivayete göre gâv-ı bahrî (su aygırı) adlı hayvan bazı geceler yanında bu mücevheri getirerek onun aydınlığında karaya çıkıp otlarmış. Avcılar hayvanı ürküterek şeb-çerâğı alabilirlermiş (Pala, 2004: 422-423).

¹⁵¹ Câm-ı cihân-nümâ, "dünyayı seyrettiren kadeh" manasındadır. Rivayete göre bu kadehi, Cem'in zamanında hükemâ ortaya çıkarmış ve hangi ülkenin durumu bilinmek istense ona bakılırmış. Onay, şairlerimizin câm-ı Cem ile câm-ı cihân-nümâyı karıştırdıklarına, bunların tariflerde iki ayrı kadeh olduğuna dikkat çeker. Buna göre, câm-ı Cem'in üzerinde, yedi hat (yazı) olup, yedi madenden yedi kat göğe benzetilerek yapılmıştır (Onay, 2007: 81).

¹⁵² Şirvânî, age, s. 102-121.

¹⁵³ Kutlar, age, s. 21.

Reşîd, “Atamın yadigarıdır.” diyerek onu vermemiş. Tekrar istemiş. Yine vermemiş. Bir gün Reşîd Dicle kıyısında oturuyormuş. Hâdî’den yine bir hizmetli gelip cebeli istemiş. Cebel Reşîd’in yüzüğündeymiş. Reşîd öfkelenip yüzüğü Dicle’ye atmış. Hizmetli Hâdî’ye durumu bildirince Hâdî cebelden umudunu kesmiş. Sonra Reşîd halife olmuş ve fala baktırmış. Dalgıçlar getirip cebeli Dicle’ye bıraktığı yeri göstermiş. Dalgıç cebeli bulup sudan çıkarmış. Reşîd buna çok sevinmiş ve dalgıca çok mal vermiş. Cebel ile minkâr Reşîd’in hazinesinde kalmış. Fakat Muktedir Billâh halife olunca cevherleri telef etmeye, nedîmlere, nutrîblere, kadınlara dağıtmaya başlamış. Vezirlerin nasihatlarını dinlemezmiş. Bir gün Abbas adlı vezirine çok cevher vermiş. Abbas kabul etmemiş ve “Cevâhir halife hazinesine yaraşır ve ona layıktır. Ben ona layık değilim.” demiş. Muktedir, Abbas’ın nüktesine güvenmiş fakat israfı terk etmemiş. Rindâne adlı bir bayanı sevmiş. Ona kıymetli taşlardan kimsede olmayan bir tesbih dizmiş. Adını sebha-ı rindâne koymuş. O sebha hazinede olurmuş. Muktedir’in veziri Alî ibni Mûsâ Mısır’dan geldiğinde bir gün halifeye: “Sebha-ı rindâneyi görmek isterim.” demiş. Halife: “Hazineden getirsinler.” demiş. Çok aramışlar fakat bulamamışlar. Sonra vezir cebinden sebha-ı rindâneyi çıkarıp: “Mısır pazarından satın aldım.” demiş. Vezir: “Bunun gibi nefis cevâhirler hazineden çıkıp Mısır pazarında satılmaya başladıktan sonra memlekette düzen olmaz.” demişse de fayda etmemiş yine cevherleri telef etmiş. Devleti ortadan kaldırmak isteyenler Muktedir’in hazinesinde bir şey olmadığını duyunca onu öldürmüşler¹⁵⁴.

Şirvânî, “*Menâsimü’l-merâsim*” adlı kitapta yakut ile ateş ilişkisini anlatan bir rivayeti aktarır.

“Sultan Mahmûd’un torunu Sultân İbrâhîm Gaznî’de padişah iken Sultân Melikşâh İbni Arslan tarafından kendisine bir elçi gelir. Elçi anlatmaya başlar: “Kış günleriydi. Sultân İbrâhîm’in huzuruna geldim, gördüm ki sultanın huzuruna altın ve kıymetli taşlarla süslenmiş bir âteş-dân (mangal) koymuşlardı. Bu mangalı kızıl yakutla doldurmuşlardı. Yakutların ışığı, ateş ışığı gibi etrafa yayılıyordu. Sultan altın bir çanakla o yakutları ateş karıştırır gibi karıştırıyordu. Beni gördüğünde: “Soğuktan nasılsın, üşüyor musun?” diye sordu. Ben de “Sultanım ateşinden ısınmazsam soğuktan helâk olurum.” dedim. Güldü ve bir tas yakutu önüme döktü.

¹⁵⁴ Şirvânî, age, s. 119-121.

Eğildim, yakutları aldım ve çok meblağa sattım. O mangalın içinde altı yedi miskal büyüklüğünde yakut parçaları vardı, gördüm”¹⁵⁵.

1.3.7. Tasavvufta Yakut

Yakut, tasavvufta Küllî Nefs’e işaret eder. Nefs, kızıl yakuttur, zümrüttür. Göksel cevherlerin en kıymetlisi dürrütü’l beyzâ olduğu için akıl beyaz incidir. Yeryüzü ve toprağın en kıymetli cevheri ise Yâkûtetü’l-hamrâ yani kızıl yakuttur¹⁵⁶. Bu yüzden yakut Nefs-i Küllî’dir.

Yakûte-i sahrâ’ tamlaması da adını nûrâniyyet ile zulmun karışmasından alır¹⁵⁷. “Beyaz ve siyahın dışındaki diğer renkler beyaz ile siyah arasında bir berzah olduğu gibi nefis de akıl ve tabiat arasında berzahtır”¹⁵⁸. Dolayısıyla yakut kızıl rengiyle akıl ve tabiat arasında kalan nefis’dir. Akılda arada kalmışlık yoktur. O nûrdur ve cisimden ayrıdır. Bunun için dürr-i beyzâ (beyaz inci) adını alır.

¹⁵⁵ Şirvânî, age, s. 121.

¹⁵⁶ Kâşânî, age, s. 595.

¹⁵⁷ Cebecioğlu, age, s. 708.

¹⁵⁸ Kâşânî, age, s. 244.

1.4. ZÜMRÜT (ZÜMÜRRÜD)

Zümrüt, yeşil renkli, parlak, şeffaf bir taştır. Rengini, içinde bulunan az miktardaki kromdan alır. Zümrüdün ilk olarak “İ.Ö. 1650’lerde Yukarı Mısır’da elde edildiği ve işlendiği sanılmaktadır”¹⁵⁹.

Büyük İskender, Cleopatra ve Romalılar zamanında bu madenin işletildiği ve İspanyollar’ın Güney Amerika’yı işgalleri sırasında oradaki insanlardan alıp, Avrupa’ya götürdükleri bilinmektedir¹⁶⁰. Taş çok fazla parlamaz, çünkü ışığı kırma gücü yüksek değildir. Isıtıldığında rengini kaybeder¹⁶¹.

Zümrüt, Arapça bir isim olup “zümrürüd, zümrürüdî, zümrürüdîn”¹⁶² şeklinde karşımıza çıkar. Klasik Türk Şiiri’nde yeşil rengiyle tabiat tasvirleri, sevgilinin ayva tüyleri, taht, mühür, yüzük ve kadeh için kullanılır.

Taht-ı zümrürüd, baharın tabiata can vermesiyle, yeşil renge bürünen çimenliktir:

Zümrürüd taht-ı sebz üzre Fehîmâ gonca-meşreb ol
Şarâb-ı lâle-gûn nûş et olur şâhâne gülşende (Fehîm/Üzgor, 1991: 646)

Çıkup sebz-i tutukdan tâc-ı zerle husrev-i gonca
Geçüp **taht-ı zümrürüd-fâma** şâh-ı tâc-dâr olmuş (Râmî/Hamami, 2001: 433)

Taht-ı zümrürüdînine geçdükde şâh-ı gül
Yahyâ işidesin nice feryâd ider hezâr (Yahyâ/Ertem, 1995: 50)

Süleymân-ı gülün turdı seherden yine dîvânı
Geçüp **taht-ı zümrürüd-fâm**ına söyletdi murgâmı (Hâletî/Kaya, 2003: 82)

Taht-ı zümrürüdine cülûs itdi şâh-ı gül
Feryâda geldi firkat elinden hezâr hezâr (Hâletî/Kaya, 2003: 150, 174)

Kân-ı **zümrürüd-i çemeni** zîr-i hâkden
Buldı çıkardı san’at ile ebr-i nev-bahâr (Hâletî/Kaya, 2003: 150)

Zümrürüd kânı içre bulunan yâkût-ı asferdür
Bilür kadrin gören nesrînini yir yir **çemen-zâr**un (Hâletî/Kaya, 2003: 224)

¹⁵⁹ Ana Britannica, “Zümrüt”, C. 32, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 432.

¹⁶⁰ Rehber Ansiklopedisi, “Zümrüt”, C. 18, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 326.

¹⁶¹ Ana Britannica, a.g.an.m., C. 32, s. 432.

¹⁶² Devellioğlu, age, s.

Baharla birlikte yapraklarda zümürüdî renk hasıl olur:

Döşense nat'-ı jengârî fezâ-yı sahn-ı gül-zâre
Zümürüd bergi eşcârün zemîne sâye-bân olsa (Râmî/Hamami, 2001: 537)

Zümürüd taht, şu beyitte ise gerçek manasıyla kullanılmaktadır:

Sakın aldanma şâhum bu serây-ı mihnet-âbâda
Zümürüd tahtı zerrîn tâcı hep korsın bu dünyâda (Hâletî/Kaya, 2003: 95)

Azmî-zâde Hâletî, altın kanatlı kuşların yuvalarını zümrülle renklendirir:

Bir hüveydâ kalmadı hergiz bu denlü beyıadan
Bâl açınca murg-ı zerrîn-per **zümürüd-âşiyân** (Hâletî/Kaya, 2003: 85)

Ey hoş ol dâm-ı mahabbet kim olur her dânesi
Reh-zen-i Sîmurg-ı zerrîn-per **zümürüd-âşiyân** (Hâletî/Kaya, 2003: 246)

Felek, zümrüt, firuze, laciverd, mînâ, billûr gibi taşlarla birlikte anılır:

Çıkma seyr-i sebze-zâra ey sehî serv-i revân
Çıkmasun **çerh-i zümürüd-fâma** âhumdan duhân (Hâletî/Kaya, 2003: 261)

Sevgilinin, yeni çıkan ayva tüyleri (tazeliğiyle) yeşil zümrüt gibi değerlidir:

Fikr-i la'lünle gam-ı **hatt-ı zümürüd-fâmun**
Döndürürler bu dil-i hâk-nihâdı kâna (Hâletî/Kaya, 2003: 286)

Kıyâs eyle **hat-ı sebz-i lebinde** 'aks-i ebrûdur
Yazılmış İsm-i a'zamdur **zümürüd** bir **niğîn** üzre (Mezâkî/Mermer, 1991: 519)

Mecliste elden ele dolaşan kadeh, zümrülle süslenmiştir:

Misâl-i devr-i hâtem oldı meclis
Zümürüd câmı sâkînün ana fass (Yahyâ/Ertem, 1995: 107)

Ayrıca şifa verici, zehirli hayvanlardan koruyucu, göz değmesini engelleyici bir özelliğe sahiptir. Bu özellikler İbrahim bin Bâlî'nin "*Hikmet-nâme*"sinde şöyle anlatılır:

Zümürüd taşını dir merd-i sarrâf
Yaşıldur levni vü hem sâfi şeffâf
Dimişdür cevherî anla beyânı
Ki altun ma'deninden çıkar anı
Eğer ol taşa dâyim baksa insân
Gözinün nûrî artar dir tabîbân
Zümürüd ki öle baksa ana mâr
Eriye bir nefesde su ola mâr
Götürür bilesinde anı masrû'
Gele başına akli ola mecmû'
Agu içen kişiye dögüp anı
İçürse olmaya zerün ziyânı (İbrahim bin Bâlî/Kutlar, 2005: 26-27)

Zümrüt, dinî boyutta ele alındığında gövdesi sarı altından, dalları kırmızı mercandan, yaprakları yeşil zümrüitten olduğuna inanılan tuba ağacını hatırlatır¹⁶³.

Onay'ın, eski hükümdar ve kibarların macun hokkaları arasında altın üzerine zümrüt ve elmas işlendiğine yönelik verdiği bilgi de dikkat çekicidir¹⁶⁴.

1.4.1. Zümrüdün Oluşumu

Zümürüdün gerçekte nasıl oluştuğunu Tigâşî, Belinas'dan naklediyor:

"Zümürüd başlangıçta yakut olsa gerek. Katlaşıp taş olduğu zaman yakuta benzeyen, kızıl, şeffaf, parlak ve temiz bir taşa döner. Fakat madeninde çok durduğundan ve üzerine güneş sıcaklığı ve kuruluk tesir ettiğinden taşın üstünde yoğunluk, kalınlık, karanlık ortaya çıkar. İç yüzü eski halinde kalır ve bu iki renk birbirine karışınca cevherde asumancünî renk meydana gelir. Bu renk, taşa meydana geldikten sonra, taş yerinde çok dursa güneş harareti üzerine galebe eder, yavaş yavaş taşı kaynatır. İki rengi birbirine iyice karıştırır. Taşın maddesindeki kuruluk ve damarlarındaki yoğunluk derece derece ortaya çıkar. Onu hiçbir şekilde

¹⁶³ Pala, age, s. 459.

¹⁶⁴ Onay, age, s. 262.

ateş eritemez. Bu iki renk birbirine karışınca ve cismini kaynatınca cevherin rengi yeşil olur. Bu yolla ortaya çıkan yeşil renkli cevhere zümrürd derler”¹⁶⁵.

Calinos ile Belinas bir yöntemle zümrüden yakut, gümüşten altın, bakırdan gümüş dizildiğini, çünkü taşların aslının yakut, diğer özel cisimlerin aslının altın olduğunu belirtirler. Farklılığın şekillerinde ortaya çıktığını söylerler¹⁶⁶.

1.4.2. Zümrüdün Elde Edildiği Yerler

Zümrüt, Günbed-i Hirmân¹⁶⁷, Fireng diyarındaki dağlık bölge¹⁶⁸, Brezilya, Hindistan, ve Pakistan¹⁶⁹, dan elde edilir.

Tigâşî ve Mu’izzüddîn zümrüdün madeniyle ilgili olarak şunları söyler:

“İsvân’dan öte Mısır ile Sudan arasında Tohum adlı bir büyük ve uzun dağ vardır. Toprağı kirece benzer. O dağı zümrürd için kazdıklarında önce talk adlı bir kara taş çıkar, o taşı ateşe bırakırlar, kızdırırlar. Ateşten çıkardıklarında cevherilerin bürünce dediği taş (merkaşîsâ -yî zehebî) olur. O taş çıktıktan sonra yine o kadar kazarlar ki yumuşak talka karışmış kızıl toprak çıkar. O toprağın içinde çay taşları gibi irili ufaklı yüzük kaşları bulunur ve o damarlardan büyük parça zümrütler çıkarırlar. Onlardan kadehler, yüzükler, kaşıklar, düğmeler, bıçak sapları dizerler”¹⁷⁰.

“Zümrürd madeni, Kûs’tan ve İsvân’dan öte on günlük uzaklıktadır. Orada zümrürdün madenleri çoktur. Bir madenin adı Şende’dır. Birinin adı Tekâbu, birinin adı Kar’-ı gâzî, birinin adı Vâdiü’ş-şât’tır. Buna içinde bakırdan bir koyun şekli bulunduğu için Vâdiü’ş-şât demişlerdir. Bu madenin zümrütü diğer madenlerin zümrütlerinden daha iyi ve büyüktür. Hindîler zümrüte diğer cevherlerden daha çok rağbet ederler, çok değer verirler”¹⁷¹.

¹⁶⁵ Şîrvânî, age, s. 122-130.

¹⁶⁶ Şîrvânî, age, s. 122-130.

¹⁶⁷ Mısır payitahtının yakınlarında bir yer (Kutlar, 2005: 63-64).

¹⁶⁸ Kutlar, age, s. 63-64.

¹⁶⁹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Zümrüt”, C. 24, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 12780.

¹⁷⁰ Şîrvânî, age, s. 122-130.

¹⁷¹ Şîrvânî, age, s. 122-130.

1.4.3. Zümrüdün Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Farabî, zümrürd ve zebercedin aynı olduğunu, bu taşlara Acemlerin zümrürd, Arapların zeberced dediğini söyler. Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî iyisine, halisine ve kusursuzuna zeberced, diğerlerine zümrürd, der. Tigâşî ve diğer cevher satanlara göre zümrürd ve zeberced birbirinden farklı iki cevherdir. Birine zümrürd, birine zeberced derler. Zebercedin zümrütten iyi olduğu; fakat az bulunduğu da belirtilir¹⁷².

Tigâşî'ye göre zümrüt dört çeşittir. **Zübâbî**, birinci çeşittir. Bu yeşil bir zümrüttür. Renginde, suyunda, parlılısında hiç fark ve kusur yoktur. Bahçelerdeki yeşil sineğe benzer. Zümrüdün bu çeşidi diğer çeşitlerden iyi, faydalı ve pahalıdır. Özellikle rengi gerektiği kadar iyiye, temiz, parlak, ışıltılı ise, içinde kıl gibi ince yarıklar yoksa veya azsa o zümrüt iyidir ve tercih edilir. **Reyhânî**, ikinci çeşittir. Rengi reyhan yaprağının rengine benzer. Bunun faydası ve değeri zübâbîden aşağıdır. **Silkî**, üçüncü çeşididir. Rengi çöğündür yaprağının rengine benzer. Bunun faydası ve değeri reyhânîden aşağıdır. **Sâbûnî**, dördüncü çeşittir. Sabun rengine benzer. Bu çeşit zümrüdün iyisine iyisine 'Arabî derler. 'Arabî, Arap çöllerinde ve Hicaz yollarında bulunur. Rengi donuk beyazdır. Zübâbî zümrüdün kötüsünde renkler bir olmaz. Yani bazı yerlerinde rengi az, bazı yerlerinde çok olur ve renklerin içinde renk olur. Görünüşü ve şekli yerinde olmaz. İçinde kıl gibi ince yarıklar ve muhtelif renkler olur.

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'ye göre zümrüt, on bir çeşit üzeredir. **Silkî**, birinci çeşittir. **Zübâbî**, ikinci çeşittir. **Saykalî**, üçüncü çeşittir. Cilalanmış ayna gibi içinde yüz gözüktür. **Zulmânî**, dördüncü çeşittir. İskender bu çeşit zümrüdü zulmâtan çıkarmıştır¹⁷³. Anadolu halkı bu zümrüdü temiz, yeşil ve parlaksa tercih eder. Fakat bunun ortası karamsı gözüktür. **Reyhânî**, beşinci çeşittir. Sâhibî, altıncı çeşittir. Bu isim madeninden çıkarana aittir. **Bahrî**, yedinci çeşittir. Deniz suyunun rengine benzer. **Sâbûnî**, sekizinci çeşittir. Sabun gibi yumuşak ve kaygandır. Âsî, dokuzuncu çeşittir. Rengi mersin yaprağının rengine benzer. **Kürrâsî**, onuncu çeşittir. Rengi pırasa rengine benzer. Bütün çeşitlerin en iyisi âsîdir. Sonra sırasıyla kürrâs, silkî, reyhânî, zulmânî,

¹⁷² Şirvânî, age, s. 122-130.

¹⁷³ Burada zümrüt, İskender'in askerlerinin zulümattan çıkardığı taşlardan biri olarak geçer. Fakat Nizâmî'nin İskender-nâmesi'nde zulümattan çıkarılan tek cevherin yakut olduğundan bahsedilir (Kutlar, 2005: 21).

zübâbîdir. Zümrüt gereğince yeşil, parlak, temiz, şeffaf, eski ve yağlanmışsa iyidir. Zümrüdün eskisi yenisinden, yağlanmış yağılanmamışından iyidir. Uzun ve altı oyulmuş zümrüde **fizzî** derler. Fakat zümrüdün renginin bir seviyede olanı az bulunur ya da hiç bulunmaz¹⁷⁴.

Za'îfî'nin "*Risâle-i Cevâhir-nâme*" adlı eserinde zümrüt renkleri olarak **râziyâne** ve **zeyyânî/rummânî**, **reyhanî** ve **sülkî** isimleri geçer. Bunlara "*Tuhfe-i Murâdî*"de rastlanmaz¹⁷⁵.

Şemseddin-i Belhî'ye göre zümrüdün iyisi zulmânî, sonra zübâbî ve reyhânîdir. Silkî en kötüsü ve kıymeti az olanıdır. Süsleme işinden başka şeyde kullanılmaz¹⁷⁶.

1.4.4. Zümrüdün Tabiatı

Muhammed ibni Zekeriyâ, zümrüdün üçüncü derecede soğuk ve birinci derecede kuru olduğunu, Aristo, zümrüdün inciden soğuk ve kuru olduğunu söyler¹⁷⁷.

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'ye göre zümrüt yumuşaktır. Çabuk azalır. Ağırılıkta hafiftir. Elde ayna gibi cilalanmış, taze, şişman, yumuşak gözüktür. Eğelenir, ateşe dayanamaz. Şemseddin-i Belhî ve Râzî zübâbî zümrüdün özelliği için engerek yılanının gözüne gelse hemen gözünü patlatıp çıkarır, der. Tigâşî: "Ben birkaç engerek yılanını leğene bıraktım ve halis zübâbî zümrüdü ağacın ucuna mumla taktım. Engerek yılanlarına yakın yere ulaştırdım. Zümrüdü gördüklerinde kaçmak istediler, kaçamadılar. Gözleri patladı, çıktı, suyu yüzlerine aktı. Gözlerimle gördüm." diyerek açıklama yapar¹⁷⁸. Nâilî, bu hadiseyi felekle ilişkilendirir. Ona göre felek, zümrüt renkli, kıvrılan bir yılanıdır. Bu canı acıtan feleği kör edecek olan da yine kendi rengidir:

Felek ki ham-şüde bir **mârdır zümürrüd-reng**
Vücûdudur yine ol cân-gezâyı **kür edecek** (Nâilî/İpekten, 1990: 245)

Getürsek meclise **câm-ı zümürrüd-fâmı** ey sâkî
Hasûd-ı **mâr-tab'un gözleri kör olduğun** görsek (Yahyâ/Ertem, 1995: 120)

¹⁷⁴ Şirvânî, age, s. 122-130.

¹⁷⁵ Kutlar, age, s. 63-64.

¹⁷⁶ Şirvânî, age, s. 122-130.

¹⁷⁷ Şirvânî, age, s. 122-130.

¹⁷⁸ Şirvânî, age, s. 122-130.

Fehîm'in şu beyitinde billurun zümrüt yerine kullanılması muhtemeldir. Şair, kendisinin kıymetli bir maden olduğunu, fakat hasetçilerin gözlerine, onları kör edecek billur madeni şeklinde görünüşünü söylüyor:

Benem o cevheri k'elmâsdur benüm kânum
Velîk **dîde-i hussâda kân-ı billûram** (Fehîm/Üzgör, 1991: 180)

Zübâbî zümrüdün bir özelliği de dibine mum ya da muma benzer nesnelere yapıştırırsalar, rengi, suyu, ışıltısı berraklığı fazla gözüktür. Bazen zümrüt madeninden elmâset adlı yeşil bir taş çıkarırlar. Tıpkı zümrüde benzer. Hiçbir şekilde bu elmâset adlı taş zümrütten ayırt edilmez. Yoksa onunla elmâsetin dibine nesne yapıştırınca rengi önceki gibi olmaz. Belki karalığa ve sarılığa meyleder. Zümrütte bunun tersi olur. Bir de sengî-i mekkî adlı bir yeşil taş vardır. O da hiçbir şekilde zümrütten ayırt edilmez. Zümrüdün cismi yumuşaktır, çabuk ezilir. Sengî-i mekkînin cismi serttir, geç ezilir. İkisi de yeşil renktedir. Zücâc-ı fir'avnî ve mînâgaş ikisi de zümrüde benzer. Hiçbir şekilde zümrütten seçilmezler. İkisinin de cismi serttir, ezilmezler. Zahmetle işlenirler. Zümrüdün hali bunun zıttıdır. Zümrüde benzer taşlardan bir taş da yasb, yeşil yeşim, yeşil yakuttur. Bunlar yeşil ve şeffaf taşlardır. Şüphesiz usta bir cevherci zümrüdü diğer cevherlerden ayırır¹⁷⁹.

1.4.5. Zümrüdün Faydaları

Zümrüt, za'feran ile ezilip göze çekilirse, gözün nurunu artırır ve zayıflığını giderir. Zümrüde sürekli bakmayı adet edenlerin gözü nurlu olur ve onun gözü zayıflamaz. Zümrüt, uçuk oluşmadan önce yüzük kaşında ve muskada taşınsa uçuk meydana gelmez. Hiçbir zehirli hayvan, zümrüdü taşıyanlara zarar veremez. Ayrıca kötü gözden, devden, periden korunur. İyi düşler görürler. Yürekleri kuvvetlendirir. Kederleri, sıkıntıları giderir. Daima sevinçli ve rahat olur. Bu özelliklerinden ötürü Yunan

¹⁷⁹ Şirvânî, age, s. 122-130.

hekimleri, padişahlarının ve beylerinin çocuklarına, bu hastalıklara yakalanmasınlar diye zümrüt taktırırlardı¹⁸⁰.

Zümrüt, karaciğerin veya midenin üstüne asılırsa kan öksürmeyi, bağırdan olan ishali ve mide ağrısını yok eder. Sekiz arpa ağırlığında¹⁸¹ zümrüdü süt ile ezip, yılan ve akrep sokanlara ve zehir içenlere içirseler, derileri soyulmadan ve kılları dökülmeden zehirden kurtulurlar ve onu içmek onlara ilaç ve şifa olur¹⁸².

Kadınlar doğum sırasında zümrüdü kalça ile diz arasına bağlasalar çabuk doğum yaparlar. Zümrüt, soğuk macunlara girdiğinde sıcak mizaçlara fayda eder. Yılan sokana ve zehir içene zümrüdü kızıl yakut ile ezip içirseler, zehir etkili olmaz. Zümrüdü sa'fe otlarına katınca faydası çok olur. Özellikle de iyi ve kusuru olmayan zümürüdü-i zübâbî'de görülür. Tişâgî'ye göre iyi ve faydalı olan zübâbî zümürüdü'dür. Diğerlerinde fayda yoktur. Bunun doğruluğunun daha kuvvetli olduğu ayrıca belirtiliyor¹⁸³. Buna ilaveten zümrüdü'nün böbrek ve sara hastalığıyla melankoliye de fayda ettiği görüşü hâkimdir¹⁸⁴.

Za'îfî, zümrüdü'nün zehir cinsinden sayıldığını söyler. Bu yüzden panzehiri olmayan zehrin bir kişiye verilmesi durumunda yarım dâng dövülmüş zümürüdü-i zeyyânî ile deve sütünden yapılmış ekşi yoğurt ayranının karıştırılıp içirilmesini tavsiye eder. Yılan, akrep gibi zehirli hayvanlar soktuğunda da zümrüdü'nün iki kıratının dövülüp gül suyuyla karıştırılması, sonra da hayvanın soktuğu yere konulması gerektiği açıklanır¹⁸⁵. Bu taşın yutulduğunda dizanteri gibi pek çok hastalığı iyi edeceğine, üstüne takanın ise iffetini koruyacağına inanılır¹⁸⁶.

Ancak Onay, zümrüt için verilen bu bilgilerin şark hurafelerinden ibaret olduğunu söyler. Ebû Reyhân'dan naklettiğine göre yılanı kör etme hadisesinin de aslı olmadığını, İran'dan bize geçtiğini öğreniyoruz¹⁸⁷.

¹⁸⁰ Şirvânî, age, s. 122-130.

¹⁸¹ Gülistan Şerhi ve Hafız Şerhi'nde iki arpa ağırlığı olarak geçer (Onay, 2007: 421-422).

¹⁸² Şirvânî, age, s. 122-130.

¹⁸³ Şirvânî, age, s. 122-130.

¹⁸⁴ Onay, age, s. 421-422; Kutlar, age, s. 63-64.

¹⁸⁵ Kutlar, age, s. 63-64.

¹⁸⁶ Ana Britannica, a.g.an.m., C. 32, s. 432.

¹⁸⁷ Onay, age, s. 421-422.

1.4.6. Zümrüdün Kıymeti

Zümrüdün değeri ile ilgili olarak “*Tuhfe-i Murâdî*”de net bir bilgi verilmezken, Za’îfî’nin “*Cevâhir-nâmesi*”nde iki miskâlinin altmış filori olduğu bilgisi verilir.

1.4.7. Tasavvufta Zümrüt

İnci ve yakut bahsinde ele alındığı gibi değerli taşların bazıları, tasavvufta akıl ve nefis için kullanılmıştır. Zümrüt de yakut gibi “üzerine, bütün varlıkların sûretlerinin nakşolunduğu Küllî Nefs”¹⁸⁸ dir. Yeşil rengiyle beyaz ile siyah arasında bir berzahdır.

¹⁸⁸ Cebecioğlu, age, s. 737.

1.5. LA'L (BALHAŞ, SEYLAN TAŞI)

La'l, yakut cinsinden olup, yakuttan daha açık renkte “kırmızı ve değerli bir süs taşı”¹⁸⁹dır. Pala'nın Dehhuda'dan aktardığı bilgiye göre la'l, İbrânîce'den Farsçaya, oradan da Arapçaya geçmiş bir kelimedir¹⁹⁰.

Rivayete göre bu taş, madeninden beyaz renkte çıkarılmış. Daha sonra taze ciğer kanyla boyanıp, güneşte pişirilerek kırmızı renkli bir taş olması sağlanmış¹⁹¹. Bu durum edebiyatta çile çeken aşğın da halini sembolize eder. Sâbit, sevgilinin la'l dudağının hayaliyle içtiği ciğer kanının gözünden parça parça çıktığını söyleyerek, la'lin renginin oluşumuna telmihte bulunuyor:

Hayâl-i la'lüne nûş itdügüm hûn-ı ciger şimdi
Gözümden çıkdı zûr-ı giryeden pergâle pergâle (Sâbit/Karacan, 1991: 493)

Efsanelerde la'l, İskender'le birlikte anılır. “*Dürr-i Mekkûn*”da geçen efsande, İskender zulümâta girdiğinde karşısına laciverd taşından bir dağ çıkar. Bu dağın üzerinde bir tabut vardır. İskender içinde çeşme bulunan bu dağdan bir kiliseye gelir. Burada tabut içinde murassa altına gark olmuş bir ceset bulur. Cesedin gövdesi insan bedeni, başı domuz başı gibidir. İskender, cesedi görünce ibret alır ve dünya malına tamah etmekten vazgeçer. İskender, gece deniz kenarından geçerken, denizden dağ gibi bir canavar çıkar. Ağzında geceleyin ışık veren bir la'l vardır. Canavar la'li yere koyup ışığına karşı otlamaya başlar. Bu sırada canavarı gören bir kişinin bağırması üzerine la'li bırakıp denize kaçar. Orada bulunan balıkçılar, taşı Keyhüsrev'e götürürler. Kayhüsrev, eni ve uzunluğu bir arşın olan la'le bakınca, içinde yedi iklimi yani dağları, denizleri, şehirleri, adaları ve hazineleri görür. Sonra cam-ı cihan-nümâ adını verdiği bu taşı bir tepe yaptırıp üzerine koyar ve onunla dünyanın hazinelerini toplar. Kitapta Keyhüsrev'le kastedilenin, İskender, Hz. Süleyman, Hz. Musa, Efrasiyâb olabileceği de belirtilmiştir¹⁹². “*Tuhfe-i Murâdi*”de bu taş yakut olarak geçmektedir.

¹⁸⁹ Devellioğlu, age, s. 541.

¹⁹⁰ Pala, “La'l”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 27, Ankara, 2003, s. 69-70.

¹⁹¹ Pala, a.g.an.m., C. 27, s. 69-70.

¹⁹² Yazıcıoğlu Ahmed Bıcan, age, (Hzl. Necdet Sakaoğlu), s. 103-111.

La'l, Klasik Türk Şiiri'nde adı en çok anılan taşlar arasında yer alır. Kırmızı renginden dolayı sevgilinin dudağına, aşğın kanlı gözyaşına, şaraba, kana teşbih edilir. Bu taş, “la'l-i âb-dâr (*güzelin dudağı*), la'l-i Bedahşân (*Bedahşan yaktu*), la'l-i dürr-efşân (*inci saçan, arasından inci gibi dişler görünen dudak*), la'l-i gül-feşân (*gül saçan dudak*), la'l-i kehrübâ (*sevgilinin dudağı*), la'l-i mey-gûn (*kırmızı dudak*), la'l-i mûzab (*şarap, kan*), la'l-i nâb (*saf dudak, kıpkırmızı dudak*), la'l-i nâ-sûhte (*işlenmemiş la'l*), la'l-i revân (*şarap*), la'l-i sâkî (*sâkînin dudağı*), la'l-i şeker-bâr (*şeker saçan, şeker dökten dudak; sevgilinin dudağı*), la'l-i yâkût (*kıymetli bir taş, grenada taşı, seylan taşı*), la'l-veş (*yakut gibi*), la'l-istan (*yakutu çok olan ülke*)”¹⁹³ gibi tamlamalarla birlikte sıkça kullanılır.

Her ne dem kim târ-ı tanbûra ura mızrâbını
La'l olur gülşende mürğ-i hoş-nevâ âvâzdan (Remzî/Güven, 2005: 249)

Sevgilinin dudağı, âşıklar için la'l taşı gibi değerlidir:

Lebün **la'l** ü dehânun **ma'den-i dür**
Lisânun vahy-i Hak söyler Muhammed (Niyâzî-i Mısrî/Erdoğan, 1998: 43)

Âşıkların kanlı gözyaşı, kimi zaman la'l taşı olur. Nâilî, gözünden akan yaşların yakuttan tabağa la'l ve inci gibi döküldüğünü söyler:

Arûs-ı mâtemine dîdeden nisâr edelim
Dizip tabakçe-i yâkûta **la'l** ü mürvârid (Nâilî/İpekten, 1990: 45)

Kadeh, şarap ve la'lin bir arada kullanıldığı beyitler edebiyatımızda oldukça fazladır:

Ehl-i bezme **câm-ı la'li** şöyle te'sîr itdi kim
Bâde-i pür-şûr mest ü sâgar-ı gerdân mest (Yahyâ/Ertem, 1995: 41)

Bu âşûba **mey-i la'lün** midür sahbâ mıdur bâ`is
Kıyâmet mi kopar ol kâmeti bâlâ mıdur bâ`is (Yahyâ/Ertem, 1995: 41)

La'l-i lebünle bâde-i nâb itdi imtizâc
Alışdı biri biri ile iki ter-mizâc (Yahyâ/Ertem, 1995: 43)

¹⁹³ Devellioğlu, age, s. 541.

Yâr açup mir'âtı bakdukça açılmış gül sanur
Aks-i la'lîni **sâgar-ı la'lî**line konmuş mül sanur (Yahyâ/Ertem, 1995: 58)

Kalmışuzdur **bâdenün** keyfiyyetin idrâkden
'Aklımız almışuzdur ey sâkî o **la'lî-i nâblar** (Yahyâ/Ertem, 1995: 75)

Sen inleme kim bezm-i mahabbetde yerün yok
Mest itdi seni **bâde-i la'lî** haberün yok (Yahyâ/Ertem, 1995 : 118)

Çekmem mey ü câm minnetin ben
Mest-i **mey-i la'lî**-i dil-rübâyum (Yahyâ/Ertem, 1995: 146)

Mey-i **la'lî**-i lebünle **kan** mest-i sohbetün kimdür
Benüm gibi ya **hûn-âşâm-ı** derd ü mihnetün kimdür (Sükkerî/Erol, 1994: 163)

Bâga gitmem çemen-i sebz-i bahâr olmayıcak
Bâde içmem **mey-i la'lî**-i leb-i yâr olmayıcak (Sükkerî/Erol, 1994: 199)

Nâilî, kadehte oluşun kabarcıkları, sevgilinin la'l renkli dudağında meydana gelen uçğun yansıması olarak hayal eder. Sükkerî de sevgilinin kırmızı dudağı, şarap ve uçuk arasında renk bakımından ilişki kurar:

Pür-cûş-ı aks-i la'lî-i teb-hâle-dârın olsun
Her sunduğun kadehte sâkî habâb göster (Nâilî/İpekten, 1990: 184)

Pür-sûz-ı reşk-i nûş-ı **mey-i la'lî**nü senün
Teb-hâle-i niyâz-ı kenâr-ı lebüm budur (Sükkerî/Erol, 1994: 177)

Bir başka beyitinde gönül, la'l renkli dudağının kırmızı şarabıyla arslan tutacak kadar sarhoş olmuştur:

Olup **mest-i şarâb-ı şîrgîr-i la'lî-i nâb**ın dil
Müjenle pençeleşmiş gamzene şîrâne el sunmuş (Nâilî/İpekten, 1990:232)

Sâbit la'l renkli dudağın kadehinden şefaât umar:

Câm-ı la'lînden umar feyz-i şefâ'at Sâbit
Koya bir kâse-i Kevser o güneş-kâra fedâ (Sâbit/Karacan, 1991: 351)

Mezâkî, sevgilinin la'l dudağınının kadehi öpmesi durumunda, mecliste fitne çıkacağını söyler:

Ey Mezâkî yine bir fitne kopar meclisde
Öpmesün **la'l-i** leb-i dil-beri zinhâr **kadeh** (Mezâkî/Mermer, 1991: 311)

Kan ve la'l taşının kırmızı olması nedeniye birlikte kullanıldığı görülür. Sâbit bu ilişkiyi en zarif şekliyle dile getirir. Gülün, bülbülden akan kanlara la'l renkli leğen tutmasıyla bülbül diken yarasından memnun olur:

Gül **taşt-ı la'l-gûn**ını tutmakla hûnına
Memnûn-ı zahm-ı nişter-i hâr oldu 'andelîb (Sâbit/Karacan, 1991: 309)

Yine sevgilinin la'l gibi kırmızı dudağının düşüncesi, misk veren ahunun göbeğini kanla doldurur:

Derûn-ı nâfe kim **endîşe-i la'l**ünle demdür heb
Vücûdı celb-i bûy-ı zülf hırsından şikemdür heb (Sâbit/Karacan, 1991: 364)

Şeyhülislâm Yahyâ ve Râmî sevgilinin la'l dudağının ayrılığından dolayı gözünden kanlı yaşlar akıtır:

Ey **la'l-i yâr** hicri ile **kan** olan yaşum
Lü'lü dişi gamı ile 'ummân olan yaşum (Yahyâ/Ertem, 1995: 149)

Hasret-i **la'l-i** lebünle dil-i **gonce** pür-**hûn**
Fûrkât-i çeşmün ile dîde-i nergis **hûn**-bâr (Râmî/Hamami, 2001: 176)

Gam-ı **la'li-y-le** ciger **kan** ile toldı Râmî
Olayın bârî yine şâm u seher bâde-perest (Râmî/Hamami, 2001: 335)

Râmî sevgilinin kırmızı la'l renkli yanağının gözyaşına yansıdığını, böylece gözünden kanlı yaşlar aktığını tahayyül eder:

'Aks eyledi o ruhlar **çeşmümde eşk-i terde**
Hûnîn akar sirişküm mânend-i **la'l-i ahmer** (Râmî/Hamami, 2001: 362)

Nâilî ve Mezâkî la'l-kan-kadeh-şarap benzerliğini şu şekilde ele alır:

Hasret-i la'linle mey nûş etse hûn-ı derd olur
Mesti aşkın neşve-i **câm-ı** safa bilmez nedir (Nâilî/İpekten, 1990: 173)

Meyhane **cur'alarla** Bedehşân u her humu
Yâkût-ı nâb u **la'l-i müzâb** ile **kanlanı**r (Nâilî/İpekten, 1990: 174)

Neyleriz sahbâyı biz ol **la'l-i nâbın** mestiyiz
Âb u âteşden muhammer bir **şarâbın** mestiyiz (Nâilî/İpekten, 1990: 228)

Sâkî elünde rengîn-**câm-ı şarâb** göster
Elmâs-ı sâgar içre **la'l-i müzâb** göster (Mezâkî/Mermer, 1991: 328)

Reng-i yâkût-ı pesendân-ı **şarâb-ı** gül-gûn
Dür ü gevher yerine **la'l-i müzâb** isterler (Mezâkî/Mermer, 1991: 344)

Böyle kalursa **rîziş-i hûn-âb-ı çeşm-i ter**
Hem-reng-i **la'l-i nâb** olur seng-i hâremüz (Mezâkî/Mermer, 1991: 398)

Sâkî-i bezmin aceb mi **la'l-i nâbı** yâdına
Nûş-ı **bâde** etsem ey sûfî misâl-i **kan sürh** (Remzî/Güven, 2005: 71)

Aks-i **la'linle** gözüm yaşın akıtdı **kan** gibi
Gûyiyâ olmuşdurur âlemde cûy-ı câri **sürh** (Remzî/Güven, 2005: 71)

La'l-hat ilişkisi Klasik Türk Şiiri'nde sıkça kullanılan unsurlar arasında yer alır. Sevgilinin la'l taşına benzeyen dudaklarının çevresinde çıkan ayva tüyleri, dünyaya güzellik saçmaktadır. Sâbit bunu hüsn ilaçlarının en güzeli olarak tanımlar. Mezâkî sevgilinin taze ayva tüylerini ve kırmızı la'l dudağını seyredenine ona hased edeceğini vurgular:

Devâ-yı miske girmez derd-mend-i 'ışka em olmaz
Hat-ı la'lün ki hüsn eczâsınun a'lâlarındandır (Sâbit/Karacan, 1991: 401)

Târîkî-i hatunda görürse **leb-i la'lün**
Hızr-ı dil olur zinde-i câvîd-i mahabbet (Sâbit/Karacan, 1991: 366)

Nev-resîde **hat** ile **la'l-i lebün** seyr ideli
Kim ider Hızr ile ser-çeşme-i hayvâna hased (Mezâkî/Mermer, 1991: 313)

La'l-su münasebeti, la'l renkli dudağın, âb-ı hayat olarak tasavvur edilmişidir. Ayrıca bunda taşın ağza alındığında susuzluğu gidereceği inancı da etkilidir. Bu yüzden

âb, âb-ı hayât, âb-ı hayvân, çeşme, Kevser, zezem, teşne, revân, eşk, sirişk gibi kelimelerle bir arada kullanılır:

Kûze-i kadri şikest oldı gibi **la'l**ünde
Çeşmeden tıfl-ı **sirişk**üm yine giryân geliyor (Sâbit/Karacan, 1991: 204)

İsterisen ey halîl-i cân sevâb-ı Ka'beyi
Teşne-leb uşşâka eyle **zezem-i la'**lin sebîl (Remzî/Güven, 2005: 218)

Kûyunda gönül hasretî-i **la'-i leb**ündür
Ol Ka'be-nişîn **teşne-leb-i zezeme** beñzer (Mezâkî/Mermer, 1991: 333)

Der-kenâr itmiş anı bahr-i melâhat-gûyiyâ
Hâl-i 'anber-bû ki **la'-i âb-dâr** üstündedir (Mezâkî/Mermer, 1991: 376)

Kim eylemez ol **la'-i revân-bahşı** görince
Zehr-i şeker-âlûde-i düşmâna tahammül (Mezâkî/Mermer, 1991: 460)

Harîk-i nâr-ı hicrânın olan dil-teşneler cânâ
Senin **la'-i revân-bahşın** bilir anı zülâl-âsâ (Remzî/Güven, 2005: 27)

Teşne-leb âşıkın ey Hızr-likâ âlemi de
Leb-i la'lin gibi şol **çeşme-i hayvâna** ilet (Remzî/Güven, 2005: 41)

Cür'a-i cân-bahşına lebe-teşnedir Hızr u Mesîh
Âb-ı hayvânsın yâhud **la'-i leb-i cânânesin** (Nef'î/Akkuş, 1993: 262)

Âbsın ma'nâda ammâ âb-ı âteş-pâresin
La'lsin sûretde reng-i rûy ile ammâ nesin (Nef'î/Akkuş, 1993: 262)

Sirişk katreleri gâhî **la'-i ter** görünür
Metâ-ı hurde-furûş içrede neler görünür (Yahyâ/Ertem, 1995: 91)

Teşneye âb-ı hayâta reh-ber olmakdur hemân
Âşka dil-ber ki **la'-i âb-dâr**ın gösterür (Sükkerî/Erol, 1994: 173)

Sevgilinin dudağı, hatem yani kırmızı la'l'den bir mühürdür:

Nâm-ı vefâya **hâtem-i la'l** idi lebleri
Resm-i tegâfûl olmasa nakş-ı nigîn-i nâz (Mezâkî/Mermer, 1991: 410)

Dehânunda nişân-ı nâz zahmudan dil oldı çâk
Kim olmuşdur diyü ol **hâtem-i la'-i lebe** hakkâk (Sükkerî/Erol, 1994: 200)

Nazar kıl hatt-ı mûyın hâme-i mihr-i lebe-i yâre
Hemân nakş-ı hat-ı yâkûtdur **la'lin-nigîn** üzre (Sükkerî/Erol, 1994: 225)

Kırmızı renkli taşlarla kırmızı bir meyvenin tercih edilişi dikkat çekicidir:

O şûha **la'l** ile yâkûti eyledüm ilbâs
Egildi servi olup bâga dal basdı **kirâs** (Sâbit/Karacan, 1991: 427)

N'ola fahr eylesem neşv ü nümâ-yı bâg-ı medhünle
Ki dürc-i fikrimi pervâne-i **la'l-i enâr** eyler (Mezâkî/Mermer, 1991: 191)

Enârî, aynı zamanda rummânî gibi bir la'l çeşididir:

La'l-i rummânî-i vasfunla pür oldı tab'um
Hoş-nümâ olsa n'ola dâneleri hem-çü **enâr** (Mezâkî/Mermer, 1991: 201)

Miyân-ı encümen içre olurdu hirmen-i gül
Fürûğ-ı ahker-i pür-sûz-i **la'l-i remmânî** (Râmî/Hamami, 2001: 145)

Hokka-i câna dürr-i dendânı
Girde olurdu **la'l-i remmânî** (Râmî/Hamami, 2001: 578)

Daha önce de belirtildiği üzere, la'l-i Bedahşân tamlaması yakut anlamına gelir ve beyitlerde bu anlamıyla kullanılır:

Nazmum var iken gayrı ko kıymetde bir olmaz
Har-mühre ile **la'l-i Bedahşân**-ı zamâne (Mezâkî/Mermer, 1991: 211)

Gel gör güher-şinâsî-i ehl-i temîzi kim
Seng-i siyâhı **la'l-i Bedahşân** sanur gören (Mezâkî/Mermer, 1991: 498)

Yüzün şems-i duhâdur ey benüm mihr-i dırahşânım
Lebün **la'l-i bedahşân**dur benüm serv-i hırâmânım
Nedür cevri ü cefâ itmek bu Bahtî'ye benüm cânım
Gönül virdüm sana kul oldum eyle derde dermânım (I. Ahmed/Kayaalp, 1999: 234)

Şöyle gevher-pâş oldu bâga sultân-ı bahâr
Lâle câm-ı işretin **la'l-i Bedahşân** eyledi (Yahyâ/Ertem, 1995: 9)

Yâd-ı leb-i dildâr ile bu eşkimi görüp
Hâce ede mi **la'l-i Bedahşân**ı temâşâ (Remzî/Güven, 2005: 26)

Yâd-ı leb-i yâr ile bu kanlı yaşım seyr edip
Hâceler bâzârda **la'l-i Bedahşân** istemez (Remzî/Güven, 2005: 112)

Taşların en önemli özelliklerinden birisi de, yüzük, küpe, kolye, kemer gibi takılara işlenmesidir. Şeyhülislâm Yahyâ, sevgilinin boynunda asılı kolyenin, kendi kanı olduğu şeklinde güzel bir tabloyu gözümüzde canlandırır:

Helâk oldum görünce gerdenünde **la'l-i mengûşun**
Niçün alursın ey rûh-ı revânüm boynuna kanum (Yahyâ/Ertem, 1995: 148)

Degüldür **gûş-vâr-ı la'l** bir lü'lü-yi lâladur
Görünür surh yârün reng-i rûy-ı tâb-dârından (Yahyâ/Ertem, 1995: 165)

Remzî, sevgilinin dişlerini, la'l taşından yapılmış kutu içinde tek taneli inci olarak tasvir eder:

Dehânında o dil-dârın görünen sanmanız dendân
O **la'lin dürc** içinde munderic dür-dâne olmak var (Remzî/Güven, 2005: 290)

Agzı içre ol cüvân-ı meh-veşin dendânını
Benzetirler dürc-i la'lin içre dürr ü gevhere (Remzî/Güven, 2005: 324)

Kaftanların değerli taşlarla süslenmesi, beyitlere de yansımıştır:

Fürûzân câm-ı meyle elde nahl-i Tûr zanneyler
Gören **la'lin-kabâyı** sâkî-i Tûbâ-hırâm üzre (Nâilî/İpekten, 1990: 95)

Bazı beyitlerde la'l, yakut gibi cevherlerin değerinin azaldığı, bunun yerine güzellerin süs olarak çiçek taktıkları görülür:

Lâle vü **gül** takınur oldu güzeller şimdi hep
La'l ü **gevher** kıymetin ezhâr erzân eyledi (Yahyâ/Ertem, 1995: 9)

1.5.1. La'lin Oluşumu

Şirvânî'ye göre balhaş, benefş, becâd, akîk ve bunlara benzer kızıl, kırmızı taşların her birinin maddeleri, madenlerinde yakut olmaya müsaittir. Fakat birtakım engeller yüzünden yakut olamamışlardır. Mizaçlarına, rutubetlerine, kuruluklarına göre katlaşıp

taşlaşmışlar. Kimisi balhaş, kimisi benefş, kimisi becâdî, kimisi akîk, kimisi ise yaban taşları olmuş. Yani bütün taşların aslı yakuttur. Diğer taşlar ona tabiidir¹⁹⁴.

1.5.2. La'lin Elde Edildiği Yerler

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî, la'lin madeninin Bedahşân'a nisbet edilemeyeceğini, çünkü madeninden çıkartıldıktan sonra Bedahşân'a getirildiğini ve orada alınıp satıldığını, buradan başka memleketlere yayıldığını belirtir. Ona göre Bedahşân, Hilân vilayetindedir ve la'l madeni Hilân vilayetinde Şeknân adlı dağın eteğindedir, ikisinin arasında çok mesafe vardır. Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî cevher-nâmesinde aktardığı bilgiye göre eski zamanda la'l yokmuş. Bu taş sonradan bulunmuş. Hilân vilayetinde çok deprem olduğu için la'le maden olan dağlar yarılmış, içinden büyüklü, küçüklü la'l yumurtaları çıkmış. Ufalananlar ateş gibi yanarmış. Hiç kimse onun ne olduğunu bilmezmiş ve kadınlar boya diye birazıyla yumurta ve başka nesnelere boyarmış. Kimse bu taşta sahip çıkmazmış. Sonra cevherîler bu taştan haberdar olmuş. Taşın etrafını kaplayan kabuğu ayırmışlar; fakat cilasını yapamamışlar. Sonunda merkaşisâ-yı zehebî ile cilalamayı başarmışlar. Renkli, sulu, arı ve şeffaf bir taş meydana gelmiş. Böylece bu taş tanınmış. Behremanî veya remmânî yakutla beraber alınıp satılmış. Ağırılıkta ve sağlamlıkta yakut kadar değerli olmadığı için rağbet edilmemiş. Değeri önceki değerinin yarısına veya üçte birine inmiş. Al-i Büveyh zamanında la'lin yakut değerinde alındığı da ayrıca belirtilir. Şirvani, o zamanlar Azerbaycan atabeglerinden Sultan Celâleddin'e bir büyük la'l getirildiğini, üzerinde geçmişteki padişahların adlarının yazılı olduğunu, o la'l kaana verildiğini söyler. Kısacası, Şeknân dağının eteğinde bilinen ve meşhur la'lin madeni iki taneymiş. Birine **Bû'l-'abbâsî**, diğerine **süleymânî** derlermiş. Çin'in öte ucunda Tenâhüm-i Sîn adlı mektepte de la'l madeni bulunmuş¹⁹⁵.

¹⁹⁴ Şirvânî, age, s. 132-139.

¹⁹⁵ Şirvânî, age, s. 132-139.

1.5.3. La'lin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'ye göre la'lin dört çeşidi vardır. Biri kıvı, biri sarı, biri zeberceddir ve zümrüt rengine benzer bir yeşildir. Diğerı benefş rengindedir. Ama kıvı la'l on bir sınıf üzeredir. '**Akrebî**, birinci sınıftır. Anlamı ateş rengine la'l demektir. Çünkü cevherîler ateşe 'akreb derler. Acemler bu sınıfa la'l-i âteşî der. Bu kıvı, şeffaf, taravetli, sulu ve berraktır. Ateş gibi ışığı her yana düşer. Yıldırım gibi her an ışığı çıkar, yeniden batar. Elinde çok tutanlara ateş ellerini ısırtıyor gibi gelir. Bir zarar yoktur ve kıvı la'lin bu sınıfı diğer sınıflardan iyidir ve değerlidir. **Pîyâzî**, ikinci sınıftır. Tîgâşî ve Şemseddin-i Belhî bu sınıfın rengi kıvı soğan rengine benzediği için pîyâzî dendiğini söylerler. Bu la'li kaplayan kabuk soğan gibi kat kat olduğu için bu sınıfa pîyâzî derler. Ve bu sınıf kıvı, nurlu, şeffaf, sulu la'ldir, bakana hoş gelir, baktıkça bakası gelir. Bu sınıf la'l 'akrebîden sonra diğer sınıfların iyisi ve değerlisidir. Bu sınıfın alâsına cûşî derler. Üçüncü sınıfa '**ateşî**' derler. Kıvıllığı, tarâveti, suyu, letafeti, değeri, pîyâzîden kötüdür. Dördüncü sınıfa **enârî** derler. Bu sınıf renkte, letafette, nurda, suda, berraklıkta nar tanesine benzer. İyilikte ve kıymette 'ateşîden' kötüdür. Beşinci sınıfa **sârekî** derler. Kıvıllığı, berraklığı, nuru, suyu, değeri enârîden aşağıdır. Altıncı sınıfa **unnâbî** derler, rengi unnâb rengine benzer, kıymette sârekîden aşağıdır. Yedinci sınıfa **bakamî** derler, rengi bakam (kıvılağaç) rengindedir. Sekizinci sınıfa **lahmî** derler, rengi taze et rengindedir. Renkte, letafette, parıltıda, kıymette diğer sınıflardan kötüdür. Dokuzuncu sınıfa **idrisî** derler. Bu isim, bu la'li, madeninden çıkarana aittir. Onuncu sınıfa **bibi sâre** derler. Bu bir kadın adıdır. Bu la'li önce madeninden o çıkarmış. On birinci sınıfa **ekheb** derler. Bu donuk renkli kıvı bir la'lin adıdır. Diğer sınıflardan kötüdür. Sarı la'lin rengi sarı yakut rengine ve mînâ rengine benzer; fakat cismi sarı yakutun cisminden yumuşaktır ve yeşil la'lin rengi zümrüt rengine benzer. Belki şeffaflıkta ve renginin bir seviye olmasında zümrütten iyidir¹⁹⁶.

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'ye göre becâdî kıvı la'le benzermiş, sarı yakut, sarı mînâ, sarı la'l ile çok karıştırılmış. Bunları ayırt etmenin yolu la'lin cismi yumuşak olduğu için salâye denilen taşa ezilmiş, diğerleri salâyede ezilmez veya geç ezilmiş. Zümrüt de sarı la'lden ayırt edilmezmiş. Fakat zümrüdün rengi sürekli değişmiş ve donukmuş.

¹⁹⁶ Şirvânî, age, s. 132-139.

Yeşil la'lin rengi bir seviyede olup şeffafmış. Bazen billur boyanıp kızıl la'l diye satılmış. Bunun işareti taşın rengi bir seviyede olmamış, güneşe tutup bakılınca birazı beyaz, birazı kızıl görünürmüş ve ortasında beyaz yollar bulunurmuş. Ezilince, egelenince, ateşe bırakılınca, suda kaynatılınca billur ağarır, rengini dökermiş¹⁹⁷.

Nef'î'nin bir kasîdesinde la'l çeşidi olan **bakamîn** kullanıldığı görülmektedir:

Tutalım olmuş anın dahi edâsı rengîn
Reng-i yâkûta berâber mi olur **reng-i bakam** (Nef'î/Akkuş, 1993: 222)

1.5.4. La'lin Faydaları

'Akrebî ve pîyâzî la'li ağızda çok tutunca susuzluğu giderir ve ferahlık verici macunlara girince ferahlığı ve sevinci artırır, yüreğe kuvvet verir. Kederi ve sıkıntıyı giderir. Göz otlarına girince gözün nurunu artırır. Sinirleri sağlamlaştırır ve sıhhati korur. La'lin faydaları yakutun faydalarına yakındır. Nitekim değerleri ve renkleri birbirine yakındır¹⁹⁸:

Şerbet-i la'lin ilâc-ı hastadır dedim dedi
Mübtelâ-yı derd-i aşka eylemez dermân tabîb (Remzî/Güven, 2005: 30)

Ol tabîb-i cân dedi etmez bu **la'lim** şerbeti
Derdine **dermân** yürü yanımdan ey bî-çâre git (Remzî/Güven, 2005: 39)

La'l-i lebiyle olmadı hergiz nemek-feşân
Zahm-ı derûnum olmaya ta **merhem** âşinâ (Neşâtî/Kaplan, 1996: 93)

Devâ-yı derd-i dil kim **hokka-i la'lindedür** yârün
Şifâ ümmid idüp bî-çâre 'aşık düşmesün derde (Neşâtî/Kaplan, 1996: 145)

Sâbit'in aşağıdaki beyiti la'lin müferrih macunlara katılmasına işaret eder. La'l ile mercanın bir arada kullanılmaları, bu iki taşın benzerî hastalıklara şifa olmalarındandır:

'Aceb mi **pençe-i mercâna** da teşbih iderlerse
Çekildükçe **müferrih** hâme-i **la'l** ile ahyânâ (Sâbit/Karacan, 1991: 274)

Virdi **hat-ı la'lün** dile bir **tîb-i müferrih**
Ma'cûn-ı cevâhir gibi **terkîb-i müferrih** (Sâbit/Karacan, 1991: 375)

¹⁹⁷ Şirvânî, age, s. 132-139.

¹⁹⁸ Şirvânî, age, s. 132-139.

Bahtî, sevgilinin dudağının, cana şifa veren macunlardan olduğunu söyler:

Hokka-i yâkûtdur yinse müferrih vaktidür
İdelüm **la'lüñ** bugün rûha gıdâ nevrûzdur (I. Ahmed/Kayaalp, 1999: 217)

Râmî, şekil itibariyle kaseye benzeyen la'l renkli lalenin, müferrih macunlardan yapmasını istiyor:

Hokka-i la'lîn-i lâle bezl-i ma'cûn eylesün
Eylesün **rûha gıdâ** bâd-ı sabâ nevrûzdur (Râmî/Hamami, 2001: 391)

1.5.5. La'lin Kıymeti

Şirvânî'ye göre la'l-i pîyâzî, latif, parlak, şeffaf, temiz ve noksansız ise değeri zümrüt değerine yakındır. La'lin değeri belli olmayıp, alanın, satanın iradesine ve tercihine göre değişmiştir. Yağlanmış la'lin değeri fazla olurmuş. La'l kendisinden büyük cisimli taşlarla, keskin tatta ve kokuda nesnelere durursa, rengi ve suyu gidermiş, cismi bozulup, harap olurmuş¹⁹⁹. Bu nedenle la'l de inci gibi pamukta saklanır.

Rengi ve suyu gitmiş la'le uygulanacak işlemi Şirvânî şöyle anlatır:

“Biraz dövülmüş inci ile kehribar, bir parça yaş deri üzerine iyice ekilip, harap olmuş ve rengi gitmiş la'lin içine konur. Sonra çamur ile kalınca sıvanıp, kömür ateşine bir sa'at gömülür. Soğutulduktan sonra deriden çıkarılırsa gayet sulu, taravetli olur. İlkinde gerçekleşmezse, bu işlem birkaç kez tekrar edilir”²⁰⁰.

1.5.6. Tasavvufta La'l

La'l, tasavvufta sûfi'nin gönlüdür. La'l-i nigâr ise sevgilinin kırmızı renkli dudağını temsil eder²⁰¹.

¹⁹⁹ Şirvânî, age, s. 132-139.

²⁰⁰ Şirvânî, age, s. 132-139.

²⁰¹ Cebecioğlu, age, s. 393.

1.6. ELMAS

Elmâs, yunanca “adamas” kelimesinden Arapça ve Farsçaya geçmiş bir isimdir.²⁰² Mecazen “pek sevgili ve kıymetli”²⁰³ manasında kullanılır. Onay’ın “*Burhân-ı Kâtu’ Tercümesi*”nden aktardığı bilgiye göre elmas, hareketli ve çevik kimselere kinaye edilmiş ve elmastan keskin kılıç, bıçak, hançer, kadeh ve şırça yapılmış²⁰⁴:

Sâkî elünde rengîn-câm-ı şarâb göster
Elmâs-ı sâgar içre la’l-i müzâb göster (Mezâkî/Mermer, 1991: 328)

Virdi ‘anber bu çemen bezminde revnak meclise
Oldı çün **elmâs**dan **şes-hâne** bir zîbâ tabak (Râmî/Hamami, 2001: 461)

Sâkî kanı câm o şem’-i rûşen
Elmâs-kandil ü şu’le revgân (Fehîm/Üzgör, 1991: 228)

Edebiyatımızda “elmâs-ı hâl-dâr (*lekeli elmas*), elmâs-pâre (*elmas parçası*), elmas-rîze (*elmas kırıntısı*), elmâs-tırâş (*elmas gibi yontulmuş olan makbul bir cam, billûr, kristal*), fahm-ı billûrî (*elmas*)”²⁰⁵ gibi tamlamalarla sıkça karşılaşılır.

“**Kûh-ı nûr**” (ışık dağı) tamlaması da ünlü bir elmasa işaret eder. Devellioğlu, bu elmasın şu an İngiltere tacının elmasları arasında yer aldığı, yontulmadan önceki ağırlığının 800 kırat²⁰⁶ iken acemice yontulduğu için 279 kırata düştüğü bilgisini verir²⁰⁷.

Dünyanın en ünlü elmaslarından, ağırlığı 86 kırat olan, armut biçiminde yontulmuş “**Kaşıkçı elması**” ise Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi’nde sergilenmektedir²⁰⁸. Rivayete göre çobanın biri sürüsünü otlatırken, dünyada eşi olmayan bir elmas bulmuş

²⁰² Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Elmas”, C. 7, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 3652-3654.

²⁰³ Devellioğlu, age, s. 216.

²⁰⁴ Onay, age, s. 135-136.

²⁰⁵ Devellioğlu, age, s. 216, 248.

²⁰⁶ 1 kırat 200 miligramı eşittir. Bk. Ana Britannica, “Elmas”, C. 11, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 216.

²⁰⁷ Devellioğlu, age, s. 526.

²⁰⁸ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, a.g.an.m., C. 7, s. 3652-3654.

ve bunu çarşıya götürüp bir deste kaşıkla takas etmiş. Kaşıkçı elması ya da çoban elması denilmesinin nedeni buymuş²⁰⁹.

Elmas bütün taşları deler ve keser. Fakat hiçbir taş elması delemeyebilir, kesemez. Sadece kurşun elması parçalayabilir. Rivayete göre elmas, yaratıldığında hiçbir taşın onu kesememesiyle övününce Allah kurşuna elması parçalama özelliği verir²¹⁰. Ayrıca kaynaklarda bu durum kötülüğe iyilikle karşılık verme anlamına geldiği yazılıdır²¹¹.

Sertliği, dayanıklılığı ve ışığı kırma özelliğiyle elmas, büyük önem kazanmış bir taştır. Klasik Türk Şiiri'nde elmasın bu özelliği, kılıç ve hançer gibi aletlerin vasfı olarak sık sık vurgulanır. Nef'î'nin aşağıdaki beyitleri bu hususa değinir:

Pâre-i elmâstır seng-i fesâmı neyler ol
Çarha çekme bir dahi şemşîr-i vâlâ-gevheri (Nef'î/Akkuş, 1993: 90)

Verse tâb-ı âteşe ger **berk-i tîgî** terbiyet
Ma'den-i elmâs ederdî tûde-i hâkisteri (Nef'î/Akkuş, 1993: 92)

Nâilî, elmas gibi keskin bakışın ışıltısının örse dokunduğunda, onu su gibi eriteceğini söyler:

Ne **gamze hançer-i elmâs-ı** âteşin-dem kim
Dokunsa şa'sa'ası âb edirdi sindâmı (Nâilî/İpekten, 1990: 40)

Râmî, gönlünün gam elmasıyla tırmalandığını söyleyerek, bu taşın keskin oluşu üzerinde durur:

Nâhun-i **elmâs-ı gamla** dil olaldan pür-hırâş
San hilâlistân-ı mihnetdür bu tab'-ı pür-elem (Râmî/Hamami, 2001: 501)

Fehîm, panzehir olan tiryâkın içinde kesici ve bedene acı veren elmas olmazsa zevk, dert sahiplerine zehir olsun, der:

Zehr ola mezâk ehl-i derde
Ger **bî-elmâs** olursa tiryâk (Fehîm/Üzgör, 1991: 222)

²⁰⁹ Pertev'in "İşten mi sayar ehl-i hüner mâl ile nâmı / Âlemde çoban kim ola nâm-âver-i elmâs" (Onay, 2007: 103) beyitiyle bu rivayete telmih yapılmıştır.

²¹⁰ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Necdet Sakaoğlu), s. 102.

²¹¹ Bk. (Onay, 2007: 136; Pala, 2007: 137).

Sevgilinin süzgün, yan bakışı âşık için hançer-i elmâstır. Beyitlerde kirpikler de elmastan hançere ve oka teşbih edilir:

Ne **gamze hançer-i elmâs**-ı âteşîn-dem kim
Dokunsa şa'sa'ası âb edirdi sindâmı (Nâilî/İpekten, 1990: 40)

Buldukça sürmeden **müjeler** gâh gâh tâb
Elmâs deşneler mi değıldir siyah-tâb' (Nâilî/İpekten, 1990: 164)

Elmâs-pâre tîg-i kazadır o **gamze** kim
Bebr-i beyân-ı Rüsteme zahm-ı nigâh açar (Nâilî/İpekten, 1990: 177)

Elmâs-pâre tîg-i eceldir o **gamze** kim
Gencîne-i kaza vü kaderden zuhûr eder (Nâilî/İpekten, 1990: 201)

Hücûm-ı reşk reşk-i **tîg-i elmâs-ı müjenden** dil
Serâpâ zahm olup nâsûr nâsûr oldu gitdikçe (Nâilî/İpekten, 1990: 294)

Nic' olur gamze-i dildûzuna teşbîh ü kıyâs
Bir hacer yâresidür **gamzene** nisbet **elmâs** (Râmî/Hamami, 2001: 431)

Hemîşe bende eyler âzmâyîş **tîr-i müjgânın**
Nişân oldı dilüm ol **nâvek-i elmâs-peykâna** (Fehîm/Üzğör, 1991: 146)

Sûzen-i elmâs ile olur rûfû-ger **gamzesi**
Pence-i müjgân-ı şûhından o dil kim çâkdür (Fehîm/Üzğör, 1991: 436)

Sevgilinin parlayan beyaz dişi elmasa benzetilir. Fehîm, elmas örten dudak derken yârin dişlerini kasteder:

Gonca-i şu'le-berg ya'nî câm
La'l-i elmâs-pûş ya'nî mey (Fehîm/Üzğör, 1991: 682)

Bazı beyitlerde elmas, billur anlamında kullanılır. Neşâtî her bir beytinin billur gibi değıerli olması ve rakiblerin ona haset etmesiyle övünür:

Neşâtiyâ yine **elmâs-pâre** her **beytin**
Dil-i hasûda yeter taze zahm-ı pinhâmı (Neşâtî/Onay, 2007: 135-136)

Elmas kırıntıları eski tıpta zehir olarak kullanılmış. İçildiğinde mide ve bağırsakları tahriş edip öldürürmüş. Hz. Hasan'ın eşi tarafından elmas tozu içirilerek zehirlendiğı rivayetler arasında yer alır. Ayrıca yaraya elmas parçaları ekildiğinde verdiği acı daimi olurmuş. Bu yüzden atlar ciride alıştırılırken üzengi yaralarına cam tozu, elmas kırıntısı

ekilip terbiye edilirmiş²¹². Aşk acısından kurtulmak istemeyen, her dem sevgilinin aşk acısını gönüllerinde duymayı arzulayan şairler, yaralarına elmas kırıntısı gerektiğini dile getirmişlerdir. Nâilî ve Fehîm'in aşağıdaki beyitleri elmas kırıntılarının aşkta devamlılığı sağlayacağını vurgular:

Leb-teşnegân-ı dâğ-ı gamın Nâ'ilî gibi
Elmâs-rîz-i zâyika-i **merhem** oldular (Nâilî/İpekten, 1990: 190)

Olsa hezâr pare **ciger-tûsemüz** n'ola
Elmâs-rîzedir nemek-i hân-ı bahtımız (Nâilî/İpekten, 1990: 218)

Derûnum rîş rîş itmekde nîş-i gamze-i ser-tîz
Yine **elmâs-ı rîze merhem-i zahm-ı derûn** olsa (Fehîm/Üzgör, 1991: 640)

Degül **elmâs**dan zahm-ı dil-i bîçâre âzürde
Olur mı **merhem-i kâfûr**dan hiç yara âzürde (Fehîm/Üzgör, 1991: 646)

Aşığın gözleri, sevgili için elmâs saçar:

Ey hasret-i Yûsuf-ı cemâlî
Elmâs-feşân-ı çeşm-i Ya'kub (Nâilî/İpekten, 1990: 143)

Dîde-i pür-hûnum etdîn **ma'den-i elmâs-ı eşk**
Reng-i rûy-ı şîşe-i pür-inkisarımdan sakın (Nâilî/İpekten, 1990: 262)

Bilmem ne san'at eyledi gevher-fürûş-ı 'ışk
Elmâs-ı eşk-i çeşmümi gösterdi la'l-gûn (Hâletî/Kaya, 2003: 253)

Bu gice te'sîr-i **zehr-i hûn-ı çeşmü**men benüm
Sûde-i elmâs oldu cümle hâk-i kûy-ı döst (Fehîm/Üzgör, 1991: 338)

Ezilmiş elmasın, göze sürme olarak kullanıldığı beyitlere de rastlanır:

'Aceb mi **sûde-i elmâs** olursan çeşm-i nâ-dâna
Hemîşe dîde-i ehl-i dile **kuhl-ı gubâruz** biz (Mezâkî/Mermer, 1991: 385)

Zahm-ı ciger-i bî-hünere **sûde-i elmâs**
Ter-dîde-i erbâb-ı dile **kuhl-ı cilâyuz** (Mezâkî/Mermer, 1991: 406)

Sûde-i elmâsı kuhl-ı dîde bilmezse eger
Derd-mendân-ı mahabbet rûy-ı dermân görmesün (Mezâkî/Mermer, 1991: 499)

²¹² (Onay, 2007: 136-137; Pala, 2007: 137).

Dîde-i nergise kehhâl-i hazân gülşende
Mîl-i elmâs-ı ciger-dûz ile kuhlin çeksün (Râmî/Hamami, 2001: 211)

Eski gelenekte kabak üzerine elmas ve değerli taşlarla nakışlar yapıldığı da bilinmektedir²¹³. Fakat 17. yy.'a ait taranan divanlar arasında buna işaret eden bir beyit bulunamamıştır.

1.6.1. Elmasın Oluşumu

Elmasın aslı maden kömürüdür²¹⁴. Belinas'a göre elmas maddesi altın olmak için madeninde toplanmış sudur. Fakat madeninde çok durduğu için güneş ısısı üzerine aşırı derecede tesir eder. Kendi tabiatından çıkarır. Altın olmasına izin vermez, kaynatır, yoğunlaştırır, taşa döndürür. Kuruluk, sertleşmiş taşın dışına galebe eder, damarlarını daraltır ve inceltir. Böylece içinden hiçbir nesne çıkamaz ve bundan sonra içindeki yoğun su, sıcaklık yüzünden taşın damarlarında erir, buharla rutubet olur. Dışarıya çıkmak ister ve taştaki kuruluğa maruz kalır. Şiddetle birbirlerine karışırlar, bu iki nitelik birbirine karışınca taşın cisminde kristalleşme meydana gelir. Güneş sıcaklığı, kuruluğa yardım eder, taştaki fazla rutubeti giderir ve damarlarını sağlamlaştırır. Rutubet içinden hiçbir şekilde çıkmaz ve bu yolla meydana gelen taş tıpkı milh-i enderânî gibi gözüktür. İçinde kalan buharla rutubete, taşın ruhu, suyu, ışıltısı, nuru, değeri ve tazeliği derler ve bu şekilde meydana gelen taşa elmas derler²¹⁵.

1.6.2. Elmasın Elde Edildiği Yerler

Elmasın madeni olarak çoğu kaynak Güney Afrika, Güney Amerika, Endonezya ve Hindistan'a işaret eder²¹⁶. Antikçağ'dan XVIII. yy.'a kadar elmas üreten tek ülke Hindistan olarak gösterilir. Daha sonra Brezilya ve Güney Afrika'da elmas madenleri bulunmuştur²¹⁷.

²¹³ Onay, age, s. 213.

²¹⁴ (Onay, 2007: 135-136; Pala, 2007: 137).

²¹⁵ Şirvânî, age, s. 143-147.

²¹⁶ Rehber Ansiklopedisi, "Elmas", C. 5, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 84-86.

²¹⁷ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, a.g.an.m., C. 7, s. 3652-3654.

Tigâşî'ye göre elmasın madeni Râhûn'dur. Yakutun madeni de Râhûn'dur. Her ne şekilde yakut meydana getirirlerse elmas da o şekilde meydana gelir. Yuhana bin Mase'ye göre Hindistan bölgesinde derin bir dere vardır. Hiç kimse o dereye girmemiştir ve giremez de. Elmas bu derededir. Rivayete göre bahsi geçen derenin taşları hep elmasmış. Bu dereden elması çıkarmak isteyenler birkaç parça taze eti dereye bırakırlarmış. Derenin dağlarında akbaba çok olurmuş. O etleri bıraktıklarında akbabalar dağdan inip, dereden eti alırlarmış. Dağa çıkıp orada eti yerlermiş. Eti yedikleri yerlerde dereden ete yapışan ve akbabaların yanlarında çıkan elmaslar bulunurmuş.

1.6.3. Elmasın Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Elmas beyaz, siyah, sarı, kahverengi, pembe, menekşe rengi, mavi, yeşil ve renksiz olabilmektedir. Sarı ve kahverengi olanları pek tercih edilmezken, pembe, menekşe rengi ve yeşil elmaslar oldukça değerlidir²¹⁸.

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî elmasın altı çeşit olduğunu söyler. Birinci çeşit beyazlıkta ve şeffaflıkta zücâc-ı fir'avnîye benzer. İkinci çeşit biraz sarılığa meyleder. Ona **zeytî** derler. Üçüncü çeşit yeşile meyleder. Kedigözüne benzer. Bunun için **gurbe** derler. Dördüncü çeşit kızılımsı renktedir. Beşinci çeşit donuk kızıla benzer. Tigâşî'ye göre elmas iki çeşittir. Birine zeytî derler. Rengi beyaz ile sarıdan oluşmuştur. Zeytin rengine ve zücâc-ı fir'avnîye benzer. İkinci çeşidine **billûrî** derler. Bu çeşidin iyisi beyaz ve temizdir²¹⁹.

Cevher satanların bir kısmı, Hindistan'ın bazı bölgelerinde bir çeşit elmas gördüklerini, yeterince arı, temiz ve sulu bir şekilde nur ve ışığı olduğunu, etrafta bulunan cilalanmış nesnelere aksinin düştüğünü ve renginin kavs-ı kuzah (ebemkuşağı) rengine benzediğini anlatırmış. O bölgenin büyükleri bu çeşit elması çıkartmazlarmış, zinet ve övgü için yanlarında taşırlarmış. Hangi elmasın suyu ve ışıltısı yoksa onunla taşları delerler ve tüccarlara satarlarmış. Hiç kimse buna mani olmazmış. Elmasın

²¹⁸ Türkiye Gazetesi Rehber Ansiklopedisi, a.g.an.m., C. 5, s. 84-86.

²¹⁹ Şîrvânî, age, s. 143-147.

büyüğü az bulunmuş. Hindîler elmasa çok rağbet ederler ve yüzük kaşlarında taşırlarmış²²⁰.

Fehîm'in bir beyitinde “**elmâs-ı şeb-çerâğ**” tamlaması karşımıza çıkmaktadır. Şeb-çerâğ adı verilen bir yakut çeşidinden daha önce bahsetmiştik. Bu yüzden “şeb-çerâğ” diye anılan bir elmasın da olması muhtemeldir. Kutlar, bu konu ile ilgili olarak cevher kitaplarında şeb-çerâğ adında bir elmasın bulunmadığı, fakat 1612'de Kabe'nin onarımı sırasında, Sultan Ahmed'in Medine'ye gönderdiği, altın levha üzerine kakılmış elmasın adının şeb-çerâğ olduğu bilgisini verir:

Egerçi **ma'den-i elmâs-ı şeb-çerâğ**am hem
Bilûr âyîne-veş lîk mihr-i bî-nûram (Fehîm/Üzgör, 1991: 178)

1.6.4. Elmasın Tabiatı

Elmasın özelliklerinden birisi şeklidir. Üçgen, dörtgen, altıgen, sekizgen veya daha çoktur. Kötüsü pıtrak gibi üçgen veya dörtgen olur. Yuvarlak ve düz olmaz. Yani ne kadar parçalansa da üçgen ve dörtgen parçalanır. Diğer özelliği bütün taşları deler ve keser ama hiçbir taş onu delemeyebilir ve kesemez. Mesela elması demir örs üzerine koysalar, demir çekiç ile yeterince vursalar, örse veya çekice batar, kırılmaz ve eksilmez. Bundan dolayı elmasla çoğu taşı delerler ve çoğu taşlardaki nakışları yazarlar ve bozalar. Bir başka özelliği ise elması açık yerlere koyduklarında sinekleri üzerine toplanır, onu yerler ve götürebilirlerse götürürler. Elmasın tabiatı dördüncü derecede soğuk ve kurudur. Bazılarına göre ise dördüncü derecede sıcak ve kurudur²²¹.

Elmasın tabiatı diğer taşları deler, fakat taşlardan hiçbirisi bu taşı delip kıramaz ve parçalayamaz. Sadece kurşun bu taşı keser ve parçalar. Nitekim altını çürütür, harap eder. Kükürt dahi elması parçalar. Altını harap eder. Eğer ki hararet elması şiddetle kristalleşmeden ve kuruluktan düzmeseydi altın olurdu, elmas olmazdı²²².

²²⁰ Şirvânî, age, s. 143-147.

²²¹ Şirvânî, age, s. 143-147.

²²² Şirvânî, age, s. 143-147.

1.6.5. Elmasın Faydaları

Bir elmas, böbreğinde taş olan kişinin başına, bakır veya gümüş mîl-cû ile takılıp, idrar yolundan böbrekteki taşa eriştirilirse taşı parça parça eder, idrar yolu ile taşı vücuttan çıkartırmış. Eğer küçültülmüş elmas yutulursa bağırsakları delip, parça parça eder ve hemen öldürürmüş. Merhemlere katılıp gövde üzerine sürülürse, o yeri yara eder, iltihaplandırır ve yakar²²³:

Sâbit derûn-ı sîne **sad pâredür** yiri
Elmâs-gûn o **nâvek-i** zehr-âb-dâdenün (Sâbit/Karacan, 1991: 462)

İlacı besten-i **elmâs-ı tîg-ı şâhîd**ir
O dem ki **dag-ı dil-i hasm** ola pür-nâsûr (Şeyhülislâm Bahâyî/Tolasa, 1979: 50)

Şairler, aşk acısından memnundur. Bu yaranın kapanmasını istemediği için elmas katılmış merhemi arzu eder:

Yetiş cân zahmına ey **merhem-i elmâs-ı hicrân** kim
Yine nâsûr-ı bih-bûdi girîbânını devşirmiş (Nâilî/İpekten, 1990: 234)

Elmâs-ı gam olsak da **nemekdâna** dökülsek
Nâsûr-ı leb-i **zahm-ı** dil ü cana dökülsek (Nâilî/İpekten, 1990: 253)

Zahm-ı nâsûr-ı gamze-i yâra
Yine **elmâs-sûdedür merhem** (Mezâkî/Mermer, 1991: 179)

Rîze-i elmâsı n'eyler dil-fikâr-ı tîg-ı gam
İztırâb-ı zahm-ı 'ışka **râhat-ı merhem** fedâ (Mezâkî/Mermer, 1991: 285)

Revâc-ı rîze-i elmâs-ı bâzâr-ı cihân şimdi
Bu denlü zahm-ı nâ-sûr dil-i sad-çâkdandur hep (Mezâkî/Mermer, 1991: 297)

Ârzû-yı sûde-i elmâs itmezdüm velî
N'eyleyin teskîn-i zahm-ı sîne-i sad-pâre güc (Mezâkî/Mermer, 1991: 307)

Dâg-ber-dâg-ı dile **sûde-i elmâs** gerek
Nev-tabîbân-ı cihân hokkada **merhem** ne tutar (Mezâkî/Mermer, 1991: 322)

Şâyed ki hande-rîz-i leb-i zahm-ı dil ola
Elmâs-ı sûde-perver-i terkîb-i **merhemüz** (Mezâkî/Mermer, 1991: 396)

²²³ Şirvânî, age, s. 143-147.

Nemek-i **sûde-i elmâsı** n'ider 'âşık-ı zâr
Hançer-i hasret ile sîne-fikâr olmayacak (Mezâkî/Mermer, 1991: 433)

Kasdun 'ilâc-ı derd-i derûn ise eyle hekîm
Elmâs-ı sûde-perver-i **ma'cûn**-ı hikmet ol (Mezâkî/Mermer, 1991: 463)

Tabîb-i mihrîbân yok **sûde-i elmâsa** el virmez
Bu gûne mübtelâ-yı zahm-ı nâsûr olmasun kimse (Mezâkî/Mermer, 1991: 534)

Âmîziş-i dâg-ı cigere **sûde-i elmâs**
Çok zahm-ı dil ü **merhem-i kâfûr**a tokındı (Mezâkî/Mermer, 1991: 536)

N'olaydı tâzeleneydi bu köhne-dâg-ı derûnum
Birez de **sûde-i elmâs**dan **ferâgum** olaydı (Mezâkî/Mermer, 1991: 551)

Cevşen-i **elmâs**-pûş it **merhem-i kâfûr**ı müşfik
İhtirâz it zahm-ı çeşm-i **zahm-ı merhem-düşmen**ümden (Fehîm/Üzgör, 1991: 618)

Rîze-i elmâs-ı dâg-ı kalb-i a'dâyuz velî
İnkisâr-ı hâtır-ı ahbâba **sâfi merhemüz** (Sükkerî/Erol, 1994: 187)

Elmas giysiye asılırsa sancıya ve mide fesadına iyi gelir. Doğumdan sonra çocukların boynuna elmas asılırsa veya koluna bağlanırsa çocukta korku hasıl olmaz. Hindîlere göre elması yanlarında götürenlere yıldırım çarpmaz. Ağızda çok tutulursa dişleri kırar, parçalar. Ezilip diş otları ile karıştırılır ve dişe sürülürse dişin kirini giderir ve dişi beyazlatır²²⁴:

Gayret-i la'lün **dehân**umda verüp tağyîr-i tab'
Sûde-i elmâs olurdu şeker-i nâzûk-mizâc (Fehîm/Üzgör, 1991: 342)

Elmasın bitmeyen aşkın simgesi ve nisan ayında doğanların doğum taşı olduğuna da inanılır²²⁵.

²²⁴ Şirvânî, age, s. 143-147.

²²⁵ Ana Britannica, a.g.an.m., C. 11, s. 216.

1.6.6. Elmasın Kıymeti

Elmasın kıymetini belirleyici dört faktör, “biçim (kesilme), renk, ağırlık (büyüklük), optik nitelikler (safılık, parlaklık, mükemmellik)”²²⁶dir. Ayrıca elmasta çatlak olmaması gerekir. Çünkü çatlaklar ışık girişini engellemektedir²²⁷.

Elmasın değeri, kırmızı yakutun değerine yakındır. Bir kıratının değeri iki dinardır. Bir miskali yüz dinardır. Hekim Ya’kûb İbni İshak cevher-namesinde elması bir hardal tanesi iriliğinden, bir ceviz iriliğine kadar gördüğünü, Bağdat’ta bir cevherinin bir miskal elması seksen miskal altına aldığını, yine Bağdat şehrinde bir miskal elmasın on beş miskal altına satıldığını belirtir. Elmas ateş ışığında ısıtılınca ve üzerine kar suyu ya da soğuk su serpilince beyazlaşırsa o elmas iyidir. Beyazlaşmazsa değersizdir. Elmasın çevresi mumyalanıp güneşe karşı tutulduğunda içinde veya çevresinde gökkuşağı gibi nesnelere gözükürse o elmas iyidir, aksi takdirde işe yaramaz²²⁸.

²²⁶ Bk. Rehber Ansiklopedisi, a.g.an.m., C. 5, s. 84-86; Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, a.g.an.m., C. 7, s. 3652-3654.

²²⁷ Rehber Ansiklopedisi, a.g.an.m., C. 5, s. 84-86.

²²⁸ Şirvânî, age, s. 143-147.

1.7. FİRÜZE (FÎRÛZE, PÎRÛZE)

Firuze, Nişabur'dan çıkarılan açık maviden yeşilimsiye kadar değişen renklerde, değerli bir süs taşıdır. En değerli olanı, gök mavisi renktedir. Kelimenin Farsçası “pîrûze”, Arapçası “bîrûzec”dir. Pîrûz, uğurlu, kutlu, hayırlı manasına gelir. Acemler tarafından firuzenin uğurlu sayılma ihtimaliyle bu isim verilmiş olabilir. Firuze, turkuvaz, türkuvaz olarak da bilinir. İran'dan Fransa'ya Türkiye üzerinden ihraç edildiği için Fransızca'da “Türk” anlamına gelen “pierre turquois” kelimesiyle anıldığı görüşü yaygındır²²⁹. Divanü Lûgat-it-Türk'te ve Sultan Veled'in Türkçe şiirlerinde firûze yerine “çeş”, “çeç” ve kafiye nedeniyle “çaç” kelimeleriyle karşılaştıldığı, bu taş üzerinde taşıyan kişiyi düşmanın yenemeyeceği inancından dolayı da “**hacerü'l-galebe**” ve “**hacerü'l-câh**” adının verildiği kaynaklar arasında yer alır²³⁰.

Klasik Türk Şiiri'nde firuze, renginden dolayı göz²³¹, deniz, felek, gökyüzü için kullanılır:

Gün-be-gün olsun ziyâde 'ömri tâ her subh ide
Mesned-i **pîrûze-i çarha** şeh-i hâver cülûs (Fehîm/Üzgör, 1991: 294)

Yâkûta döne **günbed-i firûze-i eflâk**
Çıksaydı eger sînedeki âteş-i âhum (Hâletî/Kaya, 2003: 241)

Hokka-i firûze-i gerdûna bakmazsam n'ola
Girmemişdür ana hiç dârû-yı dermânüm benüm (Hâletî/Kaya, 2003: 244)

Renk benzerliğinden dolayı ağaç yaprakları ve çimenle ilişki kurulur, sevgilinin ayva tüylerine benzetilir²³²:

Alup berâde-i elmâsı çerh hakkâki
Döküldi **hurde-i pîrûzesi çemen-zârun** (Hâletî/Kaya, 2003: 212)

²²⁹ Konuyla ilgili olarak bk. Büyük Laroussu Sözlük ve Ansiklopedisi, “Turkuvaz”, C. 23, s. 11886; Ana Britannica, “Turkuvaz”, C. 30, s. 269; Rehber Ansiklopedisi, “Turkuaz”, C. 17, s. 32-33.

²³⁰ Kutlar, age, s. 30-32.

²³¹ Mavi gözlü biri için çeşm-i firûze tamlamasının kullanılmasıyla ilgili olarak bk. Pakalın, 1983: 631-632.

²³² Firuzenin sevgilinin ayva tüyüne benzetilmesiyle ilgili olarak Ahmet Paşa'nın “Lûtf bahrinde ne sözün gibi gevher buluna / Hüsn kânında ne hattın gibi pîrûze gele” (Pala, 2007: 256) beyiti örnek verilebilir. Ağaç yaprağı-çemen-firuze ilişkisi için bk. (Pala, 2007: 158; Kutlar, 2005: 30-32).

Edebiyatımızda “fîrûze-deryâ (*mavi deniz, mec. gök*), fîrûze-fâm (*mavi, renkli, gök renkli*), fîrûze-gâh (*gökyüzü, semâ*), fîrûze-gûn (*firuze renkli*), fîrûze-reng (*gök mavisi*), fîrûze-rivâk (*gökyüzü*)”²³³ gibi isim ve sıfatlarla sıkça karşılaşılır. Fîrûzende ise meşhur bir lâle çeşididir²³⁴. Ayrıca fîrûze-taht, cennetin mavi çatısı, gök manasını taşır²³⁵. Firuzeden yapılmış kadehler, tabaklar²³⁶, kaseler, tespihler, yüzük kaşları, taşlar, firuze kakmalı silahlar oldukça meşhurdur:

Gonca mıdır sebz-gûn berk içre yâ almış ele
Bâde-i surh ile pür bir **sâgar-ı pîrûze** gül (Nef’î/Akkuş, 1993: 315)

Başka bir rif’at dahı bulurdı gerdûn itse
Hâtem-i pîrûzesinde nâmını nakş-ı nigîn (Hâletî/Kaya, 2003: 195)

Firuzeden çadırlar, tahtlar, saraylar beyitleri süslemektedir:

Az zamân içre o **fîrûze serây-ı âlî**
Oldu mi’mârî-i lutfunla nigârende-i Çîn (Nâilî/İpekten, 1990: 75)

Felek **fîrûzeden** bir **taht-ı âlî** kurdu şâhâne
Ana bir ak dîbâ perde çekdi subh-ı nûrânî (Nef’î/Akkuş, 1993: 81)

Tâ ola bu **hayme-i pîrûze** reng-i zer-nigâr
Arsa-i âlemde ber-pâ bî-sütûn u bî-tınâb (Nef’î/Akkuş, 1993: 236)

Gedâ şâhâne işret edicek demdir ki olmuşdur
Zemîn evreng-i pîrûze zamân eyyâm-ı pîrûzı (Nef’î/Akkuş, 1993: 345)

1.7.1. Firuzenin Oluşumu

Fîrûze maviye yakın yeşil bir taştır. Madeni bakır madenidir. Bakır buharından meydana gelir. Pas da bakır buharından olur²³⁷.

²³³ Devellioğlu, age, s. 269.

²³⁴ Devellioğlu, age, s. 269.

²³⁵ Büyük Laroussu Sözlük ve Ansiklopedisi, “Fîrûze”, C. 8, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 4136.

²³⁶ Ahmed Paşa’nın “Mesned-i sultân-ı subh oldu serîr-i âsumân / Saçtı pîrûze tabaklardan zer ü gevher güneş” (Onay, 2007: 335) beyiti ve “Tâ zümürüd sebze-zârından sipihrin her seher / Sâgar-ı pîrûzeye döker mey-i asfer güneş” (Pala, 2007: 406) beyiti firuzeden kadeh ve tabaklar yapıldığını gösterir.

²³⁷ Şîrvânî, age, s. 157-161.

1.7.2. Firuzenin Elde Edildiği Yerler

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'e göre firuzenin madeni Horasan vilayetinde Besan adlı köye yakın bir yerdedir ve Besan, Nişabur ile Tus arasındaki dağda bir köydür. Nişabur'da da firuze madeni bulunmuş. Türkistan vilayetinde Tibet'te ve İlak'da, Kirman'da firuze madeni varmış, fakat Nişabur'da çıkan firuze diğerlerinden iyi ve değeri çok olmuştur. Nişabur'daki madenlerin güzidesine **Ebû İshâkî** veya **Ezherî** denirmiş²³⁸. Zaîfî, firuzenin madeni olarak "Nişâbûr, Hocend, Siyâvük (Kirmân havalisinden bir kasaba) ve Erzincân'a yakın bir dağ"ı gösterir²³⁹.

1.7.3. Firuzenin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Şîrvânî firuzeyi yedi çeşide ayırır. **Ebû İshâkî**, birinci çeşittir. Diğer firuzelerin güzidesi ve iyisidir. Yeterince temiz ve parlaktır. Cismi cilalanmıştır. Rengi asumancûnîdir. İçinde hiç beyazlık yoktur. Bu taş yüzük kaşından büyük olmaz. **Ezherî**, ikinci çeşittir. İshâkîden sonra diğer madenlerin firuzesinden iyidir. Bazılarına göre ise ezherî, ebû ishâkîden iyidir. **Süleymânî**, üçüncü çeşittir. **Şîr-bam** da denir. Ezherîden aşağıdır. **Zerhûn**, dördüncü çeşittir. Bu firuzenin içinde sarı benekler bulunur. Süleymanîden aşağıdır. **Hâkî**, beşinci çeşittir. Âsumângûnî de denir. Bu da zerhûnîden küçüktür. **Keftârî**, altıncı çeşittir. **Sefîd-reng-i zerd-bam**, yedinci çeşittir. Bütün çeşitlerden aşağıdır²⁴⁰.

Selçukîler tarihinden rivayetle Sultan Alp Arslan Fârs vilayetini tamamen ele geçirdiğinde İstahr Kalesi'nde ona bir firuze kadeh armağan etmişler. İçine Irak batmanı ile iki batman misk ve amber sığarmış. Bu kadehin üzerinde kafirce Cimşîd adı yazılıymış²⁴¹.

²³⁸ Şîrvânî, age, s. 157-161.

²³⁹ Kutlar, age, s. 54-69.

²⁴⁰ Şîrvânî, age, s. 157-161.

²⁴¹ Şîrvânî, age, s. 157-161.

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'den öğrenildiğine göre firuzenin yağlanmış yağılanmamışından iyi olurmuş. Peykânîsi gayr-ı peykânîden iyi ve peykânînin az yuvarlağı Horasanîler ve Maverâünnehrîler tarafından üstün tutulmuş. Firuzenin kötüsü ve kusurlusu, taş ve toprakla karışmış, iyisi tek renk olup, az bulunanıymış. Tigâşî, firuzenin kötüsüne **bahtcı** denildiğini söyler. Firuzeye yağ ve ter değince güzelliğı harap olup rengi dönermiş. Müşk ile durması bile güzelliğini giderir, rengini kaybettirirmiş²⁴². Aristo, taşın rengi çabuk yok oluyorsa onun kullanımından vazgeçilmesinin iyi olacağını belirtir. Rengi dönmüş ve harap olmuş firuzenin cilası şöyle yapılırmış: Keten tohumu yağı, yaş kişniş suyuyla beraber yarısı kalıncaya kadar kaynatılmış. Sonra firuze kaşları da konulup yağda kaynatma işlemine devam edilmiş. Bir müddet geçince içinden çıkarılıp soğuk suya bırakılmış. Soğuduktan sonra çıkartıp yine keten tohumu yağında bekletilmiş. Birkaç gün sonra içinden çıkarıldığında firuzenin düzeldiğı görülürmüş²⁴³. Za'îfi'nin cevâhir-nâmesinde firuzenin renginin **sebz-fâm**, çeşitlerinin **Ebû ishak/Nîşâbüri**, **Hocendî**, **Siyâvükî**, **Erzincânî** olduğu bilgisine ulaşılır²⁴⁴.

1.7.4. Firuzenin Faydaları

Firuzeye uzun süre bakılır veya ezilip göz otlarına katılırsa gözün nurunu artırır. “*Tuhfe-i Murâdî*”den rivayetle bir gün İskender, Aristo'dan nasihat umduğu vakit, Aristo “*Nasihât-nâme*” adlı bir kitap yazar. İskender'e gönderir. Aristo o kitapta şunları söyler: “İyi padişahlar serveri, emanet olsun sana ki firuzeyi daima yüzüğünün kaşında ve muskanda götürüresin ve ışığına bakıp uğurlu, iyi, fal bilesin. Zira bu taşı yanında götürünlere müjde olsun ki daima düşman üzerinde muzaffer olurlar. Düşmanlar onları asla öldüremez.” Buradan da anlaşılacağı gibi yüzüğünde veya muskasında firuze taşıyanın öldürülemeyeceğine inanılır. Acem padişahları ve uluları firuzeyi daima yüzüklerinin kaşlarında ve muskalarında götürürlermiş. Nevruz günlerinde kıymetli cevherleri uygun nesnelere üzerine dökerlermiş. Firuzeyi içki kadehlerine, sırça

²⁴² Bu konuyla ilgili olarak Rehber Ansiklopedisi orta ve düşük kalitedeki turkuvazların gözenekli olup nemi ve deri yağın çektiğı, terin, cilt yağının ve kozmetiklerin bu taşın rengini bozduğu bilgisini verir. Bk. Rehber Ansiklopedisi, “Turkuaz”, C. 17, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 32-33.

²⁴³ Şirvânî, age, s. 157-161.

²⁴⁴ Kutlar, age, s. 54-69.

kadehlere bırakılmış. O gün geceye kadar eğlenceden ve sohbetten başka iş güc görmezlermiş²⁴⁵.

Bu cevherlerin hepsine bakmayı uğurlu, bereketli sayarlarmış. Fakat baktıkları taşların çoğu firuzeymiş. Çünkü firuzeyi yanlarında götürmek ve ona bakmak, hekimler tarafından iyi olarak görülürmüş. Bahsedilen faydalar her firuzede yokmuş. Belki ebu ishâkînin iyisinde bulunurmuş²⁴⁶. Za'îfî'nin “*Cevâhir-nâmesi*”nden firuzeye sık sık bakıldığında ömrü uzatacağı, sürme içine konup göze çekildiğinde, gözdeki bütün rahatsızlıkları yok edeceği, üzerinde taşıyan kişiyi padişahın hışım ve gazabından koruyacağı, uykudan uyanıp bu taşa bakıldığında kişilerin başına kötü bir şey gelmesini önleyeceği, neşesini ve mutluluğunu artıracacağı, üstte taşındığında kötü düş görmeyi engelleyeceği, korkudan emin olmayı sağlayacağı, herkesin gözüne değerli ve sevimli göstereceği öğrenilir²⁴⁷. Pakalın'ın verdiği bilgiye göre firuze, nazara karşı bir tılsım sayılırmış ve Avrupalılar, bu taşın düşme gibi kazalardan koruyacağına inanırlarmış²⁴⁸.

Bir **müferrih** eyle peydâ ey tabîb-i rûzgâr
Sûde-i pîrûze-i çerh eyle cüz-i a'zâmın (Hâletî/Kaya, 2003: 258)

1.7.5. Firuzenin Kıymeti

En değerli firuze ebu ishâkî ve ezherîdir. Bunların iyisi ve yağlanmış oldukça değerlidir. Kuzey Afrika, İspanya ve Portekiz'de bunu talep eden kişiler, silahlarını sağlamlaştırmak için bu taşı çok pahalıya alırlarmış. Bahtcı firuze ise ebu ishâkî firuzenin yarısı değerindedir²⁴⁹. Za'îfî, firuzenin yirmi kıratının dört yüz filori, bir kıratının elli filori değerinde olduğunu söyler²⁵⁰.

Eylemiş der-beste dükkânın tabîb-i rûzigâr
Hokka-i pîrûze-i gerdûnda dârû kalmamış (Nâbî/Pala, 2007: 158)

²⁴⁵ Şirvânî, age, s. 157-161.

²⁴⁶ Şirvânî, age, s. 157-161.

²⁴⁷ Bu bilgiler Agah Sırrı Levend'in kitabında da yer alır. Bk. (Kutlar, 2005: 54-69; Levend, 1980: 420).

²⁴⁸ Pakalın, age, s. 631-632.

²⁴⁹ Şirvânî, age, s. 157-161.

²⁵⁰ Kutlar, age, s. 54-69.

1.8. AKİK

Akik, hakik olarak da bilinen, rengini Süheyl yıldızının ışığından aldığına inanılan ve Yemen'den çıkarılan kırmızı renkli, sert bir taştır. Arapça'da “vadi, dere yatağı, ırmak”²⁵¹ gibi manalara sahiptir. Onay'ın verdiği bilgiye göre Hicaz'da bulunan vadinin adı da akiktir²⁵². Daha çok nehir yataklarından temin edildiği için “**ırmak taşı**”²⁵³, en güzellerinin Yemen'den çıkarılmasından dolayı da “**akik-i Yemânî**” gibi adlarla anılır:

Dîde-i gam-dîdede itdi zuhûr
Reng-i **akik-i Yemen-i** rûzgâr (Mezâkî/Mermer, 1991: 271)

Süheyl yıldızının en parlak olanının Yemen'de görülmesi²⁵⁴ ve bu taşın iyisinin Yemen'den çıkarılması nedeniyle akik ve Süheyl arasında sürekli bir ilişki kurulmuştur. Nâilî'nin bir beyitinde mahmûrların, akike benzeyen kırmızı şarabın artığını dahi Süheyl yıldızı gibi göreceklerini söyler:

Dem-i seherde görür Nâilî **akik-i meyin**
Kemîne cür'asını **ahter-i yemen** mahmûr (Nâilî/İpekten, 1990: 176)

Şeyhülislâm Yahyâ şu beyitinde taşın, rengini Süheyl yıldızından almasına telmihte bulunur:

Yahyâ ne hâl var nazar-ı ehl-i aşkda
Virdi **akik** hâletini **seng-i hâreye** (Yahyâ/Ertem, 1995: 188)

Klasik Türk Şiiri'nde kırmızı renginden dolayı aşğın gözyaşları, sevgilinin kırmızı dudağı, kan, şarap, akike benzetilir:

Lebi yâdıdurur ey hâce **kanlı eşk-i bisyârım**
Bu dem reşk-i **akik** ü **la'l** ü **mercân** olmaya bâis (Remzî/Güven, 2005: 50)

²⁵¹ Sargon Erdem, “Akik”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1989, s. 262-263.

²⁵² Onay, age, s. 28-29.

²⁵³ Erdem, a.g.an.m., s. 262-263.

²⁵⁴ Onay, age, s. 357-358.

La'l-i yâra reng ile öykündüler **la'l ü akîk**
Ol sebepten buldular bâzâr-ı âlemde revâc (Remzî/Güven, 2005: 54)

Hâce-i aşkım bana yâd-ı **lebinle çeşmimin**
Eşk-i rengîni akîk ü la'l ile mercân bes (Remzî/Güven, 2005: 124)

Öykünürler Remzîyâ yârin **leb-i rengînine**
Anın için böyle kıymet buldular **la'l ü akîk** (Remzî/Güven, 2005: 199)

Lebi yâdıyla çeşmimden akan bu kanlı yaşımdır
Benim ey hâce-i âlem **akîk ü la'l ü mercânım** (Remzî/Güven, 2005: 232)

Kanlı yaşım yâd-ı la'l-i yâr ile besdir bana
Sen var ey hâce **akîk ü la'l ile mercânı** sev (Remzî/Güven, 2005: 256)

Eser-i **akîki** eyler dil-i 'âşıkîni **hûn-âb**
Felek-i cihân-ı 'aşkun ki **sirişkidür** Süheylî (Fehîm/Üzgör, 1991: 674)

Süzülürse çeşmi ol âfetin n'ola bâde-hâr-ı girişmedir
O tenük şarâb-ı tegâfulün elemi humâr-ı girişmedir
O **leb-i akîk** o dehân-ı teng değil o nigher gibi şuh u şeng
N'ola dâ'im olsa şikeste-reng gül-i nevbahâr-ı girişmedir (Nâilî/İpekten, 1990: 328)

Bazı beyitlerde akikin yakut yerine kullanıldığı da görülür²⁵⁵. Akik Müslümanlar tarafından kutsal sayılır. Çünkü Hz. Peygamber'in "Muhammedün resûlullah" yazılı yüzüğünün akik kaşlı olduğuna inanılır. Üzeri yazılı bu al akik Topkapı Sarayı Hırka-i Saâdet Dairesi'nde muhafaza edilmektedir. Kaynaklarda Hz. Ali'nin de akik üzerinde "mâşâallah, lâ kuvvete illâ billâh, estağfirullah" yazılı yüzüğünün olduğu bilgisine ulaşılır²⁵⁶.

Pakalın, Eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından bu taş üzerine yazılar, kafa resimleri ve sembolik şekiller kazılarak mühürlere yapıldığı, yüzüklere taş olarak takıldığı bilgisini verir²⁵⁷. Akikten tespih, yüzük, gerdanlık, kadeh, kase, fincan, kupa tabak, kutu, mühür, hokka, düğme gibi pek çok süs eşyası yapılmaktadır:

²⁵⁵ Resîm'in "Şarâb-ı kâm ile ser-germ-i neşât olmazsak / Akîk-i sabr ile def'-i harâret eyleyelim" (Onay, 2007: 407-408) beyiti akikin yakut yerine kullanımına örnek teşkil eder. bk. (Onay, 2007: 407-408).

²⁵⁶ Erdem, a.g.an.m., s. 262-263.

²⁵⁷ Pakalın, age, s. 40.

Çıksun o göz ki hûn ile yâkûtlanmayup
Bir **fass-ı hâtem** olmaya yâre **akîk**den (Sâbit/Karacan, 1991: 483)

1.8.1. Akikin Oluşumu

Akik, madeninden başlangıçta bal mumu gibi yumuşak olarak çıkar. Birtakım işlemlerden geçtikten sonra taşlaşır. Onay'ın "*Hâfiz Şerhi*"nden aktardığı bilgide akik ile anberin madenini kimsenin bilemediği, ikisinin de deniz kenarından toplandığı öğrenilir²⁵⁸.

1.8.2. Akikin Elde Edildiği Yerler

Akikin madeni çoktur. Hemen her yerden elde edilen bir taştır. Genellikle deniz kıyılarında, ırmak yataklarında, çöllerde bulunur. Şîrvânî akikin madeni olarak, Yemen'i, Rumîyye Denizi'nin sahillerini, Basra, Magrib ve Hindistan'ı gösterir²⁵⁹.

1.8.3. Akikin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Akik, hemen her renkte, mat bir taştır. "*Tuhfe-i Murâdî*"de akikin sekiz çeşidinden söz edilir. İyisi Yemen'in başkentinden çıkar. Birinci çeşidi **Yemen San'âsı**²⁶⁰dır. Özelliği açık kırmızı renkte olmasıdır. Gül rengindedir. Parlıtsı ve nuru yerindedir. Bu çeşidi diğer çeşitlerden iyidir. İkinci çeşidi **rabtî**dir. Rengi kırmızı ya da sarıdan meydana gelmiştir. Bu akikin rengi bir et suyunun rengine benzer. Üstüne tuz ekilip konduktan sonra oluşmuştur. Üçüncü çeşidi bakır renginde kırmızı akiktir. Dördüncü çeşidi gök rengine benzer. Beşinci çeşidi siyahımsıdır. Altıncı çeşidi sarı renktedir. Yedinci çeşidi beyazdır. Sekizinci çeşidi beyaz ile sarıdan meydana gelmiştir. Bu çeşidin en iyisi gül rengine benzeyendir. Ondandır sırası ile **rabtî**, **ezrak**, **asfardır**²⁶¹. *Za'îffî*'nin *cevâhir-nâmesi*'de **yemenî** ve **mûsulî** olmak üzere iki çeşit akik adı verilir²⁶².

²⁵⁸ Onay, age, s. 28-29.

²⁵⁹ Şîrvânî, age, s. 162-164.

²⁶⁰ Yemen'in başkentidir.

²⁶¹ Şîrvânî, age, s. 162-164.

²⁶² Kutlar, age, s. 54-69.

Şeyhülislâm Yahyâ'ya ait kıt'ada '**unnâb** adında bir akîk çeşidinden bahsedilir:

Gül-nâr-ı ruh-ı dil-bere her kim ki semen der
Âteş ola anın yeri mânend-i semender
La'lün rutabı var iken ey nahl-i dil-ârâ
Cân hastesi '**unnâb-ı akîk** olsa **yemen** der (Yahyâ/Ertem, 1995: 269)

1.8.4. Akikin Faydaları

Akikin sağlık üzerinde pek çok etkisi olduğuna inanılır. Rabtî'ye göre akiki daima yüzük kaşında taşıyanlar savaşta düşmanından korkmaz ve akik vücuttan kan akmasını engeller²⁶³. Bu görüşün kelimenin kökü olan "akk"ın "kesmek" anlamına gelmesinden, taşın renginden, suyu kurumuş vadilerde bulunmasından kaynaklandığı düşünülmektedir²⁶⁴. Cemalî'ye göre hamile kadınlar yanlarında akik taşırlarsa çocuklarını düşürmezler ve vaktinde doğururlar. Tığaşı'ya göre eğer ki bir kişi akikin birinci çeşidinden bir gerdanlık dizip muska gibi boynunda taşırsa asla savaşta düşmandan korkmaz. Hayzı durdurur. Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'ye göre akiki yanında götürenler iyi fal bilir. Mübarek ve kazançlıdır. Çünkü peygamberden akik hakkında hadisler gelmiştir. Hangi çeşit akik olursa olsun dövülüp diş etlerine sürülürse dışı beyazlatır ve kirini giderir, diş kanamasını engeller²⁶⁵. Kaynaklarda akikin insan ruhuna olumlu yönde etki ettiği, kalbi kuvvetlendirdiği, hafakamı giderdiği, sürme gibi göze çekildiğinde gözü güçlendirdiği, kirpikleri güzelleştirdiği, ağız kokusunu ortadan kaldırdığı bilgisi yer alır ve yüzükte taşındığında fakirliği gidereceği şeklinde bir hadisin rivayet edildiği bildirilir²⁶⁶.

Gerçi hoş rengîn müferrihdir akîk-i la'li var
Lîkin anı dâne-i gül-nârdan rengîn demen (Remzî/Güven, 2005: 315)

²⁶³ Şirvânî, age, s. 162-164.

²⁶⁴ Erdem, a.g.an.m., s. 262-263.

²⁶⁵ Şirvânî, age, s. 162-164.

²⁶⁶ Konuyla ilgili olarak bk. (Pala, 2007: 14-15; Levend, 1980: 421).

Akik yüzük takma hususunda Tahir Olgun, İranlı bir şairin beyitini açıklarken: “Akik yüzük takınız; o mübarektir.” şeklinde bir hadis gördüğünü söyler²⁶⁷. Fakat İslam Ansiklopedisi’nde bu bilginin yanlış olduğu, böyle bir hadisin olmadığı açıkça bildirilir²⁶⁸.

1.8.5. Akikin Kıymeti

İyi ve kızıl akikten yüzük kaşı veya bıçak sapı yapılırsa çok değerli olurmuş. Rabti akikin değeri, birinci çeşidin değerinin yarısına denk gelirmiş. Diğer çeşitlerin belirli bir kıymeti olmayıp, alıp satanların iradesine bağlı olarak değişmiş²⁶⁹.

Şirvânî bozulmuş, harap olmuş, suyu gitmiş akikin cilasının şu şekilde yapılmasını tavsiye eder:

“Tabaklanmış ham derinin içine biraz pirinç kepeği konulur. Akik kepekte batınca tabaklanmış deri kat kat edilib bükülür. Demir saplı bıçağın sapı kızdırılıp akikin durduğu yerde tabaklanmış deri üzerine ısıısı akike erişecek şekilde iyice sürülür. Biraz bekletilir. Çıkarıldığında gayet iyi ve parlak olduğu görülür”²⁷⁰.

²⁶⁷ İranlı şair Esîrüddîn-i Âhastegî'nin “Lâzım buved be-vakt-i duâ hâtem-i akik / Ya'nî duâ-yı dest-i tehî müstecâb nîst” (Onay, 2007: 28-29) beyitini Tahir Olgun, dua edilirken parmakta akik yüzük bulundurulması gerektiği, eli boş edilen duanın kabul olunmayacağı şeklinde açıklar. Bk. (Onay, 2007: 28-29).

²⁶⁸ Erdem, a.g.an.m., s. 262-263.

²⁶⁹ Şirvânî, age, s. 162-164.

²⁷⁰ Şirvânî, age, s. 162-164.

1.9. LACİVERD

Laciverdin Arapçası lâceverd, Farsçası lâjverd, lâcverddir²⁷¹. “Koyu mavi renkte değerli bir süs taşı”²⁷²dir. Laciverd renk adını bu taştan alır. Aynı zamanda bu kelime “XII. ve XIV. yy.’lar arasında, İran’da Rey ve Kaşan kentlerinde üretilen bir tür çini”²⁷³nin adıdır.

Edebiyatımızda renginden dolayı “lâceverd-hûn (*gökyüzü*), kubbe-i lâceverdî (*gök kubbe, sema*), tâk-ı lâciverdî (*gök, sema*), semâ-yi lâciverdî (*lacivert renkte gökyüzü*)”²⁷⁴, çarh-ı lâciverdî, sipihr-i lâciverdî, çetr-i lâciverdî, lâciverdî kadeh, lâciverdî kâse, lâciverdî cedvel şeklinde kullanılır:

Görüp dil n’eydigin deryâda bir bahrî kaşın sandı
Sipihr-i lâciverd üstünde kuyruklu meger kevkeb (Remzî/Güven, 2005: 28)

Lebin yâdına ey sâkî mey içip edelim işret
Bizimçün ziyet olmuştur bu âlî **lâciverdî tâk** (Remzî/Güven, 2005: 203)

Seçilmez şemse-i zerrîn-**tâk-ı lâciverdî**den
Olunca pertev-endâz-ı felek fânûs-ı hemvârı (Nâilî/İpekten, 1990: 125)

Dura tâ kim bu **tâk-ı lâciverdî** böyle pâ-ber-câ
Ola tâ kim cihân ma’ mûr u Âdilşâh mi’ mârı (Nef’î/Akkuş, 1993: 90)

Dilâ âlem yıkılmaz göklere âhun direk olsa
Bu **çetr-i lâciverdî** anun üstüne kurulmuşdur (Yahyâ/Ertem, 1995: 64)

Bir **lâciverdî kâse**de her subh mihr altun ezer
Vasf-ı cemâlün yazmaga cânâ gerekdür hall-i zer (Yahyâ/Ertem, 1995: 49)

Zulmet-âbâd-ı cihânı şu’le-güster eyleyen
Teng-nâ-yı tûre-i gabrâyı enver eyleyen
Lâciverdî günbedi kâfûr-peyker eyleyen
‘Âlemi her subh-dem böyle münevver eyleyen
Mihr-i Enver mi ruh-ı dilber midür bilmem nedür (Sâbit/Karacan, 1991: 316)

²⁷¹ Devellioğlu, age, s. 539.

²⁷² Devellioğlu, age, s. 539.

²⁷³ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Laciverdî”, C. 14, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 7311.

²⁷⁴ Devellioğlu, age, s. 539, 934, 1024.

Şair Nâilî, mavi elbise içinde görünenin sevgilinin yüzü değil de sanki nakkâşların laciverd zemin üzerine resmettikleri güneş olarak tahayyül etmiştir. Burada bir geleneğe gönderme yapılmıştır. Eskiden nakkaşlar tavanları çeşitli boya­ların üzerine güneş resmi yaparak renklendirir­miş. Beyitte bu durum hatırlatılır:

Değil mâi kabâda tal' atın nakkâşlar gûyâ
Zemîn-i lâciverde bir dıraşân yuh yazmışlar (Nâilî/Onay, 2007: 372)

1.9.1. Laciverdin Oluşumu

Zisokoridos'a göre lâciverd gök rengine benzer yumuşak ve düz bir taştır. İçinde sertlik yoktur. Çabuk ufanır. Madeninden büyük parçalar halinde çıkar. Mâliki bu görüşte değildir. Ona göre Zisokoridos'un dediği sıfatlar ermenî taşı (hacer-i ermenî) 'nın özellikleridir. Çünkü laciverd taşı serttir ve cilalanmıştır. Hacer-i ermenî taşı yumuşaktır. Laciverdin rengi hacer-i ermenînin renginden donuktur²⁷⁵.

1.9.2. Laciverdin Elde Edildiği Yerler

Laciverd, Afganistan ve Şili'de bulunan bir madendir²⁷⁶. Şirvânî, laciverdin madeni olarak Hilân ve Bedaşân sınırından Ükrân ve Tüm­kân arasında Laciverd adında bir dağı gösterir. Taberistan'daki Hitân adlı dağda, Ermenistan bölgesinde ve İran'da da laciverd madeni bulunduğu belirtilir²⁷⁷. Zaîfî de bu taşın madenin­in Bedaşân dağı ve Kâşân (amelî) olduğu bilgisini verir. Rivayete göre devler Hz. Süleyman'ın emriyle, laciverd taşını bu bölgede meydana getirmiştir²⁷⁸.

²⁷⁵ Şirvânî, age, s. 176-180.

²⁷⁶ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, a.g.an.m., C. 14, s. 7311.

²⁷⁷ Şirvânî, age, s. 176-180.

²⁷⁸ Kutlar, age, s. 54-69.

1.9.3. Laciverdin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Şirvânî, laciverdin iyisinin kuhlî âsumâncûnî renkte olup, içinde sarı noktalar bulunduğunu söyler. Toprağa, taşa karışmış, ateşe bırakıldığında rengi değişen laciverd kötü olmuştur²⁷⁹.

Za'îfî'nin cevâhir-nâmesinde laciverdin iki çeşidi yer almaktadır. Biri **bedahşânî/bedahşî**, diğeri **kâşî**'dir²⁸⁰. Bu taşlar çıkarıldıkları yerin ismini almıştır. İyisi renkte ve parlaklıkta temizdir.

Laciverd, altın ile yan yana durduğunda birbirlerinin rengini temiz, nurlu, parlak ve güzel gösterirmiş²⁸¹.

1.9.4. Laciverdin Tabiatı

Tigâşi'ye göre, lâciverdin tabiatı soğuk ve kuru, Râzî'ye göre ikinci derecede sıcak, birinci derecede soğuktur. Lâciverdin işlenişi şöyledir:

“Kara zırmih taşı ve sarı zırmih dörtte biri, zac-ı kirmanî ve topraksız sırça kum ayrı ayrı dövülüp sirke ile karıştırılır. Sonra yeni ve büyük bir çömleğin içi, dışı çamurla iyice sıvanır. Balçıkta kurutulur. Otlar sirkenin ıslaklığı gitmeden çömleğe konur. Çömleğin başı sağlamlaştırılır. Balçıkla sıvanır. Daha sonra tandır ateşle kızdırılır. İçine tezek konulur. Sonra çömlek tezek külüne gömülür. Tandırın başı ve bacası sağlamlaştırılır, sıvanır ve bir gece bekletilir. Ertesi gün çömlek tandırdan çıkartıldığında içindeki otların yakuta benzediği, yuvarlak, uzun, renkli ve güzel kaşlar olduğu görülür”²⁸².

Bu kaşlar ezilip halis laciverde katılır ve satılmıştır. Kimse bunu fark etmezmiş. Laciverdin sahtesi ancak ateş yardımıyla ayırt edilmiştir²⁸³.

²⁷⁹ Şirvânî, age, s. 176-180.

²⁸⁰ Kutlar, age, s. 54-69.

²⁸¹ Şirvânî, age, s. 176-180.

²⁸² Şirvânî, age, s. 176-180.

²⁸³ Şirvânî, age, s. 176-180.

1.9.5. Laciverdin Faydaları

Laciverd gözdeki nemi, yaşı giderir. Gözün nurunu artırır. Kirpiği çoğaltır. Gözü iyi eder. Ezilip, göze tuz gibi ekildiğinde sevdâya ve kana karışmış yoğun hıltları ve sıvıları vücuttan atar. Sevdâdan olan melankoliyi ve astımı giderir. Temizlenmemişinden dört ölçü miktarı içilirse ishal eder, kusturur. Gül şurubuyla dört kırat lâciverd ılık su ile içilirse sıtmaya fayda eder. Çünkü sevdâyı yavaş yavaş vücuttan yok eder. Lâciverd bal suyuyla içilirse karaciğer ağrısına iyi gelir. Hayz kanını yavaş yavaş temizler. Sirke ile ezilip vücutta meydana gelen lekeye sürülürse hemen fayda eder. İyi lâciverd çocuklara takılırsa çocuklar korkmaz. Uygun yağlarla ezilip saçta sürülürse saçı güzel ve kıvrıkcık yapar. Kasık ve böğür ağrısına iyi gelir. Siğili yok eder²⁸⁴.

Za'îfi'nin "*Cevâhir-nâmesi*"nde üstte taşındığında sevdâdan koruduğu, yenirse ciğer ve böbrek hastalıklarını giderdiği, kanı temizlediği, müferrihâtla yenildiğinde dalak kanını incelttiği, insanı ferahlattığı, göze iyi geldiği, üstte taşındığında insanlara aziz ve şirin gözükmeyi sağladığı öğrenilir²⁸⁵.

1.9.6. Laciverdin Kıymeti

"*Tuhfe-i Murâdi*"den edinilen bilgiye göre, laciverdin iyisinin her bir kaşı, üç dirhem gümüştür. İyi temizlenmiş ve yeterince dövülmüş olup, rengi yerinde olan lâciverdin her yirmi dört dirheminin değeri bir miskal altındır. Temizlenmemiş lâciverdin değeri temizlenmiş olanının üçte biri değerdedir. Lâciverd, kendi çeşitleriyle temizlenir. Bahsi geçen çeşit diğer çeşitlerden iyidir. Çam sakızı ve akgünlük bakır bir kaba konulur. Bu kap yumuşak ateş üstünde ikisi de eriyecek şekilde kaynatılır. Birbirine karıştıklarında ezilmiş lâciverd su ile yoğrulur. Bakır kaba nesnelere üzerine konulur. Bakır kürek ile iyice karıştırılır. İçindeki nesnelere suda batacak şekilde üzerine su konulur. Bu nesnelere su değince kaskatı olurlar. Yavaş yavaş karıştırılıp katılığı giderilir ve ilaçlarla ezilir. Bu işlemden sonra lâciverdin cevheri su üzerine çıkarsa o lâciverd iyi ve eski demektir. Su üzerine çıkmazsa zeytinyağı veya zeytinden yapılmış sabun içine atılıp karıştırılır. O

²⁸⁴ Şirvânî, age, s. 176-180.

²⁸⁵ Kutlar, age, s. 54-69.

zaman su üzerine çıkar. Toprakta hiçbir nesne renginde kalıcı değildir. O zaman bahsedilen su çini çanaklarda ve sırçalı kaplarda bekletilip toprağın ve kirin çanağın dibine inmesi sağlanır. Bu işlemlerden geçmiş yani yıkanmış lâciverde hâlis lâciverd denir. Bu şekilde yıkanan lâciverdin üçte biri gider. Geri kalan kısmı iyi çıkar. Lâciverdi yıkamanın yolu bilinmediği için rengini ortaya koyamazlar ve değerini kaybeder²⁸⁶. Za'îfi'nin verdiği bilgiye göre laciverdin yüz miskâli yirmi beş filori değerindedir²⁸⁷.

²⁸⁶ Şirvânî, age, s. 176-180.

²⁸⁷ Kutlar, age, s. 54-69.

1.10. MERCAN

Mercan, sıcak denizlerden çıkarılan kırmızı renkli bir canlıdır. Başlangıçta deniz omurgasızlarından bir hayvan olan mercan, iskeletlerinin yığın oluşturmasıyla hareket edemez hale gelir ve taşa dönüşür. Mercan kayalıkları da bu iskeletlerin binlerce yıl boyunca belli bir yerde toplanması sonucunda meydana gelir. Mercan, çimen, yelpaze, ağaç dalı şeklinde olur. Mercanın turuncu, pembe, beyaz, mavi, yeşil gibi hemen hemen her rengi bulunmaktadır, fakat bunlar kırmızı mercan kadar meşhur değildir. Mücevhercilikte kullanılan mercandan küpe, bilezik, gerdanlık, tespih gibi süs eşyaları yapılır²⁸⁸:

O **mercân sübha** zâlim **kabza-ı hançer** miyânında
Hemân Esmâ-i Hüsnâ virdidir kâfir lisânında (Sâbit/Karacan, 1991: 508)

Ey Mezâkî elde iken **câm-ı la'lîn-i şarâb**
Sübha-i sad-dâne-i mercâna hâcet kalmadı (Mezâkî/Mermer, 1991: 540)

Durmaz döner câm-ı tarab dönmez mi ahdinden acep
Zâhid tutar mı elde hep **tesbîh-i mercânın** yine (Nef'î/Akkuş, 1993: 331)

Zâhid bize peymâne yeter sanma tehî-dest
Lâzım mı hemân **sübha-i mercân** elimizde (Nef'î/Akkuş, 1993: 334)

Câm-ı mey katrelerin **sübha-i mercân** itdüm
Zâhid-i huşk gibi tavk-ı riyâyaya asdum (Râmî/Hamami, 2001: 499)

Rûy-ı zerd ü hûn-ı eşkümler döner kadd-i dü-tâ
Sübha-i mercâna kim başında vardur keh-rübâ (Hâletî/Kaya, 2003: 129)

Ey dem-â-dem gözeden kabr-i şehîd-i 'ışkı
Hûn-ı efserdesin al **sübha-i mercân** eyle (Hâletî/Kaya, 2003: 290)

Klasik Türk Şiiri'nde kırmızı rengi ve şekliyle aşkın kanlı gözüne, gözyaşına, gönlünden akan kana, sevgilinin dudağına, ağzına, yanağına, kirpiğine, kınalı parmağına, ele benzetilir ve kırmızı renkli kadeh yerine kullanılır. Bu kırmızılık hassası ve ele benzer şekliyle **pençe-i mercân** diye de tabir edilir:

²⁸⁸ Rehber Ansiklopedisi, "Mercanlar", C. 12, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 3-6.

Dil benân-ı **dest**-i dildâr-ı mühennâ şâh şâh
Pençe-i mercân sanır eyler temâşâ şâh şâh (Remzî/Güven, 2005: 78)

Hûn-ı uşşâk ile âlûde ne dem kim olsa
Yârın ey dil **eline pençe-i mercân** derler (Remzî/Güven, 2005: 97)

Sadef-i vasf-ı dür-dendânunı gûş eylese benden
Kefin deryâ yapışmış **pençe-i mercâna** raks eyler (Nehcî/Koç, 2003: 170)

Alevlendi dilinde âteş-i reşk-i kefi **desti**
Pür oldu **şâh-ı mercân** ile sanman ka'r-ı deryâyı (Nef'î/Akkuş, 1993: 134)

Ellerse anı turma n'ola **pençe-i mercân**
Öykündi benim eşk-i firâvânuma deryâ (Hâletî/Kaya, 2003: 129)

Şu'le-i sâgar kaçan kim berfe nûr-efşân olur
Dest-i sâkî bahr-i şevke **pençe-i mercân** olur (Hâletî/Kaya, 2003: 180, 338)

Deryâyı dem-i kâfir ile eyledi pür-hûn
Sürh olsa n'ola **pençe-i mercân-ı zamâne** (Mezâkî/Mermer, 1991: 210)

Aşığın kanlı gözyaşı, tesbih taneleri gibi kırmızı mercân damlalarıdır:

Gamze-i hûn-rîzden bir katre düşse kânına
Görünür **mercân** gibi her dâne-i bî-câde sürh (Sâbit/Karacan, 1991: 378)

Akup seccâde üzre katre katre **eşk-i hûnînüm**
Döner târı-güsiste **sübha-ı mercâna** düşdükçe (Sâbit/Karacan, 1991: 503)

Hâl-i ruhsârın kim ister **kanlı yaşın çeşmimin**
Hâce-i Hindûdur eyler **la'l** ile **mercân** taleb (Remzî/Güven, 2005: 28)

Hâceler tan mı bu **kanlı eşk-i çeşmim** seyr edip
Derse olmaz böyle hergiz **la'l** ile **mercân** sürh (Remzî/Güven, 2005: 71)

Gören bu **eşk-i hûnînim** lebi yâdıyla ey hâce
Ümîdim budur eyler **la'l** ile **mercândan** i'râz (Remzî/Güven, 2005: 154)

Degüldür katre katre **hûn-ı dil silk-i sirişkümde**
O **mercân dânelerdür sübha-ı dürr-i semîn** üzre (Mezâkî/Mermer, 1991: 519)

Görüp dür-dâne-i **eşk-i dü çeşmüm pençe-i mercân**
Kızarmış şermsâr-ı reşk olup deryâdan el çekmiş (Neşâtî/Kaplan, 1996: 123)

Her katre-i eşküm ki akar kan arasında
Lü'lü gibidür **sübha-i mercân** arasında (Yahyâ/Ertem, 1995: 178)

Gel du'âya Hâletî zîrâ bizi irşâd idüp
Sübha-i mercânını gösterdi **çeşm-i hûn-feşân** (Hâletî/Kaya, 2003: 89)

Eşk-i hûn-âlûd-ı 'âşıkdan mahabbet şehrinün
Kimse basmaz yollarında dürr ile **mercân** yatur (Hâletî/Kaya, 2003: 175)

Rişte-i çeşmüm görenler katre-i hûn-âb ile
Didiler kim pîr-i 'ışkun **sübha-i mercân**ıdur (Hâletî/Kaya, 2003: 183)

Katre katre kan olup etrâf-ı **çeşmüm** Hâletî
Yâri teshîr eyledüm ol **sübha-i mercân** ile (Hâletî/Kaya, 2003: 289, 296)

Bunca yıllardur ki ol şûh-ı cihâna açmadum
Dürc-i çeşmüm toldı geh dürr ü gehî **mercân** ile (Hâletî/Kaya, 2003: 295)

Yine aşğın gönlünden akan kanlar mercan tanesidir:

Mercân-ı hûn-ı dilden lü'lü-yi eşk-i terden
Bâzâr-ı 'aşka herkes çok yâdigâr akıtdı (Yahyâ/Ertem, 1995: 219)

Sevgilinin dudakları mercân gibi kırmızı ve değerlidir:

Telâşesin gören aks-i **dehânun** mevc-i eşkümden
Hurûşundan sanur kim **şâh-ı mercân** gösterür deryâ (Nehcî/Koç, 2003: 106)

Dür-i dendânı peydâ **hokka-i mercânı** nâ-peydâ
Güler söyler güherler zâhir eyler kânı nâ-peydâ (Nehcî/Koç, 2003: 109)

Ol **dehen** mi sâkiyâ yâkût-ı rümmânî kadeh
Hokka-i mercân mıdır ya gevher-i cânı kadeh (Nehcî/Koç, 2003: 153)

Dil-i hâmi tutuşmaz zâhidün boş ne tutar elde
Dehânun şûr-ı şevki **subha-i mercâna** od salmış (Nehcî/Koç, 2003: 215)

Dendân-ı sâfî **hokkâ-i mercânda** dür mi ya
Hem cevher-i latîfine mi yine perde cân (Nehcî/Koç, 2003: 285)

Hâme-i hikmet ne kârum kola vasf-ı **la'lüne**
Dür-feşân bir **bahr-ı mercân** rîşedür her katresi (Nehcî/Koç, 2003: 333)

Hûn-ı küffârı idüp cânib-i bahre cârî
Hurde-mercâna döner rîg-i **leb-i sâhil-i yem** (Mezâkî/Mermer, 1991: 232)

La'l-i leb-i dil-dâr ile dürr dişlerini gör
Hokka düre dürr **hokka-i mercâna** münâsib (Mezâkî/Mermer, 1991: 296)

İki çeşmüm yaşından kûyun itdi mecmâu'l-bahreyn
Hevâ-yı dürr-i dendânun hayâl-i **la'l-i mercânun** (Yahyâ/Ertem, 1995: 130)

Nakd-i cânın 'âşıkun ko **hokka-i mercânuna**
Eyle ey rûh-ı revân her ne sığarsa cânuna (Hâletî/Kaya, 2003: 361)

Şair, sevgiliye lale lale kızaranın, yanakları mı yoksa mercan mı olduğunu sorar:

Dâne dâne görinen hâl mi yâ vahdet sırrı mı
Lâle lâle kızaran **haddün** mi yâ **mercân** mıdur (Niyâzî-i Mısrî/Erdoğan, 1998: 68)

Kirpiklerden dökülen kanlı yaşlarla mercan dalı arasında benzerlik kurulur:

Egerçi mümteni'dür **şâh-i mercân** mîve-hîz olmak
Nihâl-i **sürh-i müjgân**um nedendür dâne-rîz olmak (Fehîm/Üzgör, 1991: 522)

Gönül **müjgân-ı hûnîn**üm meger kim merdüm-i dîdem
Yem-i **eşke** talup bir **pençe-i mercâna** el sunmuş (Mezâkî/Mermer, 1991: 418)

Kimi beyitlerde de mercan, sevgilinin dudağının ve akan gözyaşlarının yanında değerini yitirir:

Dürr ü yâkût-ı dehânun seveli dilber senün
Gelmez oldı dile hergiz **la'l ü mercân**ile bahs (Niyâzî-i Mısrî/Erdoğan, 1998: 32)

Leb ü dendânı hevâsıyla akan göz yaşınun
Birisi ma'nâda bin **lü'lü ü mercâna** deger (Niyâzî-i Mısrî/Erdoğan, 1998: 76)

Nehcî, yakıcı sözlerini mercan ve ateşle ilişkilendirir. Ayrıca nâr kelimesi tevriyeli kullanılmıştır. Kırmızı renkli, tane tane olan meyveye de gönderme yapılmıştır:

Görüp **mercân** sanurlar nârlardur şâh şâh olmuş
Kelâm-ı sûz-nâküm reşki kim ummâna od salmış (Nehcî/Koç, 2003: 215)

Sâbit, bir İstanbul manzarası çizer ve kırmızı şekerlerin İstanbul'un her köşesini mercân pazarına çevirdiğini söyler:

Tonanup âl 'akîdeyle şeker tablaları
İtdi her gûşe-i İstanbulî **sûk-ı mercân** (Sâbit/Karacan, 1991: 303)

Fehîm, nazımının güzelliğiyle, parlak incinin utancından mercan kırıntlarına döndüğünü tahayyül eder:

Şûh-ı la'l-i noktasın seyr itdi bahr-ı nazmumun
Hacletinden döndi **mercân rîze**ye dürr-i hoş-âb (Fehîm/Üzgör, 1991: 132)

Şair, ateş denizinin içinde felekleri mercan dalına benzetir:

Meğer deryâ-yı âteşdür ki oldı şu'leden mevci
Felekler döndi ol bahrun içinde **şâh-ı mercâna** (Fehîm/Üzgör, 1991: 142)

Yine Fehîm'in şu beyitinde mercanın pençesinin, şairin damarlarındaki kanın feyzıyla karıştığında ince yapılı neşter haline geleceği belirtilir:

Feyz-i neşv-i hûn-ı şiryânumla itse ihtilât
Pençe-i mercân olurdu nişter-i nâzûk-mizâc (Fehîm/Üzgör, 1991: 342)

Bir tarih kıt'ası olan şu beyitte Umman Kalesi'nin Lehlilerden geri alınması esnasında yaşanan hadiseyi anlatır:

Kırıldı cümle küffâr akdı seyl-i mevc-i hûn-âlûd
Kızıl kana boyandı **şâh-ı mercân** oldı her hârâ (Sükkerî/Erol, 1994: 256)

Onay'ın "*Burhân-ı Kâtî*"dan aktardığı bilgiye göre ufak inciye de mercân denilmiştir²⁸⁹. Aynı zamanda eskiden harem ağalarına mercân, yâkût ve gevher gibi değerli taşların adlarıyla hitap edilmiştir²⁹⁰.

²⁸⁹ Kethüdâzâde Ârif'in "Mercân bedîd olsa sadeften aceb değil / Bârân-ı eşk dîde-i ciğerden zuhûr eder" (Onay, 2007: 271) beyitinde mercan, inci yerine kullanılmış, sadeften mercan çıksa buna şaşılmayacağı söylenmiştir.

²⁹⁰ Ahmet Harâmî Destânî'nda geçen "Dedi Yâkût u Gevher Lâlâ ey cân / Durur kapıda, ister gire fermân / Dedi Mercân Lâlâ ey şûh-ı şengül / Ki senin cennetin bağında bülbül" (Onay, 2007: 182) şiiri harem ağalarına bu değerli taşların isimleriyle hitap edildiğini gösterir.

Beyitlerde mercân duasına da sıkça rastlanır. Mercân duası şirinlik duası olarak da bilinir. Bunu takan kişinin, karşısındaki kişiye güzel, hoş ve şirin görüneceğine inanılır. Rivayete göre padişahın Mercân isimli çok sevdiği cariyesi günün birinde ölür. Padişah, cariyesini kefenlenmeden önce bir daha görmek ister ve ölü yıkayıcı kadına haber gönderir. Yıkayıcı kadın, cariyeyi soyarken saçlarının arasından mercan duası yazılı bir muska bulur ve kendi başına takar. Padişah cariyeyi görmeye geldiğinde gözüne çirkin görünür. O sırada gözüne ilişen yıkayıcı kadına âşık olur ve onunla evlenir²⁹¹. Nef'î, şu beyitinde Hızır duasıyla, mercan duasına telmihte bulunur:

Değil gird-i lebinde hattı ol Îsâ-demin güyâ
Du'â-yı Hızır bir **mercândan** **fincâne** yazmışlar (Nef'î/Akkuş, 1993: 295)

1.10.1. Mercanın Oluşumu

Şirvânî'ye göre mercan deniz diplerinde olur. Ağaç gibi biter, büyür ve budaklar verir. Mercan gerçekte taşır fakat ot gibi biter. Mercanın deniz diplerinde ağaç gibi bitmesi ise şöyledir: su tabiatında soğuk olduğu için sıcaklığı sevmeyiz. Deniz yüzeyindeki sulara güneş ve hava sıcaklığı tesir ettiği zaman, suda hararet meydana gelir. Sular deniz dibine doğru çekilir. Güneş sıcaklığının tesiri sürekli olarak bu sulara eriştiğinde, suların bulunduğu yerlerde sıcaklık meydana gelir. Sular yerinden hareket etmeye başlar ve suyun yoğun olanı toprağa, latif olanı buhara karıştırır. Yukarı çıkarken soğukla temas eder ve soğuk onları taşa dönüşür. Mercânın ve denizde hasıl olan taşların büyüklüğü ve küçüklüğü buharın çokluğuna ve azlığına göre değişir. Bu mercan adlı taş deniz içinde ne kadar çok durursa o kadar beyaz olur. Denizden çıkarıldığında güneşin ve havanın harareti taşın içindeki rutubeti tamamen yok eder ve içeri dışını kızıl yapar. Güneşin ve havanın hararet derecesi taşların kızılımlı belirler. Eğer hararetin tesiri taşlara yeterince erişirse taşın kızılımlı da o kadar çok olur. Az erişirse taşın kızılımlı da az olur. Mercan, deniz diplerinden çıkarılmak istendiğinde kenevir ipinin ucuna ağır kurşun bağlanıp mercanın olduğu düşünülen yerlere bırakılmış. Sonra suya inilip kurşunlu ipe mercan aranmış. Bulduğunda hemen üzerine ağ bırakılmış. Ağın mercana dolandığı anlaşılınca, ağ yavaş yavaş çekilmiş. Mercanı köküyle birlikte yerinden koparıp sonra da kökünden ayırmış. Bu köke büsed, ağacına ise mercan denirmiş Bu mercan

²⁹¹ Konuyla ilgili olarak bk. (Onay, 2007: 271; Pala, 2007: 306).

denizden çıkartıldığı zaman çok beyaz ve yumuşak olurmuş. Havanın ve güneşin hararetinden dolayı sağlam, kahverengi ile kızıl arası bir renge bürünürmüş. Zisokoritos ve Aristo büsed ve mercanın aynı şeyler olduğunu, köküne mercan, dal kısmına büsed denildiğini belirtir. Kök, arı peteği gibi delik delik yumuşak olurmuş. Büsed, ağaç gibi bitip budaklar verirmiş. Bu görüş Tigâşî'nin düşüncesiyle örtüşmez²⁹².

1.10.2. Mercanın Elde Edildiği Yerler

Büyük taşlara yapışık olarak yaşayan mercanlar Akdeniz ve Kızıldeniz gibi sıcak deniz diplerinde bulunurlar²⁹³. Şirvânî, mercanın Mersâ'l-cüzür, Afrika Denizi, Frenk Denizi, Uroma sahilinden çıkarıldığını, en iyisinin Mersâ'l-cüzür'den geldiğini söyler. Mercanın iyisi düz, katı ve kızıl olurmuş. Yırtık, çürük, boğum olmaz veya az olurmuş²⁹⁴. Za'îfî, mercanın madeni olarak "Tunus, Kuniyidân (Fireng memleketi), Mükerrer, Hürmüz denizi ve Musul"u gösterir²⁹⁵.

1.10.3. Mercanın Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

"*Tuhfe-i Murâdî*"de mercanın kızıl renkte, "*Risâle-i Cevâhir-nâme*"de ise Hürmüz denizinden çıkarılanlar için **sifîd/ak** ve **siyâh** renkte olduğu bilgisi verilir²⁹⁶.

1.10.4. Mercanın Tabiatı

Zisokoritos, mercanın soğuk tabiatlı, Şeyh, birinci derede soğuk, ikinci derecede kuru tabiatlı, sertliğinin ve soğukluğunun uyum içinde olduğunu söyler. Şirvânî, mercanın sirkede ıslatılırsa beyazlayıp yumuşayacağını, zeytinyağına bırakılırsa kızıl ve nurlu olacağını belirtir. Eskiden mercandan yüzük kaşı dizilir, mumla kaplanır, iğne

²⁹² Şirvânî, age, s. 180-185.

²⁹³ Rehber Ansiklopedisi, a.g.an.m, C. 12, s. 3-6.

²⁹⁴ Şirvânî, age, s. 176-180.

²⁹⁵ Kutlar, age, s. 54-69.

²⁹⁶ Konuyla ilgili olarak bk. (Şirvânî, 1999: 176-180; Kutlar, 2005: 54-69).

ucuyla kaplanmış kaşlara dilekler yazılmış. Mumunun giderilmesi içinse bir gün, bir gece sirkede yatırılmış. Böylece dileğin yazıldığı yer de beyazlanmış²⁹⁷.

1.10.5. Mercanın Faydaları

Mercanın sağlık üzerindeki etkileri çoktur. Mercanı havale geçiren çocukların boyunlarına asılırsa fayda eder. Eklem ağrısı olanların ayağına bağlanırsa hastalığı azalır. Mercanı yanında taşıyanlar devden, periden, kötü ruhların şerrinden, kötü gözden emin olurlar. Dövülmüş mercan diş sürülürse dişin kirini giderir, dişleri beyazlatır. Diş etlerini sağlamlaştırır. Yanan mercanın²⁹⁸ üç dengi²⁹⁹ bir buçuk deng arap zankıyla ezilip, yumurtanın beyazıyla yoğrulur, sonra da soğuk su ile içirilirse karaciğerden gelen kanlı ishali ve dizanteriyi yok eder. Kan tükürmeye iyi gelir. Yanmış mercan yeterince ezilip elekten geçirilip, sürme gibi milcuyla göze çekilirse, gözdeki beyazı, fazla eti (göze inen perde), ağrıyı, donukluğu, sivilceyi, yaşı, kiri giderir. Göze cila verir, nuru artırır. Yanmış mercan yaraya ekilirse et fazlalığını giderir. Yarayı et ile doldurur. Mercan yüreğe kuvvet ve ferahlık verir. Çarpıntıya iyi gelir. Gözün nemini kurutur, nurunu artırır, damarlarını sağlamlaştırır. Mercan balasan yağıyla ezilip, duymayan kulağa konulduğunda fayda eder³⁰⁰. Za'îffî'nin cevâhir-nâmesi'nde muska gibi boyuna asıldığında sara hastalığını gidereceği, üstte taşındığında nikrîs hastalığına iyi geleceği, kanı temizlediği, ruha kuvvet verdiği, göze çekilirse göz sinirlerini güçlendireceği, düşmanın hilesinden koruyacağı belirtilir³⁰¹.

Rûhdan bir cevheri **macûn** idüp derd-i dile
Yine ol terkîbden bir **dürc-i mercân** eylemiş (Nehcî/Koç, 2003: 214)

²⁹⁷ Şirvânî, age, s. 176-180.

²⁹⁸ Mercanı yakma işi şu şekildedir: mercan yeni çömleğe konulup, ağzı kapatılır. Sıcak tandırda bir gece bekletilir, çıkarılıp ezilir. Sonra yeni bir çömlekte bu işlem tekrarlanır. Bk. (Şirvânî, 1999: 176-180).

²⁹⁹ Deng, dirhem'in dörtte bir ağırlığında bir ölçü birimidir (Şirvânî, 1999: 326).

³⁰⁰ Şirvânî, age, s. 176-180.

³⁰¹ Kutlar, age, s. 54-69.

1.10.6. Mercanın Kıymeti

Afrika'da bir magribî rıtlı beş magribî dinarına denktir. Magribînin her bir dinarı on sikkeli akçe ve beş dirhem gümüş eder. Bu, kıymeti olmayan, işlenmemiş mercanın değeridir. Çünkü İskenderiye'de işlenir, o zaman değeri artar³⁰². Za'îfî ufağının bir akçe ettiğini söyler³⁰³.

³⁰² Şirvânî, age, s. 176-180.

³⁰³ Kutlar, age, s. 54-69.

1.11. YEŞİM (YEŞM)

Yeşim, Farsçada yeşm³⁰⁴, Arapçada yeşb olarak adlandırılır³⁰⁵. “Yad, yat, yede, yada, yeda, cada, ceda, cede, cadı, kaş, büt, yağmur taşı, yad boncuğu, galebe taşı” gibi taşların da yeşim taşı olduğu sanılmaktadır³⁰⁶. Yeşimin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, Türklerin onu rüzgar estirmekte, yağmur, kar ve dolu yağdırmakta³⁰⁷, fırtına çıkartmakta, düşman üstüne galebe gelmekte kullanmasındandır³⁰⁸. Örneğin yat, kehanet; yatlamak, sihir yaptırmak manasına gelir ve Eski Türkler bu taşla yağmur yağdırmış³⁰⁹.

Klasik Türk Edebiyatı’nda yeşimin, “yeşb-i ahdar (*yeşil yeşb*)³¹⁰, yeşb-i ahmer (*kırmızı yeşb*), yeşb-i asfer (*sarı yeşb*), yeşb-i Mısırî (*esmer yeşb*), yeşb-i hattî (*çizgilerle nakışlı olan yani damarlı yeşb*)”³¹¹ gibi kullanımları vardır. Bu da Za’îfî’nin yedi farklı renkte yeşim olduğu şeklinde verdiği bilgiyi doğrular niteliktedir. Ayrıca Zâ’îfî, beyaz ve yeşil renkli yeşimin diğerlerinden üstün olduğunu açıklar³¹². Pakalın’ın “*Eski Eserler Ansiklopedisi*”nden aktardığı bilgiye göre yeşim, zümrüt, yakut ve pırlantadan sonra gelen en sert taştır. Bu taşın tespihler, tabaklar, fincanlar, bıçak ve kılıç kabzaları, ayna çerçeveleri, büyük küpler ve vazolar yapılmıştır³¹³. Yine yeşimden “yüzük, bilezik,

³⁰⁴ Yeşm kelimesinin Farsçaya Türkçe “şimşek” anlamındaki yeşin kelimesinden geçtiği öne sürülür. Onay Lehçetü’l-Lûgat’ta bu kelimenin Farsçasının yeşb, şevyeşim, heşb olarak geçtiğini söyler. Konuyla ilgili olarak bk. (Tanyu, 1987: 45-80; Kutlar, 2005: 37-39; Onay, 2007: 410-411).

³⁰⁵ Devellioğlu, age, s. 1161.

³⁰⁶ Yeşime, Yakutlar sata, Uygurlar yade, Altaylar cada, Kıpçak grubuna ait lehçeleri kullananlar cay, Fransızlar jade der. Türkistan Çîni’de kaş olarak bilinir. Ayrıca bu taş için Araplar ve Acemler yeşef, yeşep, seng-i yede, hacer-ül matar, seng-i büt gibi kelime ve tamlamaları da kullanır. Konuyla ilgili olarak bk. (Tanyu, 1987: 38-80; Pakalın, 1983: 634).

³⁰⁷ Sihirle yağmur yağdırma hadisesine telmih olarak Necâtî’nin “Gamzeler kim cân iline tûr-i müjgân yağdırır / benzer ol Tatarı kim sihr ile bârân yağdırır” beyiti ve Ahmed Paşa’nın “Sûzunu eşkimle teskin etmege gamzen komaz / Yağmuru yağdırmaz ol câdû cihân fettândır” (Onay, 2007: 350-351) beyiti örnek verilebilir. Ayrıca Ahmed Paşa’nın beyitindeki câdû kelimesinin iki manada kullanıldığı düşünülmektedir. Tanyu’dan aktardığımız bilgide yeşim taşının cede, cada, cadı olarak da adlandırıldığını belirtmiştik.

³⁰⁸ Tanyu, age, s. 45-80.

³⁰⁹ Konuyla ilgili olarak bk. (Pakalın, 1983: 634; Tanyu, 1987: 38-80).

³¹⁰ Cem Sultan’ın “Ellerinde yeşm-i ahdar la’l-i ahmerden kadeh / Her kim içer ol kadehden mest-i câvîdândur” (Kutlar, 2005: 37-39).

³¹¹ Devellioğlu, age, s. 1161.

³¹² Pakalın’ın, “Eski Eserler Ansiklopedisi”nden naklettiği yeşimin en makbul renginin koyu yeşil ve süt beyazı olduğu, siyah ve sarı renklilerinin ise iyi olmadığı bilgisi bu bilgi ile örtüşmektedir. Yeşimin diğer iki rengi, gri ve mavi olanıdır (Kutlar, 2005: 37-39; Pakalın, 1983: 634; Rehber Ansiklopedisi, “yeşim”, C. 18, s. 171).

³¹³ Pakalın, age, s. 634.

çubuk başlığı, enfiye kutusu, yayı çekmek için parmağa takılan halka, kalem sapı, eğerler ve kemerler” yapıldığı bilgiler arasında yer alır³¹⁴.

Nef’î’nin beyitinde yeşim taşı Sultan I. Ahmed’in kılıcına bileği taşı olmuştur:

Şimşîri ki ebr-i çemen-ârâ-yı zaferdir
Seng-i yede-i nusret ana **seng-i fesân**dır (Nef’î/Onay, 2007: 410-411)

Nev’îzâde Atâî, Nâbî ve Kâmî’nin şu beyitlerinde de yada ile yağmur yağdırma hadisesine telmih vardır:

O sâgar ki **sihr** eyler ağlatmada
Meğer cevheri oldu **seng-i yada** (Atâî/Onay, 2007: 410-411)

Eşkin ol seng-dil aldıkça bu mihnet-zedenin
Zâhir oldu bana hâsıyyeti **seng-i yedenin** (Nâbî/Onay, 2007: 410-411)

Gösterüp gonca-i ne’ş güfteyi **seng-i yada-vâr**
Vâdi-i gülşene bârânı boşandurdu sabâ (Kâmî CD)

1.11.1. Yeşimin Oluşumu

Yeşimin oluşumu ile ilgili olarak pek çok rivayet öne sürülmüştür. Bunlardan bir tanesi Dokuz Oğuzların gökten inen nur sütununun, yeryüzünde taşlaşarak yeşimden bir kaya meydana getirdiği yönündeki inançlarıdır. Bu kayanın küçük bir parçası dahi Dokuz Oğuzların ülkesinden gitse, o ülkenin felaketi olacağına inanılır. Diğer bir rivayet bu taşın muhtelif hayvanların karınlarında oluştuğu şeklindedir³¹⁵.

³¹⁴ Efsaneye göre Babil Kraliçesi Semiramis, kemerinde insanı delilikten koruyan sihirli yeşim taşı taşırmış Yeşimden yapılan eşyalar ve efsane için bk. (Tanyu, 1987: 45-80, 204-209).

³¹⁵ Rivayete göre bir gece Buğu Tekin’in rüyasına ak sakallı bir ihtiyar girer ve ona fıstık şeklinde bir yeşim taşı göstererek Türkler bu kuvvet dağını elinde tuttukça dört bucağa hakim olacaklar, der (Tanyu, 1987: 38-80).

1.11.2. Yeşimin Elde Edildiği Yerler

Şirvânî yeşimin madeninin Gazne'nin kuzeyinde, Türkistan'da olduğunu söyler ve Gazne'nin bu madene yirmi günlük mesafede bulunduğunu açıklar. Tigâşî'ye göre yeşim Kaşgar'dan gelir, gümüş madeninde bulunur³¹⁶. Za'îfî'nin cevâhir-nâmesi'nde yeşimin madeni olarak yine Kaşgar ve Hitay arasındaki Hoten'in yakınlarında, suyu Andecân'a akan bir dere yatağı gösterilir³¹⁷. M. Zeki Pakalın konuyla ilgili olarak, yeşimin iyisinin Hitay ve Kaşgar taraflarından elde edildiğini ve buradan çıkan taşın beyazının yeşilinden makbul sayıldığını söyler³¹⁸. Onay ise yeşimin madeni olarak Hindistan ve Maveraünnehr'i gösterir³¹⁹.

1.11.3. Yeşimin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Günümüz kaynaklarında yeşimin iki türüne rastlanır. Bunlar “daha çok Türkistan ve Doğu Sibirya kökenli”³²⁰ nefrit ve jadeyittir. Nefrit, jadeyite oranla daha değersiz, fakat daha çok elde edilenidir. Kolay kırılabilme ve yağsı parlaklığıyla jadeitten ayrılır. Nefritin en önemli kaynağı Çin'deki Hoten ve Yarkent bölgeleriyle Sibirya'da Baykal Gölü'dür³²¹. Jadeyit ise nefrite göre daha değerlidir. Taneli biçimde kırılır ve parlaklığı daha camsıdır³²².

Hekimler, bu taşta yasf veya yasb da dermiş. Zisokoritos, yeşimi zebercedin bir cinsi olarak tanımlarken, Gâfikî, yeşim ve dehnenin aslının aynı olduğu görüşündedir. Farklılık adlandırmadan kaynaklanır. Bazılarına göre yeşim dehnenin bir çeşididir. Bazılarına göre ise yeşim dehnenin kötü olanıdır. Kimileri de yeşim Habeş yakutudur, der. Şarklılar, yeşimin ebûkalemûn olduğunu söyler³²³.

³¹⁶ Şirvânî, age, s. 189-191.

³¹⁷ Kutlar, age, s. 54-69.

³¹⁸ Pakalın, age., s. 634.

³¹⁹ Onay, age, s. 410-411.

³²⁰ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Yeşim”, C. 24, Milliyet Gazetesi Yay., s. 12542.

³²¹ Ana Britannica, “Nefrit”, C. 23, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 351.

³²² Ana Britannica, “Jadeyit”, C. 17, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 181.

³²³ Şirvânî, age, s. 189-191.

Şirvânî'ye göre yeşim iki çeşittir. Birinci çeşit iyisidir ve fildişi rengine benzer sarıdır. İkinci çeşidi Çin'den gelir. Beyaz renkte ve sahtedir. Az bulunur. Faydası ve özelliği yoktur. Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî yeşimin madeni ve çeşidi hakkında şunları söyler:

“Yeşim Çin'de olur. Burada iki ırmak vardır. Birinin adı Akkaş'tır. Yeşimin iyisi buradan çıkar ve rengi sarıya yakın beyazdır. Diğerinin adı Karakaş'tır. Donuk renkli, siyahımsıdır. Bu madenden şebeye benzer siyah ve şeffaf yeşimler çıkar. Bu yeri yöneten kişi büyük parçaları kadeh, kaşık, yüzük ve düğme için alıp küçüklerini işçilerine verir”³²⁴.

Zisokoridos, yeşimin zeberced cinsinden olduğu ve dört çeşidinin bulunduğu görüşündedir. Birinci çeşidi tıpkı zebercede benzer. İkinci çeşidinin rengi duman rengine benzer. Üçüncü çeşide Yunanlılar **usturyûs** derler. Manası **kevkebî** demektir, yani bu çeşit yeşimin cismi parlaktır. İçinde beyaz damarlar bulunur. Dördüncü çeşide **tarmînûn** derler. Manası habbetü'l-hazrâya benzer demektir. Habbetü'l-hazrâ, menegüş ağacının yemişine denir. Dördüncü çeşidin rengi bu ağacın yemişinin rengindedir³²⁵.

1.11.4. Yeşimin Faydaları

Yeşim, boyuna veya kola takıldığında kötü gözden ve dilden, devden, periden korur. Hamile bayanlar kalça ile diz arasına taksa kolay doğum yapar³²⁶.

Yeşil yeşim boyuna takılırsa akciğer ve mide ağrısını giderir. İyi yeşimi yüzük kaşlarında, muskalarında ve anberînelerinde götürenlere yıldırım düşmez. Mideleri ağrımaz. Az ihtilam olurlar. Gözlerde aziz ve şirin gözüdürler. Fakat bunun için yeşim taşı midenin ağzına denk gelmelidir. Rivayete göre Türkistan'daki bir kaleye sürekli yıldırım düşmüş. Ârifin biri kalenin ortasına bir minare yapıp, minareye iyi yeşimler asmış. O zamandan beri kimse kaleye yıldırım düştüğünü görmemiş³²⁷. Za'îfî'nin “*Cevâhir-nâmesi*”nden öğrenildiğine göre yeşim veba illetini yok eder. Çarpıntıyı giderir. Üstte taşındığında basur, bahak ve baras (abraşlık) hastalıklarına yakalanmayı

³²⁴ Şirvânî, age, s. 189-191.

³²⁵ Şirvânî, age, s. 189-191.

³²⁶ Şirvânî, age, s. 189-191.

³²⁷ Şirvânî, age, s. 189-191.

öner. Yüze kırmızı renk verir³²⁸. Ağır yemeklerin hazmını kolaylaştırır³²⁹. Türkler, beyaz ve siyah renkli yeşimi yıldırımından, susuzluktan, şimşekten korunmak için beyaz yüzüğe koyup taşırlarmış³³⁰.

Yeşim taşının sağlık üzerindeki etkilerinin yanı sıra, insanların toplum içerisindeki konumlarını belirlemede rol oynadığı da görülür. Za'îfî'nin "*Cevâhir-nâmesi*"nde Hitay'ın beylerinin, vezirlerinin ve mal sahiplerinin yeşimden kemer taktıkları, yanlarında yeşim taşımayanların çok fazla itibar görmediği bilgisine ulaşılır³³¹.

1.11.5. Yeşimin Kıymeti

İyi bir yüzük kaşı yeşimin dört gümüş dirhem ettiği, yeşimden yapılmış kemerin beş bin filori değerinin olduğunu kaynaklarda belirtilir³³². Pakalın'ın "*Eski Eserler Ansiklopedisi*"nden aktardığı bilgiye göre yeşimden kase ve tabakların yüz-yüz elli lira, fincanların otuz lira, kılıç kabzasının yüz lira ve altın çakmalı tespihlerin binlerce lira ettiği öğrenilir³³³.

³²⁸ Kutlar, age, s. 54-69.

³²⁹ Bk. (Onay, 2007: 410-411; Tanyu, 1987: 45-80).

³³⁰ Meksikalılar tarafından bu taşın ezilip su ile karıştırıldığında iç bozukluklara şifa olacağına, bedeni kuvvetlendirip, yorgunluğu önleyeceğine, ömrü uzatacağına, ölümden önce yeteri kadar alındığında çürümeyi engelleyeceğine inanılır (Tanyu, 1987: 45-80).

³³¹ Kutlar, age, s. 54-69.

³³² Konuyla ilgili olarak bk. (Şirvânî, 1999: 189-191; Kutlar, 2005: 54-69; Pakalın, 1983: 634).

³³³ Pakalın, age, s. 634.

1.12. YASB

Yasb ile ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. “*Tuhfe-i Murâdi*”de ise bu taşla ilgili olarak şunlar anlatılmaktadır.

1.12.1. Yasbın Elde Edildiği Yerler

Yasbın madeni Yemen’dir³³⁴.

1.12.2. Yasbın Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Üç çeşidi vardır. Bunlar **zeytûnî**, **beyaz renkli yasb** ve **ezrak**dır. En iyisi zeytûnîdir. Çok faydası vardır. Sonra beyaz renkli yasb iyidir. Erzak ise boyanmıştır. Bu yüzden değersizdir³³⁵.

1.12.3. Yasbın Faydaları

Yasb, midede ve safrada (öd) olan hastalıklara şifa verir. Mide veya safra üzerine asılması uygundur. Cevherîler değersiz yasb rengini gül rengine benzetirler ve elmas diye bilmeyenlere satarlarmış. Çünkü bu taş büyük olmazmış³³⁶.

1.12.4. Yasbın Kıymeti

Bu taştan yapılmış bir yüzük kaşı, ağırlıkta yarım dirhem olursa değeri yarım dirhem gümüşe denk gelirmiş³³⁷.

³³⁴ Şirvânî, age, s. 192.

³³⁵ Şirvânî, age, s. 192.

³³⁶ Şirvânî, age, s. 192.

³³⁷ Şirvânî, age, s. 192.

1.13. BİLLUR

Billûr, Arapça bir isim olup, Farsçada bilûr şeklinde kullanılır³³⁸. “Gayet parlak ve şeffaf taş veyâ pek saf ve temiz cam, kristal”³³⁹ manasına gelir. Edebiyatımızda aşğın gözünden akan parlak ve şeffaf yaşlar, sevgilinin beyaz teni, çiçekler billûra benzetilir:

Açup sâkî rakîbe **sâ'id-i billûr** göstermiş
O Fir'avna yed-i beyze gibi bir nûr göstermiş (Sâbit/Karacan, 1991: 429)

Ne dir seyr eyle ey dil înde olan
O sîmin-sâk u ol **billûr sâ'id** (Remzî/Güven, 2005: 86)

Cihân olsa sana âşık n'ola ey mâh-rû sende
Nedir ol lâle-ruh ol **sâ'id-i billûr** u sîmîn sâk (Remzî/Güven, 2005: 203)

Sunarken mey sana sâkî-i meclis gaflet eylersin
Koyup câmı niçün ol **sâ'id-i billûra** sunmazsın (Sükkerî/Erol, 1994: 217)

Benem o cevheri k'elmâsdur benüm kânım
Velîk **dîde-i hussâda kân-ı billûram** (Fehîm/Üzgör, 1991: 180)

Şu'le-i yâkût ya '**aks-i leb-i la'**lidür
Zâhir olan her habâb **çeşme-i billûrdan** (Fehîm/Üzgör, 1991: 610)

Nedür ol hâl-i bî-mû safha-i rûyinde dil-dârun
Yed-i kudretle konmuş san-ki **billûr** üzre 'anberdür (Râmî/Hamami, 2001: 376)

Nedür o gerden-i sîm ü o **sîne-i billûr**
Misâl-i lûle-i kâfûr havz-ı menba'-ı nûr (Râmî/Hamami, 2001: 408)

Kim bakarsa sûret-i hâl-i perişânum görür
Fark olunmaz **sînesi âyîne-i billûr** ile (Sükkerî/Erol, 1994: 232)

Tahtında câ-be-câ gürinür lutf-ı hâkden
Eşkûfeler billûrdan âyîne-dân gibi (Nâilî/İpekten, 1990: 52)

³³⁸ Devellioğlu, age, s. 106.

³³⁹ Devellioğlu, age, s. 106.

Billûrdan düğmeler, saatler, aynalar, kadehler, fânûslar³⁴⁰ da oldukça meşhurdur ve şiiirlere konu olmuştur:

Ol kalb-i âhenîne gerek böyle sîne sâf
Zarf-ı billûr hoş yakışur **sâ'at** üstüne (Nâbî/Diriöz, 1994: 234)

Ele aldukça ol Yûsuf-likâ **billûr âyîne**
Olur vahdet-nümâ-yı nâzır u manzûr âyîne (Mezâkî/Mermer, 1991: 531)

Mihr ü kîn sîne-i sâfında 'ayân olsa n'ola
Levn-i şey' **perde-i billûr** ile mestûr olmaz (Fehîm/Üzgör, 1991: 278)

Cem-i devrân yine tertîb idüp bir bezm-i gam-fersâ
Yürütdi çîn-seherden **sâgar-ı ser-şâr-ı billûr**ı (Sâbit/Karacan, 1991: 231)

Billûr tügme sanma girîbân-ı yârda
Bir katre **eşküm** idi dikildi yakasına (Sâbit/Karacan, 1991: 506)

'Aks-i reng-i lebleri düşdükçe zînet-bahş olur
Sâgar-ı billûra bâde bâde-i gül-fâma sürh (Mezâkî/Mermer, 1991: 311)

Billûr-sâgar ile ziyâ-yı şarâbı gör
Hürşîd-i rûz u pertev-i mâh-ı şebüm budur (Mezâkî/Mermer, 1991: 319)

Bâdeye **sâgar-ı billûr** gerek ey sâkî
Hüsn-i bintü'l-'inebün âyine-dârın bilürüz (Mezâkî/Mermer, 1991: 405)

Zâhid bizi felekde tehî-dest sanmasun
Elden hemîşe **sâgar-ı billûr** düşmesün (Mezâkî/Mermer, 1991: 506)

Sâkî n'ola bir bûse ile itse telâfî
Destümde iken **sâgar-ı billûr**a tokındı (Mezâkî/Mermer, 1991: 537)

Misâl-i **şîşe-i billûr**-ı âfitâb olamaz
Bu fasl içinde sehâb-ı keder havâda bedîd (Nâilî/İpekten, 1990: 168)

Temâm gîcesidür bezm-i 'işretün Yahyâ
Şarâb-ı şevk ile pür oldı **sâgar-ı billûr** (Yahyâ/Ertem, 1995: 90)

Safâ virsün derûn-ı câna tâb-ı âftâb-ı mey
Serây-ı işrete her kâsesi **billûr câm** olsun (Yahyâ/Ertem, 1995: 160)

Sanma itdi **sâgar-ı billûr**ı reng-i bâde surh
Ak güldür itdi hûn-i bülbül-i üftâde surh (Râmî/Hamami, 2001: 349)

³⁴⁰ Nazîm hamamdan çıkan sevgiliyi billûr fânûs içinde yanan şem'e benzetir: "Ten billûrî fânûs içre gûyâ şem'-i rûşendîr / Çıkıp germ-âbeden ol sîm-ber kim pîrehenlenmiş" (Onay, 2007: 377-378).

Bir ‘aceb mey-hânedür mey-hâne-i deyr-i felek
Sâgar-ı billûr-ı mehdür bâde-i gül-gûn-şafak (Râmî/Hamami, 2001: 461)

Humâr-ı bâde-i gamdan kesel hamyâzesin çekmez
O kim nûş eyler ey sâkî dem-â-dem **câm-ı billûri** (Râmî/Hamami, 2001: 577)

Biz ki dest-i sâkiden bir **câm-ı billûr** isterüz
Zerreyüz hurşîdden san pertev-i nûr isterüz (Sükkerî/Erol, 1994: 185)

Klasik Türk Şiiri’nde bazı kelimelerin dolaylı olarak billûr kadeh yerine kullanılması dikkat çekicidir. Mesela çeşm-i bülbül, küçük billûr kadeh ve kumaş anlamındadır. Onay’ın Veled Çelebî’den aktardığına göre çeşm-i bülbül, üstü benekli ve hâreli, gayet süzme, berrak ve kıymetdâr billûr olarak tanımlanır³⁴¹. Sâbit, muhabbet sarhoşu olan bülbülün gözüne, gül bahçesindeki güllerin bir yüzünün kadeh görüneceğini tahayyül eder:

Ser-mesti-i muhabbet ile **çeşm-i bülbüle**
Gülşende her gülü görünür bir yüzü kadeh (Sâbit/Onay, 2007: 98)

Âbgîne, zevrak ve keşfî kelimeleri de birkaç beyitte billûr kadeh anlamına sahiptir³⁴². Nef’î, âbgîne kelimesini kullanarak sarayın ışıldayan billûr camlarından dışarıya bakıldığında dünyada cennetin görüleceğini söyler:

Berk urur revzenlerinden **âbgîne câmlar**
Gösterir dünyâda cennet olduğun günden ayân (Nef’î/Onay, 2007: 7)

Eskiden billûr kadehlerin üzerine kuş, gül, serv gibi çeşitli resimler nakşedilirmiş³⁴³. Ayrıca hattatlar kağıtların parlatılmasında yumurta büyüklüğünde mührer yani billûr top kullanırmış. Sâbit’in beyitinde bu hususa şu şekilde değinilir:

Âl kâğaz mührerler mecmû’-a-i germiyyete
Her habâbı **mührer-i billûr**dur peymânenün (Sâbit/Karacan, 1991: 454)

³⁴¹ Çeşm-i bülbülün billûr kadeh olarak kullanımına Senhî’nin bir beyiti örnek teşkil etmektedir. “Ayn-ı uşşâkta aks-i ruh-ı zîbâ yaraşır / Çeşm-i bülbül kadehe gül gibi sahbâ yaraşır” (Onay, 2007: 98).

³⁴² Sâmi’nin “Keşfî-i câmî âlem-i âb içre kullanan / Deryâ-yı şevk sâhiline leşkerin döker” beyiti, Sabrî-i Şakir’in “Çıkıp bâd-ı hevâdis karşılar zevrakçe-i câmı / Çekip erbâb-ı gam azm-i kenâr-ı işret ettikçe” beyiti buna örnektir (Onay, 2007: 236-237).

³⁴³ Hızırâğazâde Saîd bir beyitinde billûr kadeh üzerine gülün resmedildiğine işaret eder. “Neş’e-i bâde izârında nümâyân olmuş / Sâf billûr üzerinde gül-i mersûm gibi” (Onay, 2007: 185-186).

Şeyhülislâm Yahyâ ve Râmî kadehte oluşan şarap kabarcıklarını, billûrdan hücre olarak tanımlar:

Câm bir sırça sarây olmuş ki ferşi la'l-i nâb
Hücredür billûrdan şâh-ı hevâya her habâb (Yahyâ/Ertem, 1995: 34)

Şâh-ı nesîme **hücre-i billûrdur habâb**
Bâd-ı hevâdan eyledi gûyâ ki âb ahz (Râmî/Hamami, 2001: 357)

Yapdı bir **hücre-i billûr** şeh-i **bâde-habâb**
Oldı masrûfı anun bâd-ı hevâ-yı nev-rûz (Râmî/Hamami, 2001: 422)

Neşâtî'nin bir beyitinde elmâs, billûr manasına gelir. Beyitte şair her nazmını, beyitini billûr gibi değerli görür:

Neşâtiyâ yine **elmâs-pâre** her beytin
Dil-i hasûda yeter tâze zahm-ı pinhânı (Neşâtî/Onay, 2007: 135-136)

Yeryüzü bir billûr-hânedir:

Berf ile rûy-i zemîn **hâne-i billûr** oldu
İtdi Belkîs-i şitâ nâz ile anda ârâm (Râmî/Hamami, 2001: 178)

1.13.1. Billurun Oluşumu

Belinas'a göre billur, bûreli³⁴⁴ bir taştır. Madeninde yakut olma ihtimali vardır. Nitekim gümüş bûreli taştır. Madeninde altın olma ihtimali vardır. Fakat oluşumları sırasında çeşitli engellerden dolayı yakut ve altın olmamışlardır. İstidâdlarına göre biri billur diğeri gümüş olmuştur³⁴⁵.

1.13.2. Billurun Elde Edildiği Yerler

Billurun madeni çoktur. Hindistan'da Serendîb'e yakın yerlerde madeni vardır. Söylenene göre burada bir ırmak vardır. Kaşgar'la Gazne arasında billurdan iki dağ vardır. Gazne'ye yakındır. Bu iki şehir ile o dağın arasında on üç günlük yol vardır. O

³⁴⁴ Bûre, kuyumcuların kullandıkları tuza benzer bir madde (Şirvânî, 1999: 310).

³⁴⁵ Şirvânî, age, s. 192-194.

iki billur dağına gündüz kimse gelmez. Çünkü güneş ışığından dağın çevresi, dağın taşın tamamı ateş olur. Buralara gelen ve bu dağdan billur almak isteyenler gece gelirler³⁴⁶:

Sıhr ile çıkdı **kûh-ı billûra**
Câdû-yı hum-süvârdur kemerün (Sâbit/Karacan, 1991: 456)

Şırvânî'nin naklettiğine göre Kışmîr'in ve Gazne'nin suyu, küpleri, tabakları, sürahileri, kapkacaklarının çoğu billur taşındandır³⁴⁷.

Billurun iyisi Hindistan'dan çıkarılanıdır. İşe yaramayanı ve donuğu ise riyim billurdur. İyisi yuvarlak ve şeffaf olur. Güneşe doğru tutulduğunda, billurdan yansıyan ışıklar etrafındaki kuru ve yanmaya müsait nesnelere tutuştırur³⁴⁸.

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî'nin söylediğine göre billur, ayna gibi temizlenip, yakut ve la'l gibi boyanır, sonra da bilmeyenlere yakut ve la'l diyerek, bu taşların değerinde satılmış. Fakat bu taş yakuttan ziyade la'le daha çok benzermiş³⁴⁹.

1.13.3. Billurun Faydaları

Tigâşî, billurun iyisini üzerine asan kişinin kötü düşler görmeyeceğini belirtir³⁵⁰.

1.13.4. Billurun Kıymeti

Billurun değeri işlenişine, büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre değişir. Billur, temiz ve şeffaf olup, içinde kıl gibi ince yarıklar olmazsa çok tercih edilir ve pahalı olur³⁵¹.

³⁴⁶ Şırvânî, age, s. 192-194.

³⁴⁷ Şırvânî, age, s. 192-194.

³⁴⁸ Şırvânî, age, s. 192-194.

³⁴⁹ Şırvânî, age, s. 192-194.

³⁵⁰ Şırvânî, age, s. 192-194.

³⁵¹ Şırvânî, age, s. 192-194.

1.14. MÎNÂ

Mînâ, Farsça bir isimdir. “şarap şişesi (*câm-ı mînâ*)³⁵², billûr (*câm-ı billûr*), kuyumcuların gümüş üzerine naksettikleri lâcivert veya yeşil renkli sırça”³⁵³ gibi manalara gelir. Kasr-ı mînâ ifadesi gök kubbe anlamında kullanılır. Eski edebiyatta mine işleyen kişiye mînâ-kâr, mine işçiliğine ise mînâ-kârî denilir³⁵⁴. Klasik Türk Şiiri’nde “mînâ-yı felek, mînâ-yı sahbâ-yı nâb, mînâ-yı dil, penbe-i mînâ”³⁵⁵ gibi tamlamalara yer verilir.

Gökyüzü, mavi renkli mînâ olarak tavr edilir:

Kudsiyân çıkdı temâşâ-geh-i bâm-ı çarha
Döndi seyrân depesine **felek-i mînâyî** (Sâbit/Karacan, 1991: 235)

Şöyle mest it bizi kim **nüh-felek-i mînâ-reng**
Görine dîdemüze hemçü hıbâb ey sâkî (Mezâkî/Mermer, 1991: 557)

Hum-ı tab’ımda ki cûşide olur bâde-i feyz
Pür eder katresi bu **nüh-kadeh-i mînâyı** (Nâilî/İpekten, 1990: 36)

Mînâdan olsa **tak u rivâkı** aceb midir
Gerdûn ki bunca kesr-i zücâc-ı dil eylemiş (Nâilî/İpekten, 1990: 230)

Dili nûr-ı hidâyetle fûrûzân şem’-i enverdür
Derûnı pertev-i îmân ile **fânûs-ı mînâdur** (Sâbit/Karacan, 1991: 281)

İtmesün seng-i havâdis câm-ı sahbâyı şikest
Yohsa eyler tîr-i âhum **çarh-ı mînâyı** şikest (Yahyâ/Ertem, 1995: 39)

Mîhr ü mehle **çarh-ı mînâ-fâm** bir bahr oldı kim
İki nilüfer virür ol bahr-ı ahdar rûz u şeb (Fehîm/Üzgör, 1991: 100)

Bakınca cünbiş-i mir’ât-ı **çarh-ı mînâyı**
Sefer göründi dil-i bî-karâr-ı şeydâyı (Fehîm/Üzgör, 1991: 148)

Tüfengün dûdı âteşler saçar ebr-i siyâh oldı
‘Adûya kürre-i nâr itdi remzi **çarh-ı mînâyı** (Râmî/Hamami, 2001: 116)

³⁵² Sünbülzâde Vehbi Efendi mînâ kadehteki kırmızı şarabın gösterişini, sırça saray içindeki kızların edasına benzetir. “Mînâda cilve gösterişi duhter-i rezin / Sırça sarây içindeki kızlar edâsıdır” (Onay, 2007: 350).

³⁵³ Devellioğlu, age, s. 649.

³⁵⁴ Devellioğlu, age, s. 649.

³⁵⁵ Bu tamlamaların kullanıldığı beyitler için bk. (Onay, 2007: 180, 310-311, 354, 358).

Habâb-ı cûy-ı çemen tek şişüp kabarsa olur
Büyükleür gice gündüz **sipîhr-i mînâya** (Râmî/Hamami,2001: 163)

Nice şehzâde **yektâ-gevher-i nüh-hokka-i mînâ**
Ki kıymetde değışmezcân u dil genc-i temennâya (Nef'î/Akkuş, 1993: 107)

Çerâğ-ı re'yidir ol şem'-i bezm-efrûz-ı kudsî kim
Ana etmiş kader **fânûs-ı mînâ** çarh-ı vâlâyı (Nef'î/Akkuş, 1993: 134)

Güneş pervânedir ol şem'a pertâb etmege kendin
Dolanır durmayıp şevkile ol **fânûs-ı mînâya** (Nef'î/Akkuş, 1993: 134)

Gördü sâkî-i ezel rıtl-ı girân-ı bezmim
Sen-nigûn eyledi bu **nüh-kadeh-i mînâya** (Nef'î/Akkuş, 1993: 196)

Lâle, içine aşk şarabının konduğu mînâ kadehtir:

Mey âteş-i seyyâledir **mînâ kadehle lâle**dir
Yâ gonca-i pür-jâledir açmış nesîm-i subh-ı dem (Nef'î/Akkuş, 1993: 95)

Ma'nî-i rengîn mi lafz-ı âb-dârımda yahud
Sâgar-ı mînâya konmuş **lâle-gûn** sahbâ mıdır (Nef'î/Akkuş, 1993: 64)

Başlasan meclisde devre **sâgar-ı mînâ** ile
Lâle-i sîrâb-ı bâğ-ı bezm-i işrethânesin (Nef'î/Akkuş, 1993: 262)

Mine işi, Bizanslılar zamanında çok gelişmiştir. Özellikle incil kapaklar, kutular, haçlar, ikonalar, ikona çerçeveler gibi dinsel eşyalarda kullanılarak zenginleştirilmiştir. Mine tekniğine yönelik en erken İslam eserleri ise, 11. yy.'da Fatımiler döneminden kalma altından yapılmış mineli mücevherlerdir. El-Biruni'nin eserlerinde de mine tekniğine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Osmanlı döneminde mine tekniği 17. yy.'ın ikinci yarısında yaygınlaşmıştır. Bu yüzyıldan kalma mineli asma duvar saati Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilmektedir³⁵⁶. Ayrıca Osmanlı'da mine ile süslenmiş nargileler, kahve fincanları, takılar, kokular, enfiye kutuları olduğu da bilinmektedir³⁵⁷:

Gör **gurfe-i mînâ**-yı habâb-ı mey-i nâbı
Ol kasr-ı tarab-hâne-i hammâra münâsib (Mezâkî/Mermer, 1991: 295)

³⁵⁶ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "Mine", C. 16, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 8199-8200.

³⁵⁷ Ana Britannica, "Mine işi", C. 23, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 24.

Şirvânî, mînâ hakkında şunları söyler:

“Mînâ, ayna gibi sahtedir. Çeşitli renklerde yapılır. İyisi yeşil renkli olanıdır. Yeşilinin iyisi ise tıpkı zümrüde benzer. Firavun’un yüzüğünün mînâdan olduğu rivayet edilir. Mînâdan kadehler, dikiş yüksüğü ve bunlara benzer eşyalar yapılır”³⁵⁸.

Yanık yüreklere su sepdî **şerbet-i mînâ**

Ciger harâretini savmun eyledi tebrîd (Sâbit/Karacan, 1991: 253)

Temâşâyâ gelen hûr-ı behiştün çeşmi kalmışdur

Degül revzenlerinde kıt’a-i **bâdâmî-i mînâ** (Sâbit/Karacan, 1991: 291)

Ziyâ-yı kubbesinden münkesifdür tâli’-i hôrşîd

Cilâ-yı mermerinden münkesirdür **hâtır-ı mînâ** (Sâbit/Karacan, 1991: 293)

Şarâbîdür kumâşî sırçalıdur reng-i gül-fâmı

Mutallâ Ülkerin **mey-hâra** rengîn gösterür **mînâ** (Sâbit/Karacan, 1991: 355)

Degül **dürdî-mînâ** bezm-i ‘işretde kıyâmından

Ayagina kara su indi ey sâkî-i hôt-reftâr (Sâbit/Karacan, 1991: 397)

Dizünde sür bu gice zevk-i ‘âlem-i âbı

Olursa sâkîye **mînâ-yı bâde** hem-zânû (Sâbit/Karacan, 1991: 492)

Merhabâ ey **câm-ı mînâ-yı mey-i yâkût-reng**

Devri gelsin senden öğrensın sipihr-i bî-direng (Nef’î/Akkuş, 1993: 261)

Yüzün göstermedi bir gün felek ben zârü na-kâma

Mey-i hôrşîdden hâlî nigûn bir **câm-ı mînânun** (Râmî/Hamami, 2001: 222)

Sâbit ve Mezâkî, uzağı yakın gösteren dûr-bîni, mînâ kelimesiyle tamlama kurarak kadehe çağrışım yapmıştır:

Müdâm elinde tutar **dûr-bîn-i mînâyı**

İçinde ‘âlem-i âbı mı gördi sahbâ-keş (Sâbit/Karacan, 1991: 431)

Dûr-bîn-i gerden-i mînâ sürâhi var iken

Bir nazar-peyveste-i câm-ı cihân-bîn olmaduk (Mezâkî/Mermer, 1991: 432)

³⁵⁸ Şirvânî, age, s. 194-197.

Beyitlerde mînâ ile birlikte hücre, hâne, kâh, saray kelimelerine sıkça rastlanır:

Mînâ-sarây-ı bâsırasından nihân ider

Virmez hayâlün iki gözüm dîde kan ider (Sâbit/Karacan, 1991: 385)

Şu **mînâ-hâne**de sâ'at gibi vir alduğın Sâbit

Halâs ol bu sipîhr-i kâse-bâzun imtinânından (Sâbit/Karacan, 1991: 484)

Olur matbû' u dilkeş **kâh-ı mînâyî-ı Sikender**den

Salınca bahr-ı pür-mevc üzre aks ol kasr-ı halkârî (Nâilî/İpekten, 1990: 125)

Cemşîd-i Sikender-menişiz cam ile güya

Kim bahr-ı gamı **hücre-i mînâ** ile geçdik (Nâilî/İpekten, 1990: 242)

Her nefes gark-âb-ı eşk eyler bu **mînâ hücreyi**

Çeşm-i Ya' kub-ibtîlânın **Beyt-i ahzân**ın görün (Nâilî/İpekten, 1990: 245)

Şarap şişesinin pamukla tıkanmasına telmihte bulunmak için mînâ ve penbe kelimeleri bir arada kullanılır:

Etdi fetîl deyr-i mugânın çerağına

Mînâ o **penbeyi** ki komuşdu **kulağ**ına (Nâbî/Onay, 2007: 311)

Gûş etmege sâz u sûzu gûyâ

Gûşunda konadı **penbe mînâ** (Nâbî/Diriöz, 1994: 264)

Gitse erbâb-ı harâbât-ı hakîkât Hacc'a

Rişte-i **penbe-i mînâ**dan olur ihrâmı (Nâbî/Diriöz, 1994: 290)

1.15. KEHRİBAR (KEHLİBAR, KEH-RÜBÂ, KÂH-RÜBÂ)

Kehrübâ, Farsça birleşik bir isimdir. Manası “**saman kapıcı**”dır³⁵⁹. Böyle anılmasının sebebi kehribarın sürterek kızdırıldığında saman veya samana benzer otları kendisine çekmesindedir³⁶⁰:

‘Acab mi ben de kendü bâde-i nazmumla mest olsam
Bu bir meydür ki hem **sâmân-rübâ** hem hayret-efzâdur (Sâbit/Karacan, 1991: 253)

Dil kûh-ı âhen olsa da eyler **rübûde** aşk
Kullâb-ı keh-rübâya getirsin mi **kâh** tâb (Nâilî/İpekten, 1990: 164)

Reşk-i **la’lünle keh-rübâ** olsa
Ne ‘aceb gevher-i Bedahşânî (Fehîm/Üzgör, 1991: 210)

Vech-i Hak’a vâsıl ola mecbûr o **kâhı**
Fark eylemeye **câzibe-i kâh-rübâdan** (Üzgör, 1991: 604)

Kehribar özellikle gerdanlık, tespih, ağızlık, bıçak ve baston sapları gibi eşyaların yapımında kullanılan sert ve kolay kırılabilen bir taştır³⁶¹:

Keh-rübâ idi meger **kabza-i tîgin** ki çekip
Nice bin kâfiri çûn kâhkeşân hoş geldin (Nâilî/İpekten, 1990: 108)

Tîgini sîney çekdi o şehün cezb-i cân
Eyledüm **kâh-rübâ** reşk ile mıknaîsi (Fehîm/Üzgör, 1991: 678)

Edebiyatımızda sevgili, güzelliğiyle kehribar, âşık ise sevgilinin cazibesine tutulan saman çöpüdür³⁶²:

‘Alem-i nûra çeker **kâh-rübâ-yı hôrşîd**
Cism-i zulmâniyi biz mihr ile **kâh** eyleyelüm (Sâbit/Karacan, 1991: 307)

³⁵⁹ Devellioğlu, age, s. 503.

³⁶⁰ Şîrvânî, age, s. 194-197.

³⁶¹ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, “Kehribar”, C. 13, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 6592-6593.

³⁶² Enîsî Dede’nin “Meczûb olurum hüsn-i hudâ-dâdı görünce / Gûyâ ki hüsn kâhrübâ ben ana kâhım” (Onay, 2007: 234-235) beyiti; Hâlet’in “Her nutkun eğer zahm-ı dile rîze elmâs / La’lin ne aceb bana kehribâr görünür” (Onay, 2007: 136-137) beyiti kehribarın saman çöpünü çekme özelliğine işaret eder.

Tâlib-i vuslat isen nâzına bakma yârün
Keh-rübâ-yı talebe şevk-i per-i kâh yeter (Mezâkî/Mermer, 1991: 372)

Felek müsâ'ade-i cezbe-i vefâ itmez
O **keh-rübâ-yı ümîde** eger ki gâh olsam (Mezâkî/Mermer, 1991: 481)

Cismimiz bir **kâha** döndürmüş belâ cezb etmede
Keh-rübâ-kâr eyleyen hâsiyyet-i amalimiz (Nâilî/İpekten, 1990: 223)

Kapuna haste gönül müncezib hemîşe meger
O **keh-rübâdur** işigün taşı ki **kâh** kapar (Yahyâ/Ertem, 1995: 69)

Kemend-i câzibe-i keh-rübâ-yı 'ışk iledür
Bu fart-ı cünbûş-i dil berk-i **zerd-gâh** ise de (Sükkerî/Erol, 1994: 232)

Cism-i zerdüm keh-rübâdur dirdi erbâb-ı nazar
Kudret olsa bende kaldurmaga bir **kâhı** eger (Hâletî/Kaya, 2003: 158)

Ayrıca aşğın aşk derdinden sararmış benzi ve zayıflamış bedeni saman rengi ile ilişkilendirilir³⁶³:

Tokınsa pençe-i mercâna çeşm-i hışmı havfında
Uçardı **rengi levn-i keh-rübâyî** eyleyüp peydâ (Sâbit/Karacan, 1991: 294)

Cezb-i mahabbetinle dil **zerd** ü **nizâr** olup gider
Bilmediler hakikatin **kâh** mı **keh-rübâ** mıdır (Nâilî/İpekten, 1990: 178)

Erdi bir mertebeye **zâ'f-ı ten-i zerd** ü **nizâr**
Keh-rübâ-kârın eder istese her **kâh** bize (Nâilî/İpekten, 1990: 286)

Aşkdır mâye-i rahat dil-i pür-derdimize
Reşk eder **kâh-rübâ reng-i ruh-ı zerdimize** (Nâilî/İpekten, 1990: 308)

Nâgehân olmasa dûçâr nigeş-i kahrı eger
Keh-rübâ-çihre olurdu ruh-ı hûnîn bakkam (Mezâkî/Mermer, 1991: 231)

Asitânun kâh-veş **benzi sararmış**larla pür
Şâhum itdün işigün taşın meger kim **keh-rübâ** (Yahyâ/Ertem, 1995: 29)

³⁶³ Ahmed-i Dâ'î'nin bir beyitinde aşğın sararıp solan benzi ile kehribar ilişkisi şu şekilde kurulmuştur: "Leb-i la'lün görelî düşdi gözümde uyhu / Keh-rübâ oldı beniz ol hat-ı bîcâdeyiçün" (Kutlar, 2005: 39-40).

Kehribar, sarı rengiyle güneş ve ay için de kullanılır:

İhtiyât-ı ‘adlini bilseydi çerh-i cevri-kîş

Keh-rübâ-yı mâhı kılmazdı karîb-i kehkeşân (Hâletî/Kaya, 2003: 61)

Keh-rübâ-yı mihr-enver subh-dem olup ‘ıyân

Kalmadı eflâkde kâh-ı kevâkibden nişân (Hâletî/Kaya, 2003: 85)

Devletinde kimse degmez kâhına bir kimsenün

Keh-rübâ-yı mihrden aldurmaz aslâ kehkeşân (Hâletî/Kaya, 2003: 89)

1.15.1. Kehribarın Elde Edildiği Yerler

Kehribar, kömür cinsinden bir madendir. Siyah renkli olanının Erzurum’dan, sarı renkli olanının Almanya’dan geldiği kaynaklarda yer alır³⁶⁴. Bugün bilinen en zengin kehribar yatağı Baltık Denizi’dir³⁶⁵.

Temîmî de kehribarın bir maden olduğu görüşündedir. İyisi Kuzey Afrika, İspanya, Portekiz ve Hindistan’dan gelenidir. Kötüsü İskenderiye ve Trablus maden ocaklarından çıkarılır³⁶⁶. Bazılarına göre de kehribar Kuzey Afrika, İspanya, Portekiz’e ait denizlerde ve İran’ın kuzeyindeki Mazenderan denizinde, su üzerinde bulunur³⁶⁷.

1.15.2. Kehribarın Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Kehribarın en bilindik rengi, sarı ve sarının tonlarıdır. Turuncu, kahverengi ve nadiren kırmızımsı olanına da rastlanır. Kemik kehribar ise süt beyazı ve mat renktedir. Değerli taş olarak kullanılabilecek koyu renkli, yarısaydam ile saydam arasında değişir³⁶⁸.

Gâfikî kehribar iki çeşittir, der. Birisi Anadolu, Slovenya ve Rusya’dan gelir. Bunlardan güzel şeyler, mühürler, düğme bunlara benzer eşyalar yaparlar. Diğer çeşidi Endülüs’ten ve Endülüs sahillerinden gelir³⁶⁹.

³⁶⁴ Onay, age, s. 234-235.

³⁶⁵ Ana Britannica, “Kehribar”, C. 18, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 332-333; Rehber Ansiklopedisi, “Kehlibar”, C. 10, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 29-30.

³⁶⁶ Şirvânî, age, s. 194-197.

³⁶⁷ Şirvânî, age, s. 194-197.

³⁶⁸ Ana Britannica, a.g.an.m., C. 18, s. 332-333.

³⁶⁹ Şirvânî, age, s. 194-197.

Şeyh, kehribar senderûsa³⁷⁰ benzer sarı ve şeffaf bir zamktır ve genellikle rengi sarıyla beyaza çalar, bazen de kızılımsı olur, der. Mâlikî'ye göre kehribar dûm ağacının zamkıdır. Kehribarın zamk olduğu içinde saman, ot, çöp, sinek, karınca ve taş olmasından anlaşılır. Kehribarın iyisi temiz, şeffaf ve sarı olanıdır. Bazen sarı renk beyaza meyleder³⁷¹.

1.15.3. Kehribarın Faydaları

İshak ibni 'Imran kehribar kuru ve soğuk tabiatlıdır, der. Yarım miskali ezilip soğuk su ile içilirse göğüsteki damarın kesilmesinden kaynaklanan kanı ve vücudun herhangi bir yerinden çıkan kanı muhafaza eder. Safra ve mide ağzı nedeniyle meydana gelen çarpıntıya iyi gelir. Karına ve mideye yeterince faydalıdır. Yüreği kuvvetlendirir ve ferahlık verir. Kehribarın sağlık üzerindeki etkileri hakkında, farklı hekimlerin görüşleri şöyledir: Kanı vücutta tutmaya ve bağırsak iltihaplanmasına kehribardan daha iyi ilaç yoktur. Yarım miskali soğuk su ile içildiğinde hayz kanını durdurmaya, basura ve kanlı ishale iyi gelir. Bir miskal kehribar bir miskal sakızla içilirse idrar zorluğunu ve mide ağrısını giderir. Yarım dirhem kehribar ezilip gül suyuyla içilirse kusmayı önler ve zarar gören organları iyi eder. Burun kanaması olanlar üstlerinde taşısalar kanı dindirir. Hamile kadınların üstüne assalar karınlarındaki çocuğu korur. Ezilip yanık üzerine sürülürse iyi gelir³⁷².

Sarılık hastalığı³⁷³ olanlar üzerinde taşisa çok fayda eder³⁷⁴:

Çeşm-i hışm ile nigâh itse eger mercâna
Keh-rübâ gibi olur **haste-i renc-i yerekân** (Sâbit/Karacan, 1991: 304)

Keh-rübâya nigeş-i 'âtıfet itse ammâ
Benzinün **kanı** gelüp kesb ide reng-i mercân (Sâbit/Karacan, 1991: 304)

³⁷⁰ Senderûs, kehribar nevinden kupal ağacından çıkan sarı ve şeffaf bir zamktır. Bundan imâme yaparlar. Buhûru basura iyi gelir. Kehribar ateşte sakız gibi kokar. Senderûs ise kötü kokar. Ve renk manasına gelir (Şîrvânî, 1999: 515; Onay, 2007: 130).

³⁷¹ Şîrvânî, age, s. 194-197.

³⁷² Şîrvânî, age, s. 194-197.

³⁷³ Sarılık hastalığının tedavisinde kehribarın boyuna asılması tavsiye edilir. Revânî, bir beyitinde bu hususa değinmiştir. "Keh-rübâ takmaz idi hîç güneş boynına çerh / havf-ı tîgünle eger olmasaydı yerekân" (Kutlar, 2005: 39-40).

³⁷⁴ Şîrvânî, age, s. 194-197.

Rengi ve suyu yerinde olmayan kehribar, sıcak suyla yıkanır, temizlenir ve kurutulur. Sonra senderûs yağıyla iyice kaynatılır. Son derece renkli, sulu ve şeffaf olur³⁷⁵.

³⁷⁵ Şirvânî, age, s. 194-197.

1.16. ZEBERCED

Zeberced, “zümürten daha açık yeşil olan ve zümrüt kadar değerli olmayan bir süs taşı”³⁷⁶dır. Topaz olarak da bilinir. Isıya dayanıklılığı yüksek olan bu taş, güneş ışığında renk değiştirir. Zebercedin beyaz, sarı ve açık mavi renkte olanı da vardır³⁷⁷. Zeberced, Klasik Türk Şiiri’nde felek ve bahçe tasvirlerinde kullanılırken, zebercedden tahtlar, levhalar, kutular, sandıklar, dolaplar da beyitleri süsler³⁷⁸:

Kân-ı **zeberced-i çemeni** zîr-i hâdken
Buldi çıkardı san’at ile ebr-i nev-bahar (Hâletî/Kaya, 2003: 150, 174)

Karîn olan şeref-i hidmetinle mihr-âsâ
Bu **çartâk-ı zebercedde** tâcdâr kalır (Nâilî/İpekten, 1990: 26)

Yine tugrâ-keş-i **levh-i zeberced**-reng-i sultânî
Vezâretle ser-efrâz etdi defterdâr-ı zîşânı (Nâilî/İpekten, 1990: 126)

1.16.1. Zebercedin Oluşumu

Tifâşî, zebercedin başlangıçta zümrüt olma ihtimali üzerinde durur. Zeberced, sertleşip taş olduğunda yüzeyi yoğunlaşıp kararır. İç yüzü ise kızıl olurmuş. Bu durumdaki taş, yerinde çok durduğundan güneşin ısıyı iç ve dış yüzeyindeki renklerin birbirine karışmasına sebep olurmuş. Böylece cevher yeşil renge bürünürmüş. Bunun gibi yeşil renkli cevhere zeberced derlermiş. Âlimlere göre de zeberced, zümrüttür. Fakat harâret azlığından iyice olgunlaşamadığı için zeberced olmuştur ve bir derece zümrütten aşağıdır³⁷⁹.

³⁷⁶ Devellioğlu, age, s. 1173.

³⁷⁷ Rehber Ansiklopedisi, “Zebercet”, C. 18, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 276.

³⁷⁸ Ahmed Paşa’nın “Gül taht-ı zebercedde giyip tâc-ı murassa’ / Başına nisâr etti havâ lü’lü’-i lâlâ” (Onay 2007: 335) beyiti zeberced tahta; Aşkî’nin “Çekti zer mîstar zeberced levha sîmîn hâmeler / Saldı şeh nâz ile uşşâka mahabbet-nâmeler” (Pala, 2007: 188) beyiti zeberced levhaya; Ahmet Paşa’nın “Kufî açup dürc-i zebercedden cevâhir dökdi kim / Hâk küncin eyleye gencîne-i cevher güneş” (Kutlar, 2005: 40-41) beyiti zeberced kutuya; İbni Kemâl’in “Kurdı dülâb-ı zeberced sebze-zârunda felek / Oldı zerrîn kûze yıldızlar o dülâb üstine” (Kutlar, 2005: 40-41) beyiti zeberced dolaba; Yahyâ Bey’in “Bir çînî sifâl içre karanfüller açıldı / bu çarh-ı zebercedde degül encüm-i şehlâ” (Kutlar, 2005: 40-41) beyiti felek tasvirine örnektir.

³⁷⁹ Şîrvânî, age, s. 131-132.

1.16.2. Zebercedin Elde Edildiği Yerler

Zeberced, Brezilya, Sibiryâ, Seylan, Nijerya³⁸⁰, dan elde edilir. Tigâşî'nin rivayetine göre, altı yüz kırk yıldan beri kimse zebercedin, madenlerinden çıktığını görmemiştir ve insanlarda bulunan zeberced önceki zamanlardan kalmadır. Eski mezarlıklarda bulunur. Özellikle İskenderiye mezarlıklarından kalmadır. Çünkü İskenderiye İskender'in hazinesiydi ve bütün cevherler orada toplandı.³⁸¹ Bir başka rivayete göre, güneş ışınları çarptıkça yeşile boyanan Kaf dağının yeşil zebercetten olduğuna ve semanın onun üzerinde bulunduğuna inanılır³⁸².

1.16.3. Zeberced Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Zeberced, üç çeşittir. Birinci çeşit zeberced koyu yeşildir. Rengi bir seviyededir, içinde ihtilaf yoktur. İkinci çeşit zeberced açık yeşildir. Üçüncü çeşit zebercedin rengi ölçülüdür yani rengi ne çok koyu ne çok yeşildir ve nurlu, sulu, ışıltılı, berraktır ki içine bakan, taşın içini görür. Bu çeşit zeberced diğerlerinden daha iyi ve değerlidir³⁸³.

1.16.4. Zebercedin Tabiatı

Zeberced, güzel, arı, şeffaf ve yeşil bir taştır. Tabiatı, üçüncü derecede soğuk, birinci derecede kurudur³⁸⁴.

1.16.5. Zebercedin Faydaları

Zeberced, ona sürekli bakanların ve uygun göz otlarıyla karıştırıp göze çekenlerin gözünü kuvvetlendirir ve gözün nurunu artırır. Cüzzamlı biri zebercedin işlenmişini devamlı olarak yerse cüzzamdan kurtulur³⁸⁵.

³⁸⁰ Rehber Ansiklopedisi, a.g.an.m., C. 18, s. 276.

³⁸¹ Şirvânî, age, s. 131-132. Zeberced hakkındaki rivayetlerden bir diğeri şahmaran efsanesinde geçer. İnsan başlı yılan Yemliya, zeberced tahta oturup, insan gibi söz söylemiş (Pala, 2007: 417-418; Onay, 2007: 360).

³⁸² Pala, age, s. 248; Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, age, (Hzl. Ahmet Metin Şahin), s. 24.

³⁸³ Şirvânî, age, s. 131-132.

³⁸⁴ Şirvânî, age, s. 131-132.

1.17. TALK

Arapça bir isim olan talk, “deri hastalıklarında kullanılan beyaz bir toz”³⁸⁶dur. Çok yumuşaktır. Sabuntaşı olarak da adlandırılır. Ateşe dayanıklı yapısıyla bilinir. Bu yüzden ateşte yanmaz ve ateşe tutulduğunda parlar, sertliği artar. Soluk yeşil, beyaz, gri, kırmızımsı ve kahverengimsi renkte olanları vardır. Ele alındığında elde yağlı bir his uyandırır ve eli boyar. Yüz pudrası olarak kullanıldığı gibi seramik ve lavabo yapımında, tavan kaplamasında, kağıt, kauçuk, boya üretiminde dolgu maddesi olarak da kullanılır³⁸⁷.

1.17.1. Talkın Oluşumu

Talkın aslı çiğge benzer rutubettir. Havadan bazı yerlere iner ve indiği yerde birbiri üzerine kat kat sertleşip taş olur. Yerin kuruluğu üzerine o kadar tesir eder ki hiç yağı kalmaz. Bundandır ki bu taşı ateş eritemez ve bu taş hiçbir şekilde ezilmez³⁸⁸.

1.17.2. Talkın Elde Edildiği Yerler

Talk, genellikle dağlık bölgelerden temin edilir³⁸⁹. Talkın madeni çoktur. Kıbrıs’tan geleni iyisidir³⁹⁰.

Tigâşî’ye göre talk, iki çeşittir. Birine **fizzî** derler. Rengi ve berraklığı, gümüş rengine ve berraklığına benzer. Diğesine **zehebî** derler. Rengi sarılığa meyleder. ‘Ali ibni Ahmed ise talkı üç sınıfa ayırır. **Yemânî**, birinci sınıftır. İnce bir tabakaya sahiptir. İncelikte gümüş plakasına benzer. Rengi sadef rengindedir. **Hindî**, ikinci sınıftır. Renk ve şekil yönünden yemânîye benzer, fakat yemânî daha çok tercih edilir. **Endelüsî**, üçüncü sınıftır. Bunun üzerindeki plaka kalındır. Rengi kireç rengine benzer. Buna **‘irku’l-‘urûş** derler. Râzî talk üç çeşittir, der. Bunlar **bahrî**, **yemânî** ve **cebelî**dir. Her

³⁸⁵ Şirvânî, age, s. 131-132.

³⁸⁶ Devellioğlu, age, s. 1030.

³⁸⁷ Rehber Ansiklopedisi, “Talk”, C. 16, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 123-124.

³⁸⁸ Şirvânî, age, s. 206-208.

³⁸⁹ Rehber Ansiklopedisi, a.g.an.m., C. 16, s. 123-124.

³⁹⁰ Şirvânî, age, s. 206-208.

durumda talk beyaz, berrak ve kat kattır. Dövülecek katları birbirinden ayrılır ve o katlardan hamamlara cam yapılır. Bu talka **kayh** derler. Süryanice **hasîmâ**, Arapça **kevkebü'l-arz** ve **'ırku'l-'urûş** derler³⁹¹.

1.17.3. Talkın Tabiatı

Talk, birinci derecede soğuk, ikinci derecede kurudur³⁹².

Talkın özelliklerinden biri talk, havanda ve çekiçle örs üzerinde dövüldüğünde ezilmez. Ancak ufak taşlarla kıl torbaya konulup iyice çalkalanırsa, bu ufak taşlar talkın cismini işleyip ezer. Diğer özelliği ise talk ateşte yanmaz, kireç olmaz. Diğer taşlar yanar ve kireç olur. Erimiş talkı ele sürdükten sonra el ateşe tutulsa ateşin eli yakmayacağı söylenir³⁹³.

1.17.4. Talkın Faydaları

Talk, eczacılıkta bebeklerin kıvrımlı yerlerinde, deri hastalıklarında, diş tozlarında, kullanılır. Ayrıca “seyreltik asitlerle işlendikten sonra yıkanan talk ülsere ve ishale”³⁹⁴ iyi gelir.

Şeyh'e göre talk, birinci derecede soğuk, ikinci derecede kurudur. Talk, kanı tutar ve göğüs, kulak arkası ve yumuşak etlerin şişliğine çok iyi gelir. Sinirotu suyuyla birlikte içildiğinde göğüsten, rahimden ve makattan gelen kanı durdurur. Talk, iyice yıkandıktan sonra sinirotu suyuyla içilirse dizanteriye fayda eder. Eritilmiş talk cüzzam hastalığı olanların yaralarına sürüldüğünde bu yaraları giderir. Belinas, talkın suyla eritilip, sahtesinden türlü türlü latif ve şeffaf inciler dizildiğini, bu incilerin gerçek inciden ayırt edilemediğini belirtir³⁹⁵.

³⁹¹ Şirvânî, age, s. 206-208.

³⁹² Şirvânî, age, s. 206-208.

³⁹³ Şirvânî, age, s. 206-208.

³⁹⁴ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Talk”, C. 21, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 11188.

³⁹⁵ Şirvânî, age, s. 206-208.

1.18. BENEŞE

1.18.1. Benefşenin Oluşumu

Balhaş, benefş, becâd, akîk ve bunlara benzer kızıl, kırmızı taşların her birinin maddeleri, madenlerinde yakut olmaya müsaitlerdir. Fakat birtakım engeller yüzünden bu taşlar yakut olamamışlardır³⁹⁶.

1.18.2. Benefşenin Elde Edildiği Yerler

Benefşe, yakut ve la'l gibi kırmızı renkli bir taştır. Tigâşî, Serendib adasının kırk fersah ötesinde bulunan büyük Bashiran adasında kimsenin çıkmadığı büyük bir dağda yakut, elmas ve benefşe olduğunu söyler³⁹⁷.

1.18.3. Benefşenin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Belinas, benefşeyi dört çeşide ayırır. **Mâ-zebnî**, birinci çeşittir. Bu çeşit benefşe, diğer çeşitlerinden iyi ve değerlidir. Rivayete göre mâ-zebnî, kendi hal dilince cevher alıp satanlara: “Rengim, suyum, parıltım, arılığım, şeklim, görünüşüm, bütün sıfatlarım tıpkı yakut gibidir. Suçum nedir ve neden yakutu benden çok tercih edersiniz ve çok pahalıya alıp satarsınız?” diye sitem edermiş. **Şemsü’r-rutabâ**, ikinci çeşittir. Bunun kızıllığı mâ-zebnînin kızıllığından yoğundur. **Behîmî**, üçüncü çeşittir. Karamsı bir benefşedir. Üzerinde az kızıllık meydana gelmiştir. Bakana maviye çalan tavusî bir renk gözükür. **Esbâdestî**, dördüncü çeşittir. Rengi açık sarıdır³⁹⁸.

Benefşe, çeşitleriyle la’le benzer; fakat la’lin rengi açık, berrak ve şeffaftır. Hiçbir şekilde içinde bulanıklık ve siyahlık yoktur. Benefşede donukluk ve bulanıklık olur.

³⁹⁶ Şirvânî, age, s. 132-139.

³⁹⁷ Şirvânî, age, s. 102-121.

³⁹⁸ Şirvânî, age, s. 139-140.

1.18.4. Benefşenin Faydaları

Tifâşî, burundan kan akarsa esbâdestîyi baştan aşağı asıp, taşı iki kaşın arasında bekletmeyi tavsiye eder. Böylece kan diner ve bir daha akmaz, der³⁹⁹.

³⁹⁹ Şirvânî, age, s. 139-140.

1.19. BECÂDÎ (BÎCÂD, BÎCÂDE)

Bîcâde, Farsça bir isim olup, “kehribar gibi saman çöpünü kendine çeken, yakuttan daha az değerli bir taş”⁴⁰⁰dır. Devellioğlu, bu taş için mercan diyen lûgatların olduğunu söyler. Edebiyatımızda sevgilinin kırmızı dudağı yerine kullanılır.

Gamze-i hûn-rîzden bir katre düşse kânına
Görünür **mercân** gibi her dâne-i **bî-câde sûrh** (Sâbit/Karacan, 1991: 378)

1.19.1. Becâdînin Oluşumu

“Bîcâde, çok sulu, kızıl bir taştır. Rengi benefşe rengine benzer. Işıltısı yoktur; fakat ilk bakışta içinde ışık gibi nesnelere gözüktür. Sonra dikkatlice bakınca ışık görünmez. Bazen becâdînin dibini kazarlar, o zaman becâdîde ışık o derece gözüktür ki, yakuttan ayırt edilmez. Bunu ayırmanın yolu taşın dibine mum veya muma benzer nesnelere yapıştırılır, ışık öncekinden azsa ya da hiç yoksa taş, becâdîdir. Işık öncekinden çoksa ve iyi gözükiyorsa becâdî değil, yakuttur. Çünkü yakutun dibine nesnelere yapışınca güzelliği ve ışıltısı artar, becâdîde bunun tersi olur”⁴⁰¹.

1.19.2. Becâdînin Elde Edildiği Yerler

Becâdînin madeni, Râhûn, Bashîrân, Becâdî’dir. Hindistan’ın diğer adalarında da becâdî madenleri bulunur. Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî’nin belirttiğine göre, becâdî madeni Bedahşân’da da bulunur; ancak Râhûn’dan alınan becâdî diğerlerinden iyidir. Sonra Bashîrân’da bulunan becâdî diğerlerinden iyidir. Becâdî’den çıkan ise diğer adaların becâdîsinden iyidir⁴⁰².

1.19.3. Becâdînin Faydaları

Becâdî, üstte taşınırsa, cimâ isteğini artırır. Becâdîyi güneşe doğru tutup sürekli bakanın görme yetisi zayıflar, gözün nuru azalır. Becâdî, ezilip sürme gibi göze

⁴⁰⁰ Devellioğlu, age, s. 99.

⁴⁰¹ Şîrvânî, age, s. 141-143.

⁴⁰² Şîrvânî, age, s. 141-143.

çekilirse, gözün damarlarını sağlamlaştırır ve nurunu artırır. Körlüğü ve karanlığı gözden def eder. Nezleyi giderir. Yirmi arpa ağırlığında becâdîyi yüzük kaşında götürenler korkunç düşler görmez. Dört arpa ağırlığında becâdî kazınıp vücudunda su birikene içirilirse, içindeki sarı suları giderir ve o hastalıktan şifa bulunur. Sarılık hastalığı olanlar yanlarında taşısa bu hastalıktan kurtulur. Az uyuyanlar yastığının altına koysa geç uyanır⁴⁰³.

1.19.4. Becâdînin Kıymeti

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî, becâdî ile ilgili şunları söyler:

“Eski zamanlarda la’l yoktu, becâdîye çok değer verilir, rağbet edilirdi. La’l bulununca becâdînin değeri azaldı. Becâdînin rengi kızıl yakut rengindeyse ve yeterince iyiye değeri orta halli la’lin değerindedir. Becâdî orta halliyse, kötü la’l değerinde olur. Bazı cevherîlere göre becâdî benefşenin beşinci çeşididir ve değeri esbâdest değerinin yarısıdır. Becâdînin iyisi yakuttan seçilmez. Bunu ayırmanın yolu, becâdînin rengi ateşte değişir, yakutun rengi değişmez. Fakat becâdînin bir çeşidi vardır ki rengi ateşte değişmez. Bununla yakut arasındaki fark ise yakut diğer taşlardan ağırdır ve yakutu ağza alınca geç ısınır, susuzluğu giderir, becâdîde bu özelliklerin hiçbiri yoktur”⁴⁰⁴.

⁴⁰³ Şîrvânî, age, s. 141-143.

⁴⁰⁴ Şîrvânî, age, s. 141-143.

1.20. ‘AYNÜ’L-HİRR

1.20.1. ‘Aynü’l-Hirrin Oluşumu

‘Aynü’l-Hirr, temiz, şeffaf ve nurlu bir taştır. Rengi beyaza çalar. Suyu ve ışıltısı bütün taşların suyundan ve ışıltısından çoktur. Bu taşın içerisinde kedigözünün bebeğine benzeyen, sarımsı bir benek gözüktür. Taşın tamamının letafeti, suyu, nuru, parıltısı o benektendir. Bu benek kedigözünün beneği gibidir. Daima hareket halindedir. Yani hareket eder gibi gözüktür ve bu taş bir yere hareket ettiğinde ışıltısı karşısına düşer ve bakanlar dökülür sanır. Mesela kim bu taşı yukarıya hareket ettirse suyu ve ışıltısı aşağıya dökülür gibi gözüktür. Aşağıya hareket ettirse suyu ve ışıltısı yukarıya çıkar gibi gözüktür. Bu taş yüz parça edilse, her bir parçasında bir benek bulursa, beneğine göre nuru ve ışıltısı ortaya çıkar. Belinas, ‘aynü’l-hirr madeninde yakut olsa gerekti, fakat bir takım engellerden dolayı yakut olamadı, ‘aynü’l-hirr mertebesinde kaldı, der. Bu taşın yakut ile elmas madeninde bulunduğunu söyler. Bazılarına göre, ‘aynü’l-hirr ile elmas, yakut madenin taşlarıdır⁴⁰⁵.

Belinas, ‘aynü’l-hirr’in iyisi cismi büyük, pürüzsüz, yuvarlak, beyaz, temiz ve şeffaf olanıdır, der. Taşın suyunun ve ışıltısının aksi kılıç gibi yanındaki nesnelere yansımış. Özellikle hareket ettirildiğinde suyu ve ışığı içinde civa gibi kaynar gözükmüş⁴⁰⁶.

1.20.2. ‘Aynü’l-Hirrin Faydaları

Tîfaşî’nin Hindistan’ı gören ve tuhaf cevherlerin özelliklerini öğrenmiş olan cevhercilerden işittiğine göre behremanî yakutun bütün özellikleri halis ‘aynü’l-hirde bulunmuş. ‘Aynü’l-Hirde bulunan iki özellik ise behremanîde yokmuş. Bunlardan biri ‘aynü’l-hirri yanında götürenlere felaket ve musibet erişmez, malları ve nimetleri eksilmezmiş. Diğer özelliği bozguna uğramış askerler, kaçmakla kurtulamadıkları anda, ‘aynü’l-hirri yüzük kaşında veya muskalarında taşıdıkları için, kendilerini ölümler arasında ölmüş gibi bıraktıklarında, her bakanın gözüne ölmüş ve elbiseleri murdar kana bulaşmış gibi gözükmüş. Düşmanlar yanlarına varamazlarmış. ‘Aynü’l-Hirrin bir

⁴⁰⁵ Şîrvânî, age, s. 148-150.

⁴⁰⁶ Şîrvânî, age, s. 148-150.

özelliği de yanında taşıyanlar devden, periden, kötü gözden ve kötü ruhlardan emin olurmuş⁴⁰⁷.

1.20.3. ‘Aynü’l-Hirrin Kıymeti

Rivayete göre kafirler, Hindistan kiliselerinde ‘aynü’l-hirre taparlarmış ve o kafirler yüz elli miskal altına bir ‘aynü’l-hirr almış. Bu taş Bağdat şehrinde ise elli miskal etmezmiş. Sebebini sorduklarında “Siz bu taşın faydasını bilmezsiniz.” diye cevap verirlermiş. Bundan dolayı bu taşın kıymeti rağbetine göre faydasına ve tanınmasına göre olurmuş. Arap vilayetinde bu cevhere değer verilmeyen yerlerde iyisinin bir miskali, beş miskal altın getirirmiş. Fakat İran’da bu taş çok tercih edilirmiş. İyisine ne kadar isteseler reddedilmez, hemen verilirmiş⁴⁰⁸.

⁴⁰⁷ Şirvânî, age, s. 148-150.

⁴⁰⁸ Şirvânî, age, s. 148-150.

1.21. CEZ'

Arapça sıfat olan cez', "Göz boncuğu da denilen, kara alaca ve değerli bir süs taşı, damarlı akik"⁴⁰⁹ anlamındadır. Türkler cez'e **vestehtir** derlermiş⁴¹⁰.

1.21.1. Cez'in Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Cez'in madeni, akik madenidir. Altı çeşittir. **Bakrâvî**, birinci çeşittir. Üçe ayrılır. Birinci sınıfı, ışıltısız kıızıdır. İkinci sınıfı, ışıltısız beyazdır. Üçüncü sınıfı, billur rengindedir. Yeterince ışıltısı vardır. Billur düz, ufak, beneksiz, içindeki damarları bir seviyede olursa ve göze görünen kusuru da bulunmazsa bu sınıfın en iyisi olur. **Habeşî**, ikinci çeşittir. İki tarafı sebec gibi kara, ortası beyazdır. Cismi düz olup damarlarının rengi bir olanı iyisidir, bakrâvîde bahsedildiği gibi... **Garavî**, üçüncü çeşittir. **Pârsî**, dördüncüsüdür. **'Asefî**, beşinci çeşittir. **'Arakî**, altıncı çeşittir. Düz, yumuşak, ışıltılı, temiz olanı bütün çeşitlerin iyisidir⁴¹¹.

1.21.2. Cez'in Faydaları

Tigâşî, bu taş için şunları söyler:

"Cez' sözlükte ceza'dan gelir. Ceza' içinde çağrışmak, bağrışmak, çekişmek ve vuruşmak olan korku demektir. Bu taşı yüzük kaşında, muskasında veya başka yerinde götürenlerde gam, keder, kaygı, korku, savaş, fitne, şer eksik olmaz ve kötü düşler görür. Cez'den yapılmış çanak ve bardaktan yiyecek yenilip, su içilirse uykuyu engeller. Küçük çocuklara asılırsa çocukların ağızlarının suyunu artırır, daima akmasını sağlar"⁴¹².

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî, büyüklerin de talkı yanlarında sürekli taşıdıklarında ağızlarının suyunun artacağını belirtir. Rivayete göre, Hz. Peygamber'in mübarek dişini kafirler bu taşla incitmişler. Bu yüzden Yemen, 'Aden ve Çin padişahları ve büyükleri

⁴⁰⁹ Devellioğlu, age, s. 139.

⁴¹⁰ Şîrvânî, age, s. 164-166.

⁴¹¹ Şîrvânî, age, s. 164-166.

⁴¹² Şîrvânî, age, s. 164-166.

bu taş yanlarında taşımaz, evlerine ve hazinelerine koydurmazlarmış. Taş, madeninden çıktığında ya satıp dağıtırlar ya da misafirler alıp başka yerlere götürürmüş⁴¹³.

Çocuk doğurmakta zorlanan kadınlar, cez'i saçlarına sarıp, üzerlerine asarlarsa kolaylıkla doğum yaparlar. Loğusa kadınlar takarlarsa benizdeki sarılıklar gider, ağrıları diner. Kan tükürüldüğünde ya da vücuttan kan çıktığında cez' ezilip birkaç kez içirilirse hastalığı yok eder. Yaradan akan kan durmazsa cez' ezilip yaranın üzerine dökülür. Kanı durdurur, yarayı iyileştirir. Bozulmuş, rengi dönmüş yakutlar, ezilmiş cez' ile ovulur, sonra da yıkanırsa cismi, rengi, nuru ve güzelliği yerine gelir. Yakutu cez'den başka hiçbir nesne iyi parlatamaz. Fakat bu cez' adlı taşın cismi serttir, zor ezilir. Cez', zeytinyağıyla uzun süre kaynatılırsa ezilir, delinebilir. Bu taş, bal ile yıkanırsa cilalanır, rengi parlar, nuru ve suyu artar⁴¹⁴.

1.21.3. Cez'in Kıymeti

Bir miskâl iyi bakrâvî veya habeşî cez'in değeri, iki dirhem gümüştür. Diğer çeşitleri bunun yarısıdır. Ayrıca bakrâvî, habeşîden pahalıdır⁴¹⁵.

⁴¹³ Şirvânî, age, s. 164-166.

⁴¹⁴ Şirvânî, age, s. 164-166.

⁴¹⁵ Şirvânî, age, s. 164-166.

1.22. SENBÂZEC

Senbâzec, elmasa benzer sert bir taştır. Bu taşı hakkâklar⁴¹⁶ sert taşları ezip, delmek için kullanır. Elmas madeninden çıkarılır. Senbâzec'in elmasın bir çeşidi olduğunu, fakat elmas kadar işleve sahip olmadığı, Hindistan ve Serendîb adasından elde edildiği söylenir. Bazılarına göre de senbâzecin madeni, Çin'in öteki ucunda bir adadadır. İskender'den önce hiç kimse o adaya girmemiştir⁴¹⁷.

1.22.1. Senbâzecin Tabiatı

Senbâzec, ikinci derecede soğuk ve yaştır. Aristo, bu taş için ikinci derecede soğuk, üçüncü derecede kurudur, der. Senbâzec kum gibi taşlardan meydana gelmiştir. Bazısı küçük, bazısı büyüktür. Büyüğü ve temizi en iyisidir. Bu taş, elmas gibi bütün taşları keser, deler ve ezer. Taşlar, senbâzecle ovulduğunda ve özellikle senbâzecin suyuyla ezildiğinde, parlar, beyazlar⁴¹⁸.

1.22.2. Senbâzecin Faydaları

Senbâzec, yakılıp, ezildikten sonra eski yaralara ve gözdeki sivilceye dökülürse iyi gelir⁴¹⁹.

1.22.3. Senbâzecin Kıymeti

Senbâzec, on iki dirhem olduğunda değeri bir dirhem gümüş eder. Çok değerli değildir⁴²⁰.

⁴¹⁶ Hakkâk, maden üzerine çelik kalemle yazı, resim ve çeşitli şekillerle oyma sanatını bilen ve yapan kişi (Şirvânî, 1999: 379).

⁴¹⁷ Şirvânî, age, s. 171-172.

⁴¹⁸ Şirvânî, age, s. 171-172.

⁴¹⁹ Şirvânî, age, s. 171-172.

⁴²⁰ Şirvânî, age, s. 171-172.

1.23. DEHNE

1.23.1. Dehnenin Oluşumu

Aristo dehnenin oluşumu ile ilgili olarak şunları söyler:

“Bazı yerlerde bakır madeninde bakır olacağı zaman bir buhar meydana gelir. O buhar dağılamaz ve birbiri üzerine toplanır. Bulunduğu yerde çok durduğunda hararet üzerine galebe eder, toplanan buharı kalınlaştırıp taşa döndürür. Bu bağlanan taşa dehne denir.” Belinas’a göre dehne, lâciverd ve bütün taşlar bakır buharından oluşmuştur. Madenlerindeyken bakır olma ihtimalleri vardır. Nitekim civa (zîbak) madeninde bulunan rutubetler zîbak olmak için toplanmışlar ve kükürte karışmışlardır. Kükürtün harareti üzerlerine o derece ile galebe etti ki renklerinden dönderdi, kızarttı, şâzine (kantaşı) oldu. Bütün kızıl taşların madeninde rutubet bulunsaydı yeşil taşlar sertleşirdi. Nitekim dehne yeşil sertleşti. O yeşil taşın üzerine, taşlar olmadan yerin kuruluğu galebe etse koyu yeşil rengine siyahlık karışır, sertleşip taş olur. Bu iki renkten hasıl olup, sertleşen taşa lâciverd derler ve bakırdan meydana gelen taşların hepsi bu şekildedir”⁴²¹.

İshak oğlu Hekim’e göre dehne, güherçile ve zeytinle dövülürse ondan iyi kızıl bakır meydana gelir.

Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî’nin görüşü şöyledir:

“Dehne zebercede benzer yeşil, pas rengine benzer, yumuşak bir taştır. Üzerinde ince ve kara çizgiler bulunur. Bu çizgiler bazen kızıl renktedir. Dehne bakır madeninde oluşur, zeberced ise altın madeninden çıkar”⁴²².

1.23.2. Dehnenin Elde Edildiği Yerler

Dehnenin madeni, Kuzey Afrika, İspanya ve Portekiz’e yakın Fireng dağlarıdır. Mısır, Kirmân, Sicistân, Fârs, Arap sahrasında Benî Süleym mağarası da dehnenin

⁴²¹ Şîrvânî, age, s. 172-176.

⁴²² Şîrvânî, age, s. 172-176.

bulunduğu yerler arasındadır. Bazılarına göre Türkistân'da Efrâsiyâb'ın bina inşa ettiği şehirden kızıl yakuta benzer dehne çıkar. Kısacası dehne birçok yerde meydana gelir⁴²³.

1.23.3. Dehnenin Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Dehnenin renkleri çoktur. Donuk yeşil, yeşil, tâvusî ve iki renkli olanı vardır. Hatta bazen bir taşta bütün bu renkler toplanır. Dehnenin temizine **şîrîn**, donuğuna **talh** derler⁴²⁴.

Birinci çeşidi **firengî**, ikinci çeşidi **hindî**, üçüncü çeşidi **kirmânî**, dördüncü çeşidi **kerekî**'dir. Bu dördünün içinde en iyisi firengîdir. İyi bir firengînin özellikleri şunlardır: Rengin letafeti, yeşilliği zübâbî zümrüte yakın olmalıdır. İçindeki çizgiler ve benekler şeffaf olmalıdır. Cismi büyük, parlak ve düz olmalıdır. Eski olmalıdır. Firengî çeşidinde bu özelliklere sahip dehne zor bulunur⁴²⁵.

1.23.4. Dehnenin Tabiatı

Dehne, sıcaklık ve kurulukta uyumludur. İshak bin 'İmrân'a göre dehne, dördüncü derecede sıcaktır⁴²⁶.

Şîrvânî'nin "*Kitâb-ı Ahcâr*"dan naklettiğine göre, dehnenin özelliklerinden biri, renginin sürekli değişmesidir. Dehne, havaya tabi'dir. Hava temiz olduğunda dehnenin rengi, temiz ve güzel görünür. Hava kararmış ve donuksa, taşın rengi de kararmış, donuk gözüktür. Diğer özelliği, cismi yumuşaktır. Dehneden düğme, kadeh, bıçak sapı yapıldığında hemen ezilir, incelir, nuru ve letafeti gider. Bir diğer özelliği ise, dehneyi zeytinyağında bir gün ve bir gece bekletince rengi döner, siyaha yakın olur. Bir başka özelliği ezilmiş dehne sağlıklı insanlara içirilirse, içlerinde zehre dönüşür. Bedenlerini zayıflatır, hasta olurlar, ağrıları eksilmez. Demir üzerinde ezilmiş veya demirle kazanmış dehneyi zehir içenlere içirselere panzehir olur. Bedenlerinden zehri yok eder. Bedenlerine ilaç ve şifa olur. Dehneyi yeterince ezip çekice dayanmayan, kırılan kuru

⁴²³ Şîrvânî, age, s. 172-176.

⁴²⁴ Şîrvânî, age, s. 172-176.

⁴²⁵ Şîrvânî, age, s. 172-176.

⁴²⁶ Şîrvânî, age, s. 172-176.

altının üstüne bıraksalar sertliğini giderir, yumuşatır, çekice dayanıklı hale gelir, kırılmaz. Lehimle karıştırılıp altının üstüne konulduğunda sertliğini giderir, yumuşatır, rengini kızıl, latif ve taze yapar⁴²⁷.

1.23.5. Dehnenin Faydaları

İbni Baytar'dan aktarılan bilgiye göre dehnenin iyisini, akrebin ısırıldığı yere koysalar ağrıyı dindirir. Dehne, keskin sirke ile ezilince sevdâdan dolayı vücutta meydana gelen kabarıklıkları giderir. Suyu ezilip ak düşmüş göze birkaç kez konursa, bu hastalığı yok eder. İyi firengî ezilip şakağa sürülürse, migren ağrısını giderir. Yine iyi bir firengî dehne ile yedi sinek öldürülüp, o sinekler suda ezilip, akrebin önceden ısırıldığı yere ve vücutta oluşmuş eski kabarıklara konursa, hastalığı yok eder. Kadınlar dehneyi içse doğuramaz, çeşitli belalara ve hastalıklara yakalanırlar⁴²⁸.

1.23.6. Dehnenin Kıymeti

Hekim Yakup, dehneden bir levha gördüğünü, Mısır batmanı ile otuz dokuz batman ettiğini söyler. Bir miskal olan eski ve iyi firengînin değeri, iki miskal altın eder⁴²⁹.

⁴²⁷ Şirvânî, age, s. 172-176.

⁴²⁸ Şirvânî, age, s. 172-176.

⁴²⁹ Şirvânî, age, s. 172-176.

1.24. ŞEBE

Şirvânî, Arapların şebeye, **sebec** dediklerini söyler ve bu taşın oldukça siyah, yumuşak ve çabuk kırılan bir taş olduğunu, siyahlığından ayna gibi şeffaf ve berrak gözüktüğünü, hafif olduğu için suda batmadığını, ateşte yanmadığını belirtir⁴³⁰.

1.24.1. Şebenin Elde Edildiği Yerler

Şebenin madeni, Hindistan'dır. İran'daki Tus, Almut vilayeti ve başka yerlerde buna benzer çok taş bulunur. Fakat bunun gibi şeffaf, berrak ve taravetli olmaz⁴³¹.

1.24.2. Şebenin Faydaları

Göz bozukluğunda ve bir şeye bakıldığında göze sinek, karınca, bulut, duman gibi nesnelere görüldüğünde, sebecden bir ayna yapıp, bu aynaya sürekli bakılırsa, bu hastalık yok olur. Gözün nuru artar. Sebecden yüzük kaşı yapıp sürekli bakmak da bu hastalıklara iyi gelir. Göz otlarıyla göze sürülse, gözün nurunu artırır. Sebec, lahana tohumu, atmaca ödü ayrı ayrı ezilip elekten geçirilir. Sonra hepsi karıştırılıp tekrar ezilir. Göze çekilir. Böylece gözü kuvvetlendirir ve gözün nurunu artırır. Beyaz tenliler sebecden bir mührü yapıp taksalar veya yüzük kaşlarında götürseler kötü gözden emin olurlar⁴³².

1.24.3. Şebenin Kıymeti

Bir miskalinin yarım dirhemi, gümüşe denktir, çok değeri yoktur⁴³³.

⁴³⁰ Şirvânî, age, s. 185-186.

⁴³¹ Şirvânî, age, s. 185-186.

⁴³² Şirvânî, age, s. 185-186.

⁴³³ Şirvânî, age, s. 185-186.

1.25. CÜMŞÜT

1.25.1. Cümşütün Oluşumu

Tigâşî, cümşüt, hamâhân⁴³⁴ madenlerinde demir olmaya uygundur, fakat çeşitli sebeplerden demir olmayıp istidadlarına göre cümşüt ve hamâhân oldular, der. Kındî'nin, “*Kitâb-ı Ahcâr*”ında cümşütün benefşe renginde bir taş olduğu, renginin kıızıldan, gül renginden ve gök renginden oluştuğu belirtilir⁴³⁵.

1.25.2. Cümşütün Elde Edildiği Yerler

Cümşütün madeni, Safrâ adlı bir köydür. Bu köy, Medine'den üç günlük uzaklıktadır. Araplar tarafından bu taş çok tercih edilmiş. Onunla süs eşyaları yaparlarmış⁴³⁶.

1.25.3. Cümşütün Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Tigâşî'ye göre cümşüt, dört çeşittir. Birinci çeşidin rengi gül rengi ile asumanî renkten oluşmuştur. Diğer çeşitlerden daha iyidir. İkinci çeşidin rengi de birinci çeşit gibidir. Fakat asumanî renk azdır. Birinci çeşit kadar iyidir. Üçüncü çeşidin renginde asumanî renk çok, gül rengi azdır. Dördüncü çeşidin renginde ise gül rengi de, asumanî renk de azdır. Dördüncü çeşit kötüdür⁴³⁷.

1.25.4. Cümşütün Faydaları

Nârî'nin, “*Tuhfetü'l-mülûk*” adlı cevher-namesinden öğrenildiğine göre, cümşütten büyük bir kadeh yapıp, o kadehten şarap içilse, sarhoş olunmazmış. Küçük kadehlerde bu özellik görülmezmiş. Bu taşı beraberinde götürenlerin yiğitliği artar. Savaşlarda

⁴³⁴ Hammâhân, demire benzer donuk, ağır, şeffaf, karamsı ve çok sulu bir taşur (Şirvânî, 1999: 382).

⁴³⁵ Şirvânî, age, s. 186-187.

⁴³⁶ Şirvânî, age, s. 186-187.

⁴³⁷ Şirvânî, age, s. 186-187.

kendilerini düşmana karşı kuvvetli hissederler. Eklemlerde meydana gelen ağrıyı yok eder. Yastık altına konulduğunda kötü düşler görülmez⁴³⁸.

1.25.5. Cümşütün Kıymeti

İyisinden yüzük kaşı olursa, iki dirhem gümüşe denk gelir⁴³⁹.

⁴³⁸ Şirvânî, age, s. 186-187.

⁴³⁹ Şirvânî, age, s. 186-187.

1.26. HAMÂHÂN

Hamâhân, **sandal-ı hadîdî**'nin adıdır⁴⁴⁰.

1.26.1. Hamâhânın Elde Edildiği Yerler

Hamâhânın madeni, Kerek'tir. Kerek, Mısırdan yedi günlük uzaklıkta bir yerdir. İyisi çok siyah olup siyahlığı demir gibi kızılığa meyleder. Tamamen demire benzer⁴⁴¹.

1.26.2. Hamâhânın Çeşitleri, Renkleri ve İsimleri

Hamâhân, iki çeşittir. **Hamâhân-ı zeker**, birinci çeşittir. Suyu ve güzelliği az, cismi sert ve donuktur. Geç ezilir. Su ile bileme aleti üzerinde ezilirse, rengi zernîh rengi gibi sarı olur. **Hamâhân-ı ünsâ**, ikinci çeşittir. Sağlamlığı birinci çeşidinkinden az, cismi yumuşaktır. Bu çeşitten yapılmış yüzük kaşları kazındığı zaman, suyu ve güzelliği birinci çeşidin suyu ve güzelliğinden iyi olur. Hamâhân-ı ünsânın ezilmişinin rengi, zincifr⁴⁴² rengi gibi kızıl ve şâzene (kantaşı) renginden kızılıcadır⁴⁴³.

1.26.3. Hamâhânın Tabiatı

Temîmî'nin, "*Mürşid*" adlı kitabından nakledildiğine göre, hamâhan, demire benzeyen donuk, ağır, şeffaf, siyaha yakın ve çok sulu bir taştır. Soğukluk ve sertlik üzerine etki etmiştir⁴⁴⁴.

1.26.4. Hamâhânın Faydaları

Mâlikî ve Temîmî'ye göre hamâhânın çeşitleriyle kandan ve safradan meydana gelen şişlikler, ağrılar, hamre (yılancık) rahatsızlıkları giderilir. Fakat hamâhân-ı ünsânın,

⁴⁴⁰ Şirvânî, age, s. 187-189.

⁴⁴¹ Şirvânî, age, s. 187-189.

⁴⁴² Civa ile kükürt karışığı bir çeşit kırmızı boya (Şirvânî, 1999: 584).

⁴⁴³ Şirvânî, age, s. 187-189.

⁴⁴⁴ Şirvânî, age, s. 187-189.

tabiatında soğukluk ve sertlik olduğu için şişlere, ağrılara hamâhân-ı zekerden daha çok fayda eder. Soğutma ve şişleri gidermede kantaşı gibidir. Ünsâ hamahan ezilip, sıcaktan şişmiş gözlere sürülürse şişleri giderir, ağrıları dindirir. Mâlikî, bu taşın ezilmesini ve kazınmasını içki içenlere içirseler hemen fayda eder, der. Hamâhân-ı ünsânın ezilmesi, ot⁴⁴⁵ içmekten veya bağırsaklardan kaynaklı olarak oluşan karın ağrısına iyi gelir⁴⁴⁶.

1.26.5. Hamâhânın Kıymeti

Mısır'da bir Mısır batmanı hamâhân, üç akçeye verilirmiş, yani Mısır'da çok tercih edilmezmiş. Tigâşî bir batman hamâhânın Mısır'da üç bakır paraya denk geldiğini, Mısır'dan başka yerlerde değeri olup, Mısır'da kıymeti olmadığını söyler⁴⁴⁷.

⁴⁴⁵ Ot, değişik bitki veya madenlerin karışmasından meydana gelen ilaç veya koku (Şirvânî, 1999: 492).

⁴⁴⁶ Şirvânî, age, s. 187-189.

⁴⁴⁷ Şirvânî, age, s. 187-189.

2.BÖLÜM

2.1. XVII. Yüzyıl Sûrnâmelerinde, Sûriyye Kasîdelerinde ve Sûriyye Târihlerinde Değerli Taşlar

Kelime anlamı olarak sûr, “düğün, velîme, ziyâfet, şehrâyin, şenlik”⁴⁴⁸ demektir ve nâme kelimesiyle birleşerek bu konuda yazılmış manzum ve mensur eserleri karşılamaktadır. Padişah çocuklarının sünnet düğünleri Sûr-ı Hıtân, kızlarının ya da kız kardeşlerinin evlenme düğünleri Sûr-ı Arûs, Sûr-ı Cihâz, Sûr-ı Velîme, şehzâde ve padişahların doğumlarını kutlamak amacıyla düzenlenen eğlenceler Vilâdet-i Hümâyûn şeklinde tanımlanır⁴⁴⁹. Bu şenliklerin anlatıldığı sûrnâmelerde giyim-kuşam özellikleri, yiyecek ve içecekler, mimârî, süsleme sanatları, musikîyle ilgili unsurlar, oyunlar, çeşitli sporlar, hediyeler, silahlar⁴⁵⁰, kısacası döneme ait gelenek, görenek ve adetlerin, yaşama ait izlerin ayrıntıları yer alır. Bu anlamda sûrnâmeler, devrin özelliklerini yansıtmalarıyla “Türk Kültür Tarihi”nde büyük öneme sahiptir.

Nâbî'nin manzum, Abdî'nin mensur Sûrnâmesî, Cevrî ve Nâilî-i Kadîm'in Sûriyye Kasîdeleri, yine Cevrî'nin Sûriyye Târihi, 17. yüzyılın kültür hayatı hakkında fikir edinmenizi sağlar.

⁴⁴⁸ Mehmet Arslan, “Türk Edebiyatı’nda Manzum Surnameler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)”, AKM Yay., Ankara, 1999, s. 5-14.

⁴⁴⁹ Arslan, age, s. 5-14.

⁴⁵⁰ Arslan, age, s. 5-14.

Sade ve akıcı bir dille, mesnevî şeklinde yazılan Nâbî Sûrnâmesi, 587 beyittir. Nâbî bu sûrnâmeyi IV. Mehmed'in isteği üzerine, padişahın şehzâdelerinin sünnet düğünlerini anlatmak için kaleme almıştır. Sûrnâmede padişahın kızı Hatice Sultan'ın düğün merasimine de yer verilmiştir.

Nâbî Sûrnâmesi incelendiğinde değerli taşların beyitlere çok fazla yansımadağı görülür. Halbuki, özellikle 16. yüzyıla ait sûrnâmelerde padişahın şehzâde üzerine inci saçtığı, tepsi tepsi altın ve gümüş yağma ettirdiğı, altın içinde ve incili gaşiyeler vurulmuş atların şehzâdelere takdim edildiğı, elçiler tarafından hediye edilen gümüş ve altın tepsiler, leğenler, ibrikler, avizeler, kupalar, elmaslar- sadef sandık içinde tesbihler, incili ve elmaslı üzengiler edebî bir dille beyitlerde anlatılır. Yine 16. yy.'da 40-50 bin duka altını değerinde firûze ve incilerle süslenmiş nahıllar dikkat çeker. Bu pahalı hediyelerin, 17. yüzyılın şenliklerini, düğün ve merasimlerini anlatan sûrnâmelerde çok fazla görülmemesi, dönemin sosyal ve siyasi karışıklıklarına, dış ülkelerle ilişkilerin zayıflamasına, ekonomik yetersizliklere bağlanabilir.

Nâbî Sûrnâmesi'nde, değerli taşların ve madenlerin kullanıldığı eşyaların başında cildi cevherlerle süslenmiş Kur'ân-ı Kerim ve kitaplar, hançer, sorguç, saat, divit, at eğerleri, altın ve gümüşten şamdan gelir.

Kitap

Cevherî cild ile bir Mushaf-ı hûb
Varak u kıt'a vü hattı mergûb (Arslan, 1999: 640)

Sonra şeh-zâdeye itdi ihdâ
Cevherî cild ile Mushaf zîbâ (Arslan, 1999: 641)

Cild-i pür-cevher ile bir Mushaf
Ki fedâ idi ana cümle tuhaf (Arslan, 1999: 642)

Bir 'acâ'ib Suver-i Mahlûkât
Cildi cevher rakamı âb-ı hayât (Arslan, 1999: 642)

Hüsn-i hatt ile Kelâm-ı 'İzzet
Cildi cevherle olunmuş zînet (Arslan, 1999: 642)

İtdi şeh-pûr-ı sagîre ihdâ
Cild-i cevherle Kelâm-ı Mevlâ (Arslan, 1999: 642)

Eğer (Raht)

Cevherî raht ile bir rahş-ı küheyl
Görse Şebdîz ana olurdu tufeyl (Arslan, 1999: 640)

Mâdiyân bir dahi **rahtı lü'lü**
Üç 'aded rahş dahi sarsar-pû (Arslan, 1999: 640)

Cevherî raht ile bir esb-i revân
Üç 'aded rahtsız esb-i pûyân (Arslan, 1999: 641)

Cevherî raht ile bir re's semend
Bir dahi sorguc-i cevher-peyvend (Arslan, 1999: 643)

Oldı şeh-zâde-i 'âlf- mikdâr
Cevherî raht ile bir rahşa süvâr (Arslan, 1999: 660)

Dahi bir esb-i hümâyûn-peyker
Ser-be-ser zîn ü **bisâtı cevher** (Arslan, 1999: 666)

Sorguç

Bir dahi **sorguc-ı elmâs-nişân**
Üç nefer şûh u dil-ârâ gilmân (Arslan, 1999: 641)

Dahi bir **sorguc-ı bisyâr-elmâs**
Ki gören eyler idi mihr kıyâs (Arslan, 1999: 642)

Cevherî raht ile bir re's semend
Bir dahi **sorguc-i cevher-peyvend** (Arslan, 1999: 643)

Hançer

Cevherî **hançer-i elmâs-nümâ**
On iki kît'a metâ'-ı zîbâ (Arslan, 1999: 643)

Virdi şeh-zâde-i sâniye yine
Nüh metâ' ile **mücevher deşne** (Arslan, 1999: 644)

Divit

Sâhte **dürr ü cevâhirle devât**
'Arz idüp itdi hulûsın isbât (Arslan, 1999: 644)

Bir de Sa'dî eseri külliyyât
İki **lü'lü** vü **cevâhirli devât** (Arslan, 1999: 645)

Saat

Bûtsân ile Gülistân pür-zer
Cevherî sâ'at ile bir hançer (Arslan, 1999: 644)

Perde

Perdeler gevher ile pür-zîver
'Ûd u 'anberle murassa' micmer (Arslan, 1999: 667)

Beyitlerde, Musahip Mustafa Paşa ile evlenen Hatice Sultan için cevher tabiri kullanılır:

Dahi bir duhter-i sa'd-ahterini
Sadef-i saltanatun **gevherini** (Arslan, 1999: 634)

Ne **güher** mâh alur andan vâye
Nûrî hurşîde olur sermâye (Arslan, 1999: 634)

Ola ol **gevher** ile gerdûn-sâ
Ser-i ikbâl-i Musâhib Pâşâ (Arslan, 1999: 634)

Değerli Taş İsimlerinin Geçtiği Diğer Beyitler

Şâhid-i kudreti sıhhatle maraz
Beyyin-i hikmeti **cevherle** 'araz (Arslan, 1999: 627)

Kurdı nüh bâr-geh-i gerdûnı
Döşedi ferş-i **zümürüd-gûnı** (Arslan, 1999: 628)

Gülşen-i mekrümete bâd-ı nesîm
Kulzüm-i merhamete **dürr-i yetîm** (Arslan, 1999: 630)

Çerh-i pür-ahtere virmişdi hırâş
Nesc olunmuş **dürr** ü **gevherle** firâş (Arslan, 1999: 636)

Olmuş o kasr-ı **zümürüd-pervâz**
Gûyiyâ sayda süzülmüş şeh-bâz (Arslan, 1999: 636)

Lîk şeh-zâde-i **pâkîze-güher**
Râh-ı mahfiden idüp itdi makar (Arslan, 1999: 659)

Olmuş idi yem ü kân-veş her sû
Sîm ü zer **dürr** ü **güherle** memlû (Arslan, 1999: 660)

Zât-ı şeh-zâde-i **pâkîze-güher**
Anda bir gonca idi tâze vü ter (Arslan, 1999: 660)

Ne gice mevlid-i sultân-ı Güzîn
Sadef-i zât-ı İmâmü's-sekaleyn (Arslan, 1999: 665)

Ser-be-ser cümle firâş u bâlîn
Dürr ü **gevher**le murassa' zerrîn (Arslan, 1999: 667)

17. yüzyılda düzenlenmiş düğün merasimlerinden biri de Cevrî'nin Sûriyye Kasîdesi ve Sûriyye Târihi'nde anlatılır. Kasîde Sultan İbrahim'in Girit'i fethetmesi ve padişahın dört yaşındaki kızı Gevher Sultan'ın nikahı üzerine yazılmıştır. Bu kasîdede padişahın kızı değerli ve temiz bir inci olarak nitelendirilir. Ayrıca değerli taş ve madenlerle süslenmiş çeşitli eşyalardan da bahsedilir.

Çıkardı bir **dürr-i pâki** haremde ferr-i devletle
Musâhib bir vezîr-i kâm-kâra eyledi hem-ser (Arslan, 1999: 90-93)

Aceb pîrâye virdi gülşen-i sûr-ı hümâyûna
O zîb ü ferrile her nahl-i zerrîn-berk ü **la'lîn-ber** (Arslan, 1999: 90-93)

Müzeyyen gûne gûne mîvelerle dürlü **cevher**den
O nahlün her biri çekmiş meger bâg-i İrem'de ser (Arslan, 1999: 90-93)

Olurlar kâsır evsâfında ol sûr-ı mu'allânun
Ma'ânî silkine **dür**ler dizerse bin sühan-perver (Arslan, 1999: 90-93)

Cevrî, IV. Mehmed'in sünnet düğününü anlattığı Sûriyye Târihi'nde, padişahı koruması için Allah'a dua eder. Beyitte padişahın başındaki elmas renkli tac yerine la'lden külah tercih edilir.

Serinden efser-i **elmâs-gûnesin** giderüp
Koya **la'**lden ana bir külâh-ı mevzûnı (Arslan, 1999: 100-101)

Hemîşe tâ kıla perverde feyz-i Rabb-i Mecîd
Sadefde hıfz u hırâsetle **dürr-i meknûmı** (Arslan, 1999:100-101)

Bu yüzyıldaki diğer Sûriyye Kasîdesi Nâ'ilî'ye aittir. Kasîde, Sultan İbrahim'in kızı Beyhan Sultan'ın düğününü anlatır.

Sahnında ser-âvîz ile her **nahl-i mücevher**
Bir sîm-beden dilber-i kâkül-be-kafâdur (Nâilî/İpekten, 1990: 65-71)

Ol **dürr-i hümâyûn-sadef-i kulzüm-i devlet**
Hiç haclegehi reşg-i şebistân-ı semâdır (Nâilî/İpekten, 1990: 65-71)

Ol **gevher-i nâ-yâba** Zelîha değil ancak
Yûsuf da dehen-piste-i takdîr-i behâdır (Nâilî/İpekten, 1990: 65-71)

Şâhâne-neseb ol **güher-i kân-ı** edeb kim
Dûşîze-i pâkîze-i hayrû'l-hulefâdır (Nâilî/İpekten, 1990: 65-71)

Ol duhter-i sa'd-ahter-i ferhunde-**güher** kim
Şem'-i harem-i rağbet-i sadrû'l vüzerâdır (Nâilî/İpekten, 1990: 65-71)

Şâyestedir ol genc-i sa'âdetde bu **gevher**
Bu sûr-ı hümâyûna münâsib o serâdır (Nâilî/İpekten, 1990: 65-71)

Deryâ-yı firâvân-**sadef-i** dâniş ü idrâk
Sandûk-ı lebaleb-**güher-i** akl ü zekâdır (Nâilî/İpekten, 1990: 65-71)

İnsâf budur kim eser-i lutf-ı tabî'at
Yektâ-güher-i nühsadef-i bahr-ı alâdır (Nâilî/İpekten, 1990: 65-71)

Har-möhre-i eşhâs ile bu **gevher-i hâsın**
Mî'yârı nazar farkı Süreyyâ vü serâdır (Nâilî/İpekten, 1990: 65-71)

Ol hâcegiyân-ı ser-i bâzâr-ı nifâkım
Gevherleri har-möhre-i sundûk-ı degâdır (Nâilî/İpekten, 1990: 65-71)

2.2. Tarikatların Giyim Kuşamlarında Taşlar

Tasavvuf, bir tarikat veya tekkeye bağlı olan şeyhin rehberliğinde insanları, kalbî olarak Allah'a ulaştırmayı gaye edinmiş düşünce ve inanç sistemidir. Bu sistem Türklerin İslamiyeti kabul etmesinin ardından hızla yayılmaya başlamıştır. “Arslan Baba, Çoban Ata, Korkud Ata” gibi derviş şairler, Müslümanlığın hızla yayıldığı Türkistan'da⁴⁵¹, kendilerini halka sevdirmiş, onları tasavvufu tanıttırılmışlardır⁴⁵². 11. yy.'ın dinî, edebî ve kültürel hayatına damgasını vuran, Arslan Baba'ya intisab edip, düşüncelerini halka benimseten Ahmet Yesevî de kurduğu Yeseviye Tarikatıyla “Türkler arasında ilk tarikat kurucusu”⁴⁵³ olarak kabul edilmiştir. Sonraki yüzyıllarda Müslümanlığı yaymak amacıyla farklı bölgelerde çeşitli tarikatlar kurulmuş ve bu tarikatlara kimi zaman, kurucu şeyhlerinin isimleri verilmiştir. 13.yy.'da kaynağını Hacı Bektaş-ı Velî'den ve Mevlana Celaleddîn-i Rûmî'nin mistik görüşlerinden alan iki farklı tarikat; Bektaşîlik ve Mevlevîlik tarikatları kurulmuş ve etkisi günümüze kadar ulaşmıştır. 15. yy.'a gelindiğinde tarikatların Anadolu'da güç kazandığı görülür. Bayramiye Tarikatı'nı kuran Hacı Bayram-ı Velî, Kadiriye Tarikatı'nın Eşrefiye Kolu'nu kuran Eşrefoğlu Rûmî, Halvetiye Tarikatı'nın Gülşeniye Kolu'nu kuran İbrahim Gülşenî dönemin önemli mutasavvıf şairlerindendir. 17. ve 18.yy.'da ise Mevlevî Tarikatı'nın etkisi hakimdir. 17. yy.'da Cevrî, İsmetî, Şehrî, Sabûhî, Fasîh; 18.yy.'da Nahifî, Neş'et, Kânî, Şeyh Galib Klasik Türk Şiiri'nin Mevlevî Tarikatı'na mensup mutasavvıf şairlerindendir.

Tarikatların kökeni dinî inançlara, Kur'an-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in sünnetlerine dayanır. Allah'a ulaşmanın çabasında olan dervişler bu süreçte çileye girer, nefislerinden arınıp benliklerini Allah'a adarlar. Farsça bir isim olan dervîş kelimesi de buna işaret eder ve “Allah için alçakgönüllülüğü ve fukaralığı kabul eden veyâ bir tarikata bağlı bulunan kimse”⁴⁵⁴ manasını taşır. Bu yüzden dervişler gösterişli bir yaşamdan uzak kimselerdir. Dolayısıyla üzerlerinde maddî değer

⁴⁵¹ Türkistan'ın o zamanki adı Yesi'dir.

⁴⁵² Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara, 2002, s. 29-33.

⁴⁵³ Mengi, age, s. 34-36.

⁴⁵⁴ Devellioğlu, age, s. 177.

biçilebilecek tarzda kumaşlar, takılar vb. bulunmaz. Yunus Emre'nin bir beyiti bu durumu en güzel şekliyle ifade eder:

Dervîşlik başdadır tâcda değil
Kızdırmak oddadır sacda değil (Yunus Emre/Cebecioğlu, 2005: 161)

Atasoy'un "*Derviş Çeyizi*" adlı çalışması incelendiğinde arakân, akîk, habbe, kantaşı, nefes taşı, teslim taşı gibi taşların tarikatlara bağlı kişilerin giyimlerinde kullanıldığı görülür. Bunların bazıları yüklendiği anlamlardan dolayı, bazıları şifa verdiği inancıyla, bazıları da Hz. Peygamber'in sünnetini yerine getirmek amacıyla kıyafetlerde taşınır. Bu taşlar şu şekildedir:

Habbe

Habbe, Arapça'da "buğday, arpa ve saire ufak ve yuvarlak olan şeyler, tane"⁴⁵⁵ manasındadır. Pakalın habbeyi akîk ve neceften yapılmış, Hayderinin göğüs kısmının iki tarafına takılan tesbih taneleri olarak tanımlar. İki yana takılmasıyla "Hubb-i Haseneyn" yani Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in sevgisi anlamına geldiği ve bunu Bektaşîlerin taktığını belirtir⁴⁵⁶.

Atasoy, Devellioğlu ve Pakalın'ın görüşlerinden sonra farklı kaynaklardan ayrıntılı bilgiler sunar. Bu bilgilerden habbenin bir kristal boncuk olup, Allah'ı sembolize ettiği, çok sayıda takılırsa Hz. Muhammed, Fatma ve on iki imam anlamını taşıyacağı, ayrıca onları ziyaret eden Bektaşîlerin sağ ve sol taraflarına yedişer habbe taktıkları, Mevlevîlerde habbenin kullanılmadığı, fakat 1887'de vefat eden Fahreddin Çelebi'nin fotoğraflarında, göğsünün iki yanında birer habbe olduğu öğrenilir. Kitapta Agah Efendi'den nakledilen bilgiye göre Mekke'den Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber, Kureyşlilerin saldırıları nedeniyle Hz. Ebubekir'le Sevr'de mağaraya saklanırlar. Burada Hz. Ebubekir'i bir yılan sokar ve ateşi çıkar. Bunun üzerine Hz. Peygamber oradan bir bakla taş alıp Ebubekir'in ağzına koyar. O anda Hz. Ebubekir'in ateşi ve susuzluğu geçer. Başka kaynaklardan bu taşın arakân denilen koyu tarçınî renkte bir taş olduğu, Ebubekir'in Sevr mağarasında kullandığı

⁴⁵⁵ Devellioğlu, age, s. 303.

⁴⁵⁶ Pakalın, age, C. I, s. 692.

bu taşı İmam Hüseyin'e verdiği, bir de Hz. Ebubekir'in az konuşmak amacıyla ağzına taş koyduğu aktarılır⁴⁵⁷.

Habbe ile ilgili olarak “arakân taşına karşılık haydarilerin yakasına asılıp habbe tabir edilen hakik, süleymanî, balgamî, nefef, seylan, yeşim, cevher ve kantaşı”⁴⁵⁸ gibi taşların yapıldığı bilgisine ulaşılır.

Teslim taşı

Bektaşîlerin kullandığı bir takıdır. El ayası büyüklüğünde ve on iki köşeli olan teslim taşını Bektaşî babaları göğüslerinde taşırlar⁴⁵⁹. On iki köşeli olması on iki imama işaret eder⁴⁶⁰. Bu taş hakkında farklı inanışlar, rivayetler vardır. Bunlardan bir tanesi şu şekildedir: Allah Musa Peygamberi sınamak için ‘Ya Musa benim yarattıklarımın en kötü olan bir yarattığı bana getir!’ der. Musa da bir köpeği Allah’ın huzuruna götürmeye karar verir. Bu sırada köpek insanların diliyle ‘Ey Allah’ın peygamberi, sen benim Allah indinde alçak olduğumu ne bildin.’ dediği zaman Musa mahcup ve pişman olup ‘Allah’ım hata ettim, tövbeler olsun’ diyerek boynuna bir taş asarak aczini anlatmak ister⁴⁶¹. İşte bu olaya dayanarak Bektaşîler, acziyetlerini anlatmak için boyunlarına teslim taşı takarlar.

Pakalın’ın yazısına göre Kırşehir’in Mucur nahiyesindeki Hacı Bektaş Köyü’nden çıkan, balgamlı, damarlı bir taştan yapılan ve Hacı Bektaş taşı denilen teslim taşının oluşumu da şöyledir: Hacı Bektaş Velî kendisini zehirlediklerinde bunu fark edip hemen kusar. Bu kusmuğun döküldüğü yerde damarlı olan taşlar meydana gelir⁴⁶².

Dükürse üstine bir ehl-i istikrâh hazz eyler
Gönül abdâl-ı ‘ışkun balgamî bir pâlehengîdür (Sâbit/Karacan, 1991: 294)

⁴⁵⁷ Atasoy, age, s. 249-250.

⁴⁵⁸ Atasoy, age, s. 249-250.

⁴⁵⁹ Cebecioğlu, age, s. 65.

⁴⁶⁰ Pakalın, age, C. III, s. 476.

⁴⁶¹ Atasoy, age, s. 247-249.

⁴⁶² Konuyla ilgili olarak bk. Pakalın, age, C. III, s. 476; Onay, age, s. 5.

Ayrıca bir başka inanış da teslim taşının Hz. Peygamber'in kızı Fatma ile Ali'nin evlenmesine, onların birbirine bağlanmalarına işaret ettiği yönündedir⁴⁶³.

Her tarikatın kendine has giyim kuşam şekli vardır. Mesela taçlar, desenleri ve şekilleriyle tarikatları birbirinden ayıran belirleyici unsurların başında gelir. Fakat bunun dışında çok büyük farklılıklar görülmez. Takılar açısından ele alındığında Bektaşîlerin diğer tarikatlardan farklı olarak kullandığı bazı takılarla karşılaşılır. Bunlar “mengûş, teslim taşı, paliheng, tığbend, on dört taneli habbe, cilbend”dir⁴⁶⁴. Mengûş, evlenmemeye karar veren dervişin bir törenle sağ kulağına takılan, demir, pirinç, gümüş veya necef taşı gibi maddelerden yapılan küpedir⁴⁶⁵. Teslim taşı ve on dört taneli habbe konumuza yön vermesi bakımından önem arz etmektedir. Kitapta yer alan fotoğraflarda Ali Nutk Baba'nın boynunda on dört taneli habbe, Hilmi Dede Baba'nın boynunda teslim taşı, Caferî Sadık Baba'nın boynunda ise on iki dilimli teslim taşı, belinde kuşağın üzerine sarılmış olan kamberiyeye ait akîk taşı vardır. Yine Bektaşîlere ait fotoğraflarda sedef burma saplı kemik dikkat çekicidir⁴⁶⁶.

Mevlevîye Tarikatı hakkında verilen bilgide Atasoy, C. Muhittin Duru'nun makalesinden Konya Mevlana Türbesi'nde baş türbedar dede inciyle işlenmiş, son derece kıymetli bir kese içinde bulunan türbenin gümüş anahtarını cuma ve bayram günlerinde boynuna astığı nakledilir. Ayrıca Mevlevîlerde habbe gibi bazı eşyaların uğurlu sayıldığı da belirtilir⁴⁶⁷.

Kaynaklarda Kadiriye Tarikatı'nda sedef düğmeli gömlek ve sedeften yapılmış kemer tokası⁴⁶⁸, Rufâîlerde kemer ortasına takılan ve dervişlerin çok acıktıklarında midelerinin üzerine bastırdıkları kanaat taşı olduğu görülür. Rufâî Tarikatına mensup şeyhlerin teslim kemeri denilen taşlı kemer taktıkları, iki kristal habbenin birer bağcık ucunda haydariyenin iki tarafından asıldığı bilgisine de ulaşılr⁴⁶⁹.

⁴⁶³ Atasoy, age, s. 247-249.

⁴⁶⁴ Atasoy, age, “ Bektaşîye Tarikatı ” s. 51-67.

⁴⁶⁵ Pala, age, s. 305.

⁴⁶⁶ Atasoy, age, “ Bektaşîye Tarikatı ” s. 51-67.

⁴⁶⁷ Atasoy, age, “ Mevlevîye Tarikatı ” s. 103-127.

⁴⁶⁸ Atasoy, age, “ Kadiriye Tarikatı ” s. 90-102.

⁴⁶⁹ Atasoy, age, “ Rufâîye Tarikatı ” s. 136-145.

Pala, Nakşibendî tarikatında hatm-ı hâcegândan sonra 70 kadar küçük taşa 70.000 kelime-i tevhid okunarak bu taşları suya atıldığı ve yağmur duası yapıldığı bilgisini verir. Bu taşın seng-i yede ve yağmur taşı gibi adlarla bilinen yeşim taşı olma ihtimali vardır⁴⁷⁰.

Sonuç olarak; tarikatlarda kullanılan taşlar Klasik Türk Şiiri'ne çok fazla yansımaya da, tarikatların giyim kuşamlarında ve “Türk Kültür Hayatı”nda önemli bir yere sahiptir.

⁴⁷⁰ Pala, age, s. 400.

SONUÇ

Parlaklığı, göz alıcı güzelliği, sertliği, elde edilişlerindeki zorluk, sağlık üzerindeki etkileri ve yüklendikleri farklı anlamlarla değerli taşlar, Klasik Türk Şiiri'nde önemli bir yere sahiptir. Bugüne kadar üzerinde kapsamlı bir şekilde çalışılmayan bu konu hakkında kutsal kitaplar, hadisler, divanlar, efsane ve rivayetler, cevâhir-nâmeler gibi pek çok kaynaktan istifade edilerek ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Klasik Türk Edebiyatı'nda değerli taşlar çevresinde oluşmuş mazmunlar ve edebî sanatlar oldukça fazladır. Taşlar, özellikle sevgilinin güzellik unsurlarını ve âşğın hâllerini belirlemede etkili rol oynar. Sevgilinin ağzı, dudağı, dişleri, teri, ziyneti; aşğın gönlü, gözyaşı ve kanlı gözü değerli taşlarla somutlaşır ve anlam kazanır. İnci, parlaklığı, güzelliği, beyazlığı, yuvarlak ve şeffaf oluşuyla şairin nazmını güzelleştirir. Aşğın gözyaşı, sevgilinin dişi, teri, vuslatı, yağmur, taneleri, Hz. Muhammed, Hz. Ali, akıl, insan ruhu, ibadetler, insan-ı kâmil birer incidir. Yakut, la'l, mercan, akik gibi kırmızı renkli taşlar, aşğın ağlamaktan kızarmış gözüne, kanlı gözyaşına, gönülde oluşan yaraya, sevgilinin içinde inci sakladığı ağzına ve dudağına, yanağına, şaraba, güneşe teşbih edilir. Zümrüt, zeberced, yeşim, firuze, yeşil renkleriyle felek, bahçe ve tabiat tasvirlerinde, sevgilinin yeni çıkan tüylerini ifade etmekte kullanılır. Elmas, dayanıklılığı ve keskin oluşuyla ön plana çıkarken, kehribar, saman veya samana benzer otları kendisine çekmesiyle şiirlere konu olur.

XVII. yüzyıl şairlerinden Nef'î, Nâbî, Nâilî, Neşâtî, Şeyhülişlâm Yahyâ, Şeyhülişlâm Bahayî, Azmî-zâde Hâletî, Fehîm-i Kadîm, Mezâkî, Sâbit, Sükkerî, Remzî, Bahtî (I. Ahmed), Râmî, Nehcî, Sun'ullâh Gaybî, Niyâzî-i Mısırî divanları taşların özellikleri bakımından bir bir tetkik edilmiştir. Bunun sonucunda XVII. yy.'a ilişkin taranan eserlerde, 14 taş tesbit edilmiştir. Bunlar “inci, la'l, yakut, zümrüt, elmas, firuze, akik, laciverd, mercan, billur, mînâ, kehribar, zeberced, becâdî”dir.

Değerli taşların kullanımını, şairlerin divanlarına göre ele aldığımızda, tekke şairlerinden Sun'ullâh Gaybî ve Niyâzî-i Mısırî divanları ile Şeyhülişlâm Bahayî, Bahtî divanlarının zayıf kaldığı intibai oluşmuştur. Diğer şairlerin divanlarında da taşlar, istikrarlı bir çizgide yürümez. Örneğin bir şairin divanında bulunabilen taş,

diğer şairin divanında yer almaz. Ancak genel bir gerçek vardır ki, o da teşbih ve mecazlarda, dürr, la'l, yakut, elmas ve mercanın en çok kullanılan taşlar olmasıdır. XVII. yy.'a ait taranan divanlarda yer alan diğer taşlar, divanlardaki kullanım sayıları itibariyle, ikinci derecede önem arz etmektedir. Hatta “*Tuhfe-i Murâdî*”de adı geçen “yasb, talk, benefşe, becâdî, ‘aynü’l-hirr, cez’, senbâzec, dehne, şebe, cümşüt, hamâhân” gibi taşlar, taranan divanlarda bulunmamaktadır. Bu taşların araştırılan kitaplarda yer almayışı, XVII. yüzyılda kullanılmadıkları anlamına gelmez. Başka türler incelendiğinde bu taşlarla karşılaşılması muhtemeldir.

İkinci bölümde ele aldığımız sur-namelerde, taşlarla süslenmiş az sayıda hediyelere rastlanır. Bunun sebebini XVII. yüzyılda imparatorluğun içinde bulunduğu çalkantılı döneme, iktisadî sıkıntılara bağlamak mümkündür. Özellikle dış ülkelerle ilişkilerin zayıflamasıyla birlikte, elçilerin şehzade düğünlerine katılımları ve getirdikleri hediyeler azalmış olmalıdır.

Tarikatların giyim kuşamlarına baktığımızda genel itibariyle Mevlevî tarikatına mensup şairlerin üzerlerinde maddî değeri olan eşyaları kullanmadıkları, belirli anlamları sembolize eden taşların Bektaşîlerde görüldüğü, şairlerimizde ise bu kültürle pek ilişkili olmadıkları için şiirlerinde yer vermedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç olarak, taşların çeşitleri, renkleri, farklı coğrafyalarda değişik şekillerde adlandırılışı incelendiğinde, zengin bir lügatle karşılaşmıştır. Bu çalışma ortaya koyuyor ki, taşlarla ilgili zengin bir kelime ve kavram birikimi vardır. Ancak bizim değerli taşlar lüğatimiz bulunmamaktadır. Bu nedenle konumuzun bu alanda yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesini umut ediyoruz.

KAYNAKLAR

- Ana Britannica, “Elmas”, C. 11, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1994, s. 216.
- _____ “Jadeyit”, C. 17, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1994, s. 181.
- _____ “Kehribar”, C. 18, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1994, s. 332-333.
- _____ “Mine işi”, C. 23, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1994, s. 24.
- _____ “Nefrit”, C. 23, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1994, s. 351.
- _____ “Turkuvaz”, C. 30, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1994, s. 269.
- _____ “Yakut”, C. 32, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1994, s. 72.
- _____ “Zümrüt”, C.32, Hürriyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1994, s. 432.
- ARGUNŞAH, Mustafa (Hzl.): Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî, **Tuhfe-i Murâdî, İnceleme-Metin-Dizin**, TDK Yay., Ankara, 1999.
- ARSLAN, Mehmet, **Türk Edebiyatı’nda Manzum Surnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri)**, AKM Yay., Ankara, 1999.
- ATASOY, Nurhan, **Derviş Çeyizi, Türkiye’de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2005.
- ‘AZMÎ-ZÂDE HÂLETÎ DÎVÂNI, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı’nın Tenkitli Metni, (Hzl. Bayram Ali Kaya), Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2003.
- Bosnalı Alaeddin SÂBÎT, DÎVÂN, (Hzl. Turgut Karacan), Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas, 1991.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, “Cevher”, C. 5, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 2290.
- _____ “Elmas”, C. 7, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 3652-3654.
- _____ “Firuze”, C. 8, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 4136.

_____ “Kehribar”, C. 13, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 6592-6593.

_____ “Laciverdî”, C. 14, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 7311.

_____ “Mine”, C. 16, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, s. 8199-8200.

_____ “Talk”, C. 21, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 11188.

_____ “Taş”, C. 22, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 11281.

_____ “Türkuvaz”, C. 23, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 11886.

_____ “Yeşim”, C. 24, Milliyet Gazetesi Yay. İstanbul, 1986, 12542.

_____ “Zümrüt”, C. 24, Milliyet Gazetesi Yay., İstanbul, 1986, s. 12780.

CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay., İstanbul, 2005.

DEMİRLİ, Ekrem (çev.): Abdürrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, İz Yay., İstanbul, 2004.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006.

Dört Kutsal Kitap, Web Sitesi. <http://www.sohbeticanan.com/programlar.asp>
Erişim Tarihi: 09/04/2007.

ERDEM, Sargon, “Akik”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul, 1989, s. 262-263.

FEHÎM-İ KADÎM, Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, (Hzl. Tahir Üzgör), AKM Yay., Ankara, 1991.

KÂMÎ, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni, (Hzl. Ali Yıldırım), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış doktora tezi], Elazığ, 1995.

KARTAL, Ahmet, **Klasik Türk Şiiri'nde Lâle**, Akçağ Yay., Ankara, 1998.

- KURNAZ, Cemal (Hızl.): Ahmet Talât Onay, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü**, Birleşik Kitabevi, Ankara, 2007.
- KUTLAR, Fatma Sabiha, **Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme**, Öncü Kitap, Ankara, 2005.
- KUTLUER, İlhan, “Cevher”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul, 1993, s. 450-454.
- LEVEND, Ağâh Sırrı, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1980.
- MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı, Edebiyat Tarihi-Metinler**, Akçağ Yay., Ankara, 2002.
- MEZÂKÎ, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkildi Metni, (Hızl. Ahmet Mermer), AKM Yay., Ankara, 1991.
- NÂBÎ DÎVÂNI, (Hızl. Meserret Diriöz), Fey Vakfı, İstanbul, 1994.
- NÂİLÎ DÎVÂNI, (Hızl. Haluk İpekten), Akçağ Yay., Ankara, 1990.
- NEF'Î DÎVÂNI, (Hızl. Metin Akkuş), Akçağ Yay., Ankara, 1993.
- NEŞÂTÎ DÎVÂNI, (Hızl. Mahmut Kaplan), Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.
- NİYÂZÎ-İ MISRÎ DÎVÂNI, (Hızl. Kenan Erdoğan), Akçağ Yay., Ankara, 1998.
- XVII. Yüzyıl Dîvân Şâiri ŞERİF NEHCÎ, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni, (Hızl. Neslihan İlknur Koç), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara, 2003.
- ÖZTÜRK, Abdülvehhap (Hızl.): Yazıcıoğlu Muhammed, **Muhammediye-İsmail Hakkı Bursevî'nin Ferahû'r-rûh Şerhi İle**, Çelik Yay., İstanbul, 2005.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, III. C., Milli Eğitim Basımevi, 3. Baskı, İstanbul, 1983.
- PALA, İskender, “La'l”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 27, Ankara, 2003, s. 69-70.

- _____, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul, 2007
- RÂMÎ DÎVÂNI, (Hzl. Erdal Hamami), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.
- REMZÎ DÎVANÇESİ, Kayserili Mehmed Remzî Efendi, (Hzl. Ahmet Emin Güven), Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2005.
- SAKAOĞLU, Necdet (Hzl.): Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, **Dürr-i Meknun, Saklı İnciler**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1999.
- SULTAN AHMED DÎVÂNI'nın Tahlili, (Hzl. İsa Kayaalp), Kitabevi Yay., İstanbul, 1999.
- SUN'ULLÂH-I GAYBÎ DÎVÂNI, İnceleme-Metin, (Hzl. Bilal Kemikli), MEB Yay., İstanbul, 2000.
- SÜKKERÎ, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı, (Hzl. Erdoğan Erol), AKM Yay., Ankara, 1994.
- ŞAHİN, Ahmet Metin (Hzl.): Yazıcıoğlu Ahmedî Bîcân, **Envârü'l-Âşıkîn**, Merve Yay., İstanbul, ty..
- ŞEYHÜLİSLÂM BAHÂYÎ EFENDİ DÎVÂNI'NDAN SEÇMELER, (Hzl. Harun Tolasa), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.
- ŞEYHÜLİSLÂM YAHYÂ DÎVÂNI, (Hzl. Rekin Ertem), Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- TANYU, Hikmet, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1987.
- Rehber Ansiklopedisi, "Cevher", C. 3, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 217-218.
- _____ "Elmas", C. 5, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 84-86.
- _____ "Kehribar", C. 10, Türkiye Gazetesi Yay., s. 29-30.
- _____ "La'l", C. 27, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 69-70.
- _____ "Mercanlar", C. 12, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 3-6.

_____ “Talk”, C. 16, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 123-124.

_____ “Taş ve Taş Ocağı”, C. 16, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 148-149.

_____ “Turkuaz”, C. 17, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 32-33.

_____ “Yeşim”, C. 18, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 171.

_____ “Zebercet”, C. 18, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 276.

_____ “Zümrüt”, C.18, Türkiye Gazetesi Yay., İstanbul, s. 326.

DİZİN

- A -

- 'adesî, 37, 39
'araz, 12, 164
'aynü'l-hirr, 148,149
Abbas, 62
âb-ı yâkût, 46
adak, 1
Aden, 3, 25, 34, 55, 150
Adn, 5, 7, 8, 54
Afganistan, 53, 107
Agah Sırrı Levend, 12, 14, 100
agat, 2
AĞITLAR, 3
ahter-i yemen, 101
ak gümüş, 8
ak inci, 7
ak yakut, 9
Akatlar, 1
Akıl, 7, 44
akik, 2, 4, 5, 101, 102, 103, 104,
105, 150
akîk, 10, 24, 46, 81, 101, 102, 104,
105, 144, 168, 170
akîk-i la'l, 104
akîk-i Yemen, 101
akl-ı küll, 13
akrebî, 83, 84
Al-i Büveyh, 82
Almanlar, 1
Almut, 156
altın, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 26, 31, 52,
63, 66, 67, 68, 90, 92, 108, 124,
129, 149, 153, 155, 162
ametist, 2, 5
anber, 9, 53, 79, 86
arabî, 13, 69
arak, 32, 49
arakân, 168
arakî, 150
Arap, 69, 149, 153
Aristo, 12, 33, 60, 70, 99, 117, 152,
153
Arslan Baba, 167
Arş, 7, 8, 14, 18
aselî, 150
asfar, 103
âsumâncûnî, 56
asumanî, 157
âsumânî, 57

Asur, 1
 ateşî', 83
 Ay, 14
 aytaşı, 2, 3
 azrâ, 25

 - B -
 bâbet-i çihlî, 40
 bâbet-i pencâhî, 40
 bâbet-i sadî, 39
 bâbet-i şastî, 40
 Babil, 1, 121
 bâdâmî-i mînâ, 133
 bâde-i la'l, 76
 bahr, 15, 21, 23, 26, 27, 29, 30, 31,
 35, 38, 42, 44, 62, 79, 112, 113,
 115, 131, 134, 166
 bahr-ı gevher, 15, 21
 bahrî, 62, 106, 142
 Bahrî, 69
 bahtcı, 99
 bakamî, 83
 bâkend, 46
 bâkîde, 46
 bakrâvî, 151
 Bakrâvî, 150
 Balhaş, 74, 144
 becâd, 146
 becâde, 54
 becâdî, 146, 147
 beçe-i tâvus-ı ulvî, 46
 bedahş, 46
 Bedahşân, 21, 53, 75, 80, 82, 107,
 146
 bedahşânî, 20, 108
 bedahşî, 108
 behîmî, 144
 behrâmen, 46
 behremanî, 82, 148
 behremânî, 55, 57, 59, 60, 62
 Belinas, 33, 52, 67, 129, 143, 148,
 153
 benefş, 144
 benefşe, 144, 145
 Bengâle, 34, 53
 Benî Süleym, 153
 beril, 2, 5
 berk-ı tîg-ı pür-güher, 23
 berrâk, 56
 Besan, 98
 beyaz, 2, 6, 8, 14, 25, 36, 37, 43, 44,
 52, 57, 64, 73, 74, 84, 88, 91, 103,
 111, 116, 120, 123, 124, 125, 126,
 140, 142, 143, 148
 beyaz inci, 8

Beytü'l-Harem, 10	bünyân-ı risâlât, 44
beyz, 36	büt, 120
beyza, 36	büyü, 1
beyzî, 38	büyücülük, 1
bezâdî, 46	
bî-âb, 38	- C -
bibi, 83	cada, 120
bîcâd, 146	cadı, 120
bîcâde, 146	Caferî, 170
bîcâde-i müzâb, 46	câm-ı la'l, 75
bî-elmâs, 87	câm-ı la'lin-i şarâb, 111
billur, 3, 4, 5, 45, 57, 84, 129, 130, 150	câm-ı zümürüd-fâm, 70
billûr, 57, 66, 71, 86, 88, 126, 127, 128, 129, 131	câm-i cihân-nümây, 62
billûr âyîne, 127	cânâne, 15
billûr câm, 127	cassî, 36
billûr sâ'id, 126	cebel, 62
billûr tûgme, 127	cebelî, 142
billûrî, 91	Cebelü'l-Berk, 55
billûr-sâgar, 127	Cebrâill, 7, 8, 10
bilûr-ı ma'den, 53	ceda, 120
Bû'l-'abbâsî, 82	cede, 120
bûkalemûn, 38	Cehr, 13
Bûknek, 53	Cemâlî, 61
Burma, 53	cennet, 5, 7, 8, 9, 128
Buten, 34	Cennet, 14, 54
	Cennetü'l-firdevs, 8

Cennetü'l-me'va, 8
 Cennetü'n-na'im, 8
 cevâhir, 9, 11, 14, 16, 21, 30, 38, 40,
 54, 57, 62, 63, 73, 84, 99, 100,
 103, 108, 109, 118, 122, 123, 124,
 140
 cevâhir-i nâ-yâb, 21
 Cevâhirü avârifî'l-meârif, 13
 Cevâhirü'l-enbâ, 12
 Cevâhirü'l-ulum, 12
 cevher, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,
 24, 28, 34, 36, 39, 43, 44, 49, 50,
 54, 55, 56, 62, 63, 68, 69, 82, 91,
 92, 95, 113, 140, 144, 157, 162,
 163, 164, 169
 cevherî, 54, 60, 162, 163, 164
 cevher-i ferd-i dehenden, 14
 cevher-i 'ilm, 13
 cevher-i ahzar, 13
 cevher-i aşk, 17
 cevher-i cân mâye, 22
 cevherî cild, 162
 cevher-i ebyâz, 13
 cevher-i evvel, 13, 14
 cevher-i fâdde, 36
 cevher-i ferd, 14
 cevher-i ferd-i dehân-ı yâr, 14
 cevher-i ferd-i kelâm, 14
 cevher-i garrâ, 6
 cevher-i hançer, 23
 cevher-i hançer-i nâz, 16
 cevher-i hûrşîd, 24
 cevher-i îmân, 24
 cevher-i mudahrec, 36
 cevherî raht, 163
 cevher-i ratb, 36
 cevher-i râz-ı aşka, 17
 cevherî sâ'at, 164
 cevher-i sâfî, 12
 cevher-i şemsîr, 23
 cevher-i şemsîr-i cefâ, 22
 cevher-i şemsîr-i tegafül, 16
 cevher-i ulvî, 14
 cevher-i zât, 12
 cevher-i zâtî, 43
 Cevheriyyun, 12
 Cevrî, 161, 165, 167
 cez', 150, 151
 Cezâyir-i Hâlidât, 55
 cild-i pür-cevher, 162
 cülnârî, 56
 cümân, 25, 36
 cümâne, 25
 cümşüt, 157, 158

- Ç -

çaç, 96

çâde, 34

çakmaktaşı, 1

çarh-ı lâciverdî, 106

çarh-ı mînâ, 131

çartâk-ı zeberced, 140

çeç, 96

çerh-i zümürrüd-fâm, 66

çeş, 96

çeşm-i bülbüle, 128

çeşm-i gevher-pâş, 15

çetr-i lâciverdî, 106

Çîn, 30, 34, 97

Çoban Ata, 167

- D -

damarlı akik, 5

DANİEL, 4

Dâr'ül-huld, 8

Dârü'l-celâl, 8

Dârü'l-karar, 8

Dârü's-selâm, 8

dehân, 15

dehânı dürc-i gevher-dâne, 15

dehen, 15, 26, 47, 48, 113, 166

dehne, 153, 154, 155

dendân, 15, 16, 26, 28, 81

der-i 'ilm, 13

deryâ-yı hâmile, 25

dest-i güher, 23

divit, 163

Dokuz Oğuzlar, 1

dür, 12, 16, 17, 20, 21, 25, 26, 27,
28, 29, 30, 32, 35, 36, 38, 48, 49,
56, 72, 81, 112, 113, 114, 122

dürc-i çeşm, 48

dürc-i dehen, 47

dürc-i dür, 25

dürc-i gevher, 15

dürc-i güher, 15

dürc-i la'l, 81

dürc-i mercân, 118

dür-dâne, 25

dür-dâne-feşân, 31

dürdî, 57, 133

dürdî-mînâ, 133

dürer, 25

dürer-bâr, 25

dür-i dendâmı, 28

dür-i eşk-i yetîm-âsâ, 26

dür-i galtân, 30

dür-i hoş-âb, 28

dür-i medh, 30

dür-i meknûn, 17, 35

dür-i seb'a'l-mesânî, 30

dürr, 2, 14, 15, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 43, 45, 49, 55, 64, 75, 80, 81, 112, 113, 114, 115, 163, 164, 165, 166

dürrât, 25

dürr-çîn, 25

dürre, 25, 43, 62

dürr-efşân, 25

dürre-i beyzâ, 44

dürrî, 25

dürr-i 'Aden, 20, 34

dürr-i bâ-bahâ, 27

dürr-i binâgû, 29

dürr-i dendân, 27, 28

dürr-i direfşân, 25

dürr-i düzdîde, 25

dürr-i girân-mâye, 25

dürr-i güftâr, 25

dürr-i hakikat jerf, 35

dürr-i hikmet, 31

dürr-i hoş-âb, 25, 37

dürr-i ıstifâ, 25

dürr-i jâle, 31

dürr-i meknûn, 25, 29

Dürr-i Meknûn, 7, 8, 74, 165

dürr-i mengûş, 29

dürr-i müdevver, 31

dürr-i nâb, 14, 25

dürr-i nâ-süfte, 25

dürr-i nâzım, 25

dürr-i nazım, 21, 30

dürr-i nefîd, 25

dürr-i sadef-nişîn, 25

dürr-i semîn, 25, 26, 28, 30, 112

dürr-i silk-i nazm, 19

dürr-i sirâb, 25

dürr-i şah-vâr, 25

dürr-i şeh, 15, 26, 32

dürr-i şehvâr, 2

dürr-i yegâne, 25

dürr-i yek-dâne, 25

dürr-i yektâ, 25

dürr-i yetîm, 25, 26, 28, 30, 36, 40, 43, 164

dürriyye, 25

dürr-nisâr, 26

- E -

Ebû ishak, 99

Ebû İshâkî, 98

Efrâsiyâb, 154

ekheb, 83
 el-kevkebü' d-dürrî, 45
 elmas, 2, 3, 48, 52, 53, 67, 86, 87,
 88, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 125,
 144, 148, 152
 elmâs-feşân-ı, 89
 elmâs-gûn, 93
 elmâs-ı gam, 87
 elmâs-ı hâl-dâr, 86
 elmâs-ı rîze, 89
 elmâs-ı sâgar, 78, 86
 elmâs-ı sûde, 93, 94
 elmâs-ı şeb-çerâğ, 92
 elmâs-kandil, 86
 elmâs-pâre, 86, 88, 129
 elmâs-pâre tîg-i ecel, 88
 elmâs-rîz, 89
 elmas-rîze, 86
 elmâs-tırâş, 86
 enârî, 83
 Endelüsî, 142
 Envârü'l-Âşıkîn, 7
 ergavânî, 57
 erzincânî, 99
 esbâdestî, 144
 ESTER, 2
 Esterâbâd, 46
 eşk, 79
 eşk-i çeşm, 15
 eşk-i rengîni, 102
 Eşrefoğlu Rûmî, 167
 EYÛP, 2, 3
 ezherî, 98
 ezrak, 56, 58, 103, 125

 - F -
 fahm-ı billûrî, 86
 fal, 1, 99, 104
 fânûs-ı mînâ, 131, 132
 Farabî, 12, 69
 Fârs, 98, 153
 Fasîh, 167
 FÂTİR, 5
 Fehîm, 12, 16, 17, 22, 26, 28, 29,
 30, 31, 47, 49, 50, 53, 60, 62, 65,
 71, 86, 87, 88, 89, 92, 94, 96, 102,
 114, 115, 126, 127, 131, 135, 172
 felek-i mînâyî, 131
 ferîd-ül-asr, 25
 ferîd-üz-zemân, 25
 ferzend-i âftâb, 46
 ferzend-i hâver, 46
 fizzî, 70, 142
 Fireng, 68, 117, 153
 firengî, 154, 155

firuze, 2, 3, 57, 66, 96, 97, 98, 99,
100

fîrûze, 162

fîrûze, 96

fîrûze serây-ı âlî, 97

fîrûze-deryâ, 97

fîrûze-fâm, 97

fîrûze-gâh, 97

fîrûze-gûn, 97

fîrûze-reng, 97

fîrûze-rivâk, 97

Frigler, 1

fûfulî, 39

fukâ'î,, 37

fûlkî, 39

Füsûsü'l-Hikem, 13

Fütûhât u Fusûs, 13

Fütûhât-ı Mekkiye, 13

- G -

Gâfikî, 122, 137

galebe taşı, 120

galtân, 38

gamze hançer-i elmâs, 87, 88

Garavî, 150

Gevâhir, 20

gevher, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
19, 20, 21, 22, 23, 24, 29, 31, 34,
44, 47, 49, 50, 51, 55, 62, 78, 80,
81, 89, 96, 97, 113, 115, 132, 135,
164, 165, 166

gevher-bâr, 19

gevher-i 'aşk, 17

gevher-i 'ışkı, 17

gevher-i bahr-i hired, 44

gevher-i Bedâhşân, 20

gevher-i Bedahşânî, 20, 135

gevher-i deryâ-yı 'irfân, 13

gevher-i endîşe, 21

gevher-i eş'âr, 19

gevher-i eşk, 15

gevher-i genc, 17

gevher-i güftâr, 20

gevher-i la'l, 16

gevheri mengûş, 18

gevher-i nâ-yâb, 15, 16, 17, 29, 166

gevher-i peykân-ı gam, 16

gevher-i peykân-ı tûr-i gamze-i nâz,
16

gevher-i şeb-çırâg, 62

gevher-i tâc-ı ser-i Cemşîd, 19

gevher-i yek-dâne, 15, 21

gevher-i yektâ, 24, 31

gevher-i yek-tâ, 18

gevher-i zî-kıymet, 21
 gök yâkût, 2, 51
 gökyakut, 2, 4
 Grekler, 1
 gulâmî, 38
 gurbe, 91
 güher, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19,
 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 31,
 32, 38, 44, 50, 80, 164, 165, 166
 güher-i dürc-i vücûd, 44
 güher-i eşk, 15, 16
 güher-i îmân, 24
 güher-i imtihân-ı ma'nâ, 19
 güher-i nâz, 15
 güher-rîz-i sirişk-i çeşm, 15
 Gülşenî, 167
 Gülşeniye, 167
 gümüş, 2, 5, 6, 8, 9, 10, 52, 68, 93,
 119, 122, 124, 129, 131, 142, 152
 Günbed-i Hirmân, 68
 Gürgân, 46
 - H -
 habbe, 36, 39, 43, 168, 169, 170
 Habeş, 122
 Habeşe, 34
 habeşî, 150, 151
 HAC, 5
 Hacerü'l- Esved, 9
 hacerü'l-câh, 96
 hacerü'l-galebe, 96
 Hacı Bektaş, 11, 167, 169
 Hacı Bektaş-ı Velî, 167
 hâdî, 63
 hadis, 7, 105
 haferde, 36
 hâkî, 98
 Hakikat-ı Muhammediye, 13
 hâl-dâr, 38, 86
 Hâl-i Beyt-i Ya'kûb, 34
 Hâletî, 48, 49, 50, 51, 56, 57, 59, 65,
 66, 89, 96, 97, 100, 101, 102, 113,
 114, 136, 137, 140, 172
 halka-i dürr, 25
 hallî, 57
 Halvetiye, 167
 hamâhân, 159, 160
 hamâhân-ı ünsâ, 159
 hamâhân-ı zeker, 159
 hâme-i gevher-bârı, 18
 hamre, 159
 hamrî, 55, 57
 hançer, 18, 94, 163
 hançer-i tîz-i murassa, 18
 hâne-i billûr, 129

harâid, 25
 harîd, 25
 harîde, 25, 36
 Hark, 62
 hasîmâ, 143
 hat, 26, 39, 48, 66, 78, 79, 84, 136
 hâtem-i la'l, 79
 hâtem-i pîrûze, 97
 hâtem-i yâkût, 50
 hayâl-i la'l, 74
 hayme-i pîrûze, 97
 Herek, 34
 Hermes, 1
 HEZEKÎEL, 3
 Hitay, 122, 124
 Hicaz, 34, 69, 101
 Hilân, 82
 hindî, 142, 154
 Hindistan, 51, 53, 54, 68, 90, 91,
 103, 122, 129, 130, 137, 146, 148,
 149, 152, 156
 Hititler, 1
 Hoca Nasîr, 34
 Hoca Nasîrüddîn-i Tûsî, 34, 39, 56,
 82, 83
 hocend, 98
 hocendî, 99
 hokka-i fîrûze-i gerdûn, 96
 hokka-i la'l, 84
 hokka-i mercân, 114
 hokka-i pîrûze-i gerdûn, 100
 hokka-i yâkût, 60, 85
 hokka-i yâkût dehâni, 47
 Horasan, 98
 Hoten, 122
 hulûkî, 56
 hûn, 26, 48, 58, 74, 76, 77, 78, 89,
 102, 103, 106, 111, 112, 113, 115,
 127, 146
 hurde-i pîrûze, 96
 hurde-mercân, 113
 huri, 5, 7
 Hurîler, 14
 huşk-âb, 36, 37
 Huvaşi, 1
 hücre-i billûr, 129
 hücre-i mînâ, 134
 Hz Muhammed, 8, 10
 Hz. Âdem, 1, 9
 Hz. Hatice, 10
 Hz. Havva, 9
 Hz. Süleyman, 9, 74, 107
 - I -
 'ikd-i ferîd, 40

‘ıkdü’l-cümân-ı dürr-i yektâ, 36

‘ırku’l-‘urûş, 142, 143

ırmak taşı, 101

- İ -

İbni Abbas, 7

İBRANİLER, 4

idrisî, 83

İlak, 98

inci, 4, 5, 8, 9, 10, 14, 25, 26, 28, 29,
32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 43, 44, 45, 47, 50, 52, 64,
75, 81, 85, 115, 162, 165

İncil, 2, 4

incû, 25, 27

İNSÂN, 5

insikab-ı lü’lü, 26

İran, 7, 34, 72, 96, 106, 107, 137,
149, 156

İran Mitolojisi, 7

İskender, 12, 14, 20, 26, 51, 55, 61,
62, 65, 69, 74, 99, 141, 152, 170,
171

İslamiyet, 1

İsmetî, 167

İspanya, 100, 137, 153

İsvân, 68

- J -

Jadeyit, 122

- K -

Kâ’be, 9

kâ’ide, 39

kabza-ı hançer, 111

Kademgâh-i Baba Âdem, 53

kâfûr, 28, 43, 106, 126

kâfûrî, 40

kâhî, 34, 40, 57

kâh-rübâ, 135

kâh-rübâ-yı hôrşîd, 135

Kalem, 7, 8, 14, 27, 44

Kamboçya, 53

Kamrân Adası, 34

kan, 28, 32, 46, 50, 58, 72, 75, 76,
77, 78, 101, 104, 113, 134, 145,
151

kan sürh, 78

kân-ı billûr, 126

kân-ı güher-i isti’dâd, 21

Kânî, 167

kantaşı, 153, 159, 160, 168, 169

kara zırnıh taşı, 108

Karataş, 1

kasr-ı mînâ, 131
kaş, 120
Kâşânî, 13, 25, 44, 45, 64
Kaşgar, 122, 129
kâşî, 108
Katîf, 34
kavs-ı kuzah, 91
kayh, 143
Kâyil, 34
Kays, 34
Keftârî, 98
kehlibar, 135
kehribar, 135, 137, 138
keh-rübâ, 111, 135, 136, 137, 138
kehrübâ, 135
keh-rübâ-kâr, 136
keh-rübâ-yı mihr-enver, 137
kemen-dâr, 39
Kenzü'z-Zevahir, 55
Kerek, 159
kerekî, 154
Keruvlar, 3
Keşşâf, 8
Ketm-i Adem, 13
kevkeb-i şeb-efrüz, 62
kevkebü'l-arz, 143
Kevser, 79
kırmızı akik, 4, 5
kırmızı taş, 12
kızıl altın, 7, 8
kızıl la'l, 84
kızıl yakut, 7, 8, 10, 52, 59
kızıl yâkût, 48
kızıl/surh, 57
kibrît, 46
kilk-i dür-efşân, 30
kilk-i dürr-efşân, 26
kilk-i gevher-efsân, 18
kilk-i güher-efşân, 18
kirâs, 80
Kirman, 98
kirmânî, 154
Kîş-i Bahreyn, 34
Kîşü'l Bahreyn, 34
Kîşü'l-bahreyn, 34
Korkud Ata, 167
kubbe-i lâceverdî, 106
kûh-ı billûr, 130
kuhl-ı cevâhir, 16
kuhl-ı cevâhir-i suhen, 16
kuhlî, 55, 56, 57, 108
kuhl-i cevâhir, 16

kullâb-ı keh-rübâ, 135	la'l-i kehrübâ, 75
Kulzüm, 34, 164	la'l-i mey-gûn, 75
Kur'an, 2, 5, 7, 13, 45	la'l-i mûzab, 75
Kutlu Kaya, 1	la'l-i müzâb, 49
Kuzey Afrika, 100, 137, 153	la'l-i nâb, 75
kürrâsî, 69	la'l-i nâ-sûhte, 75
Kürsî, 7, 8, 14	la'l-i remmânî, 80
Küs'tan, 68	la'l-i revân, 75
Kybele, 1	la'l-i sâkî, 75
	la'l-i şeker-bâr, 75
	la'l-i yâkût, 75
- L -	lâ'l-i yakut, 46
la'lün, 60	la'l-istan, 75
la'l, 2, 10, 14, 16, 20, 22, 24, 26, 28, 42, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 58, 60, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 101, 102, 112, 114, 115, 120, 129, 130, 144, 147	lâ'l-istan, 47
lâ'l-dürr-efşân, 26	la'l-veş, 75
la'l-i âb-dâr, 75	lâ'l-veş, 47
la'l-i Bedahşân, 75, 80	lâceverd-hûn, 106
lâ'l-i Bedahşân, 46	laciverd, 2, 66, 74, 107, 108, 109
la'l-i Bedahşî, 2	lâciverd, 56, 107, 109, 153
la'l-i dürr-efşân, 75	lâciverdî, 2, 56, 106
la'l-i elmâs-pûş, 88	lâciverdî kadeh, 106
la'l-i enâr, 80	lâciverdî kâse, 106
la'li güher, 15	lâciverdî tâk, 106
la'l-i gül-feşân, 75	lacivert taşı, 2, 3, 5
	lâcüverdî günbed, 106
	lahmî, 57, 83

- lâle-gûn, 65, 132
- lâle-i mercân, 2
- la'l-i âb-dâr, 79
- la'l-i müzâb, 49, 78
- la'l-i revân-bahşı, 79
- la'l-i rummânî, 80
- la'lîn-kabâ, 81
- le'âl, 20, 31, 35, 38
- le'âl-i güftârı, 20
- leb-i gevher-feşân, 15
- leb-i la'l, 78
- Levh, 7, 8, 14
- levh-i zeberced, 140
- Levzî, 39
- Lihye, 34
- lü'lü, 10, 15, 21, 24, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 35, 36, 38, 42, 43, 47,
81, 113, 114, 140, 163
- lü'lü çıkar, 35
- lü'lü'-i dik, 36
- lü'lü'-i naz, 36
- lü'lü-bâr, 25
- lü'lü-feşân, 25
- lü'lü-ı lâlâ, 28
- lü'lü-i dendân, 28
- lü'lü-i lâlâ, 24, 25
- lü'lü-i meknûn, 25
- lü'lü-i musaffâ, 10
- lü'lü-i musakkab, 26
- lü'lü-i münazzad, 25
- lü'lü-i şehvâr, 25
- lü'lü-i ummân, 29
- lü'lü-pâş, 25
- lü'lü-yı kelâm, 30
- lü'lü-yı menşûr, 27
- lü'lü-yı müdevver, 25
- M -
- ma'den-i dür, 28, 75
- ma'den-i elmâs-ı eşk, 89
- ma'den-i yâkût, 48, 49
- ma'i, 57
- Mâçîn, 34
- maden, 6, 34, 54, 71, 82, 90, 137,
152
- Mahz-ı cevher, 12
- Malâka, 34
- mankal-ı bezmi, 49
- MATTA, 4
- Maveraünnehr, 122
- Mâ-zebnî, 144
- Mazenderan, 137
- Melekler, 9, 14
- Melikân Adası, 34

Menâsimü'l-merâsim, 63

mercan, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 36, 111,
113, 114, 115, 116, 117, 118, 119,
146

mercân, 26, 35, 47, 51, 101, 102,
111, 112, 113, 114, 115, 116, 138,
146

mercân sübha, 111

merhem-i elmâs-ı hicrân, 93

merhem-i kâfûr, 94

Mevlana Celaleddîn-i Rûmî, 167

Mevlevî, 167

Mezâkî, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20,
21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30,
31, 32, 34, 35, 49, 59, 66, 77, 78,
79, 80, 86, 89, 93, 94, 101, 111,
112, 113, 114, 127, 131, 132, 133,
136, 172

Mezopotamya, 1

Mısır, 1, 34, 54, 63, 65, 68, 153,
155, 160

MISIRDAN ÇIKIŞ, 2

Mi'rac, 7, 10

Mîkâîl, 8

mîl-i elmâs, 90

mînâ, 49, 66, 83, 131, 132, 133, 134

mînâ-yı bâde, 133

minkar, 62

misk, 8, 9, 47, 77, 98

mişmişî, 56

miyâne, 26

Mu'asfer, 56

Mudahrec, 38

Muhammed ibni Zekeriyâyâ, 70

Muhiddin İbni Arabî, 13

Muka'ad, 39

murassa', 16, 18, 23, 164, 165

Musa, 4, 7, 74

muska, 1, 104, 116, 118

mûsulî, 103

Muzarres, 39

Mücedder, 39

mücevher, 2, 3, 11, 14, 18, 19, 21,
23

mücevher deşne, 163

mühre-i billûr, 128

mühre-i dendân-ı gevher, 16

mürefteh, 38

mürekkeb, 39

mürvârid, 26, 49, 75

mürvârîd, 25, 40

müşterî-i dürr-i vahdet, 45

müzenner, 39

- N -

Nâbî, 5, 6, 12, 13, 15, 18, 19, 31, 35,
43, 44, 47, 100, 121, 127, 134,
161, 162, 172

Nahifî, 167
 nahl-i mücevher, 166
 Nâilî, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 24,
 26, 27, 28, 30, 32, 47, 48, 49, 50,
 70, 75, 76, 78, 81, 87, 88, 89, 93,
 97, 101, 102, 106, 107, 126, 127,
 133, 134, 135, 136, 140, 161, 166,
 172
 nakş-ı hat-ı yâkût, 48
 Nakşibendî, 171
 nârencî, 56, 57
 necef taşı, 168
 necm, 36
 Nef'î, 12, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,
 24, 27, 29, 30, 31, 34, 38, 40, 42,
 47, 48, 49, 50, 57, 58, 79, 84, 87,
 97, 106, 111, 112, 116, 121, 128,
 132, 133, 172
 nefes-i Rahmânî, 14, 45
 nefrit, 122
 Nehcî, 14, 26, 28, 47, 48, 112, 113,
 114, 118, 172
 nerdî, 39
 Neşâtî, 35, 49, 50, 58, 84, 88, 112,
 129, 172
 Neş'et, 167
 Nevruz, 99
 nîkû, 53
 nîlî, 56, 57, 61
 nîm-rû, 39
 nisâr-ı çihlî, 40
 nisâr-ı pencâhî, 40
 nisâr-ı sadî, 40
 nisâr-ı şastî, 40
 Nişabur, 96, 98
 Niyâzî-i Mısrî, 19, 26, 28, 35, 47,
 62, 75, 114, 172
 nizâr, 136
 nuhâsî, 37
 NÛR, 5
 nûr-ı izâfî, 13
 Nûr-ı Muhammedî, 13
 nüh-felek-i mînâ-reng, 131
 - O -
 o sîne-i billûr, 126
 ofir altını, 3
 oniki taş, 2
 oniks, 2, 3
 - Ö -
 ÖZDEYİŞLER, 3
 - P -
 pakend, 46, 47
 pâkîze-güher, 165
 pâre-i elmâs, 23, 87
 Pârsî, 150

Pavlus, 4

pembe sümbül, 2

penbe, 42, 49, 59, 131, 134

pençe-i mercân, 84, 111, 112, 114, 115, 136

pençe-i müjgân, 88

perde-i billûr, 127

pîrûze, 96

pîrûze-i çarh, 96

pîyâzî, 83

Portekiz, 100, 137, 153

pür-cûş-ı aks-i la'l, 76

pür-gevher, 15, 17, 19, 32

- R -

rabti, 105

rabtî, 103

RAHMÂN, 5

rahş-ı mücevher, 18

rahtı lü'lü, 163

Râhûn, 53, 54, 91, 146

rakîk, 56

Râmî, 16, 17, 19, 23, 28, 30, 31, 32, 40, 47, 48, 53, 61, 65, 66, 77, 80, 85, 86, 87, 88, 90, 111, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 172

rasâsî, 37

râziyâne, 70

rekke, 57

remâdî, 37

remmânî, 55

Remzî, 15, 19, 20, 22, 26, 27, 28, 29, 52, 62, 75, 78, 79, 80, 81, 84, 101, 102, 104, 106, 112, 126, 172

reng-i yâkût, 49

revân, 79

reyhanî, 70

reyhânî, 69

rîze, 39

Roma, 1

Romalılar, 65, 102

Rufâî, 170

rummânî, 70, 80

- S -

sâ'id-i billûr, 126

saat, 164

Sâbit, 14, 15, 18, 19, 22, 24, 27, 30, 31, 36, 38, 42, 47, 49, 50, 52, 62, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 93, 103, 106, 111, 112, 115, 126, 127, 128, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 138, 146, 169, 172

Sabûhî, 167

Sâbûnî, 69

sadef, 10, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 40, 45, 142, 162, 166

safır, 47
sâgar-ı billûr, 127
sâgar-ı la'lîn, 2, 75, 76, 97, 127, 132
sâgar-ı pîrûze, 97
Sahrât, 34
Salih Peygamber, 9
sâmân-rübâ, 135
San'âsı', 103
sandal-ı hadîdî, 159
sâre, 83
sârekî, 83
sarı la'l, 83
sarı mercan, 8
sarı mînâ, 83
sarı yakut, 2, 3, 4, 5, 8, 46, 53, 55, 56, 83
sarı zırnıh, 108
sarıca zümrüt, 5
saru, 57
Sâyim, 34
Saykalî, 69
sebec, 150, 156
sebz-âb, 37
sebz-fâm, 57
sebz-fâm, 99
sedef, 2
sefid-âb, 37
sefid-reng-i zerd-bam,, 98
Selân, 54
semâ-yi lâciverdî, 106
Semûd, 9
senbâzec, 152
senderûs, 139
seng-i yada, 121
seng-i yede 121
seng-i yerekân, 61
Serendib, 34, 53, 55, 144
Serendîb, 34, 53, 54, 129, 152
Seylan, 74
Seylân, 53, 54
Sicistân, 153
sifid, 40, 117
silkî, 69, 70
silk-i leâlî, 26
silkü'l-le'âl, 30
sîm-abî, 37
sinnevri, 57
sipih-i lâciverd, 106
sipih-i lâciverdî, 106
sipih-i mînâ, 132
sirişk, 79
Siyâvük, 98
Siyâvükî, 99

somâkî taş, 2
 sorguc-ı bisyâr-elmâs, 163
 sorguc-ı elmâs-nişân, 163
 sorguç, 163
 sûde-i elmâs, 89, 93, 94
 sûk-ı mercân, 115
 Sun'ullâh-ı Gaybî, 12, 14, 45, 172
 sûriyye, 161, 165
 sûzen-i elmâs, 88
 sübha-ı mercân, 112
 sübha-i mercân, 111, 113
 Sükkerî, 16, 29, 30, 48, 76, 79, 94,
 115, 126, 128, 136, 172
 süleymânî, 82, 98
 sülkî, 70
 Sümer, 1
 sürh-âb, 37
 sürh-ı müjgân, 114

 - Ş -
 şa'îrî, 39
 şâh-dâne, 26
 şâh-ı mercân, 112, 113, 114, 115
 şâh-vâr, 26
 şalgamî, 38
 şamtara, 34
 şâzine, 153

 şeb-çerâğ, 62
 şeb-çırâğ, 62
 şeb-çirâğ, 47
 şebe, 156
 şeceretü'l-huld, 8
 şeffâf, 33
 şeffâf-i hoş-câme, 40
 Şehrî, 167
 şeker-âb, 37
 şeker-bâm, 37
 şem'î, 37, 40, 57
 Şemseddin-i Belhî, 55, 70, 83
 şemsü'r-rutabâ, 144
 şemşîr-i kazâ-yı güher, 23
 şemşîr-i mücevher, 23
 şemşîr-i vâlâ-gevher, 23
 şerbet-i la'l, 84
 Şeybe, 9
 Şeyh Galib, 167
 Şeyhülislâm Bahâyî, 57, 93, 172
 Şeyhülislâm Yahyâ, 16, 17, 28, 29,
 35, 48, 55, 57, 58, 65, 66, 70, 75,
 76, 77, 79, 80, 81, 101, 104, 106,
 113, 114, 127, 129, 131, 136, 172
 şezer, 36
 şezerât, 26
 şezr, 26
 şezre, 26

şifa, 1, 11, 67, 72, 84, 85, 124, 125,
147, 154, 168

şîr-bam, 98

şîr-bâm, 36

şîrîn, 40, 154

Şirvânî, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
40, 41, 42, 43, 46, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 68,
70, 71, 72, 81, 82, 83, 84, 85, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100,
103, 104, 105, 107, 108, 109, 110,
116, 117, 118, 119, 122, 123, 124,
125, 129, 130, 133, 135, 137, 138,
139, 140, 141, 142, 143, 144, 145,
146, 147, 148, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 157, 158, 159,
160

şu'le-i yâkût, 47, 126

şüzûr, 26

- T -

tabakçe-i yâkût, 49

tâc-ı murassa, 18, 140

tahte'r-Rîh, 34

taht-ı zümürüd, 65

taht-ı zümürüd-fâm, 65

tâk-ı lâciverdî, 106

talh, 154

talk, 142, 143

tamla-i yâkût, 51

Tansûk-nâme, 39

Tanzanya', 53

taş, 1, 2, 4, 9, 11, 12, 25, 35, 46, 51,
52, 53, 55, 58, 62, 67, 68, 71, 74,
75, 82, 87, 90, 92, 93, 98, 99, 102,
116, 120, 125, 126, 130, 137, 138,
140, 142, 146, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 156, 157

tâvusî, 37, 56

tâvûsî, 57

Tayland, 53

Tenâhüm-i Sîn, 82

tesakkub-ı lü'lü, 26

tesbîh-i mercân, 111

teslim taşı, 168, 169, 170

teşne, 79

Tevrat, 2

Tibet, 98

tîb-i müferrih, 84

tibnî, 36, 56

Tigâşî, 53, 57, 67, 68, 69, 70, 91, 99,
117, 122, 130, 141, 142, 144, 150,
157, 160

tîg-ı fûrûzân-güher, 23

tîg-ı müjgân, 15

tîg-ı süreyyâ-cevheri, 23

tîg-ı cevher-dâr, 22

tîg-ı elmâs-ı müje, 88

TİMOTEOS, 4

tohm-i şîrîn, 33

topaz, 2, 3, 5, 140

Tuba ağacı, 8

tûme, 36

TÛR, 5

turuncî,, 38, 56, 57

Tus, 98, 156

Tûsî, 39, 55, 56, 59, 60, 62, 69, 70,
82, 83, 91, 98, 99, 104, 123, 130,
146, 147, 150, 153

Tübüt, 34

Türkler, 1, 120, 121, 124, 150, 167

- U -

Ummân, 27, 34

unnâb, 83, 104

unnâb-ı akîk, 104

unnâbî, 83

Uyûn, 38

- Ü -

Ûnsâ, 160

- V -

VAHÎY, 4, 5

VÂKIA, 5

verdî, 37, 56

- Y -

yad, 120

yâd, 2, 18, 48, 102

yada, 120, 121

yâda, 2

yağmur taşı, 1, 2, 120, 171

yakut, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 14, 24, 32,
42, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63,
64, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 80,
81, 82, 83, 91, 92, 102, 120, 129,
130, 144, 147, 148

yâkût, 2, 28, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
52, 53, 56, 58, 59, 60, 61, 65, 75,
78, 113, 114, 115, 133

yâkût-ı âfîtab, 50

yâkût-ı asfer, 56

yâkût-ı kebûd, 46

yâkût-ı lâcverdi, 46

yâkût-ı müdevver, 50

yâkût-ı müzâb, 47, 49

yâkût-ı nâb, 58

yâkût-ı rümmânî, 47, 50, 58, 113

yâkût-ı sirişk, 48

yâkût-i âdî, 46

yâkût-i ahmer, 46

yâkût-i asfer, 46

yâkût-i cigerî, 46

yâkût-i gürgânî, 46

yâkût-i hâm, 46
yâkût-i müzâb, 46
yâkût-i revân, 46
yâkût-i rümmânî, 46
yâkût-i ser-beste, 46
yâkût-i zerd, 46
yâkût-leb, 47
Yarkent, 53, 122
yasb, 125
yat, 120
Yazıcıoğlu Muhammed, 10
yeda, 120
yede, 120, 121, 171
yedinci gök, 8
yemânî, 101, 142
Yemen, 10, 34, 101, 103, 125, 150
yemenî, 103
YEREMYA, 3
Yeseviye, 167
YEŞAYA, 3
yeşb-i ahdar, 120
yeşb-i ahmer, 120
yeşb-i asfer, 120
yeşb-i hattî, 120
yeşb-i Mısrî, 120
yeşil yakut, 8

yeşil zeberced, 7, 8
yeşil zümrüt, 10
yeşim, 1, 2, 3, 4, 5, 71, 120, 121,
122, 123, 124
yeşim taşı, 123, 171
yeşm, 2, 120
yetîmet-üd-dehr, 26
yıldız, 14, 36
YUHANNA, 4
Yunan, 55, 71
Yunus Emre, 168

- Z -
za'ferânî, 56
zâ'f-ı ten-i zerd ü nizâr, 136
Za'îfî, 40, 42, 54, 57, 61, 70, 72, 73,
99, 100, 103, 108, 109, 110, 117,
118, 119, 120, 122, 123, 124
zac-ı kirmanî, 108
zaferan, 8
zarf-ı billûr, 127
zeberced, 7, 8, 9, 10, 69, 123, 140,
141, 153
Zebur, 2
zehebî, 68, 82, 142
zehr-i hûn-ı çeşm, 89
ZEKERİYA, 4
zemîn-i lâciverd, 107

zemzem, 79
zemzem-i la'l, 79
zerd-âb, 37
zerd-gâh, 136
zerhûn, 98
zeytî, 56, 91
zeytûnî, 37, 38, 125
zeyyânî, 70, 72
zîbakî, 37
zulmânî, 69
zü'l-hâl, 38
zübâbî, 69, 71, 154
zümrüt, 2, 5, 6, 10, 14, 52, 65, 66,
67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 83, 85,
120, 140
zümrüd, 56, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
72, 97, 164
zümrüd berg, 66
zümrüd kân, 65
zümrüd taht-ı sebz, 65
zümrüd-âşiyân, 66
zümrüd-gûnı, 164
zümrüd-pervâz, 164
zümrüd-reng, 70

ÖZGEÇMİŞ

ADI SOYADI : MERYEM YILMAZ

DOĞUM YERİ : ANKARA

DOĞUM TARİHİ : 1984

YABANCI DİLİ : İNGİLİZCE

EĞİTİM DURUMU (Kurum ve Yıl)

LİSE.....: BAHÇELİEVLER DENEME LİSESİ (ANK/2001)

LİSANS.....: KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ (2006)

YÜKSEKLİSANS.....: NİĞDE ÜNİVERSİTESİ (2006)

ÇALIŞTIĞI KURUM/KURUMLAR ve YIL

ÇÖZÜM EĞİTİM KURUMLARI – ANK/2008

120. YIL İLKÖĞRETİM OKULU (MEB) – ANK/2008

YAYINLARI (SCI ve diğer).....: -----